

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛАВРІНЕНКО ДМИТРО ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.985

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТІВ**

Галузь знань 08 «Право»

Спеціальність 081 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Д. В. Лавріненко

Науковий керівник –
Опанасенко Наталія Олегівна
кандидат юридичних наук

Харків – 2024

АНОТАЦІЯ

Лавріненко Д. В. Використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (Галузь знань 08 – Право). – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України. – Харків, 2024.

У дисертації, на основі узагальнення та аналізу наукових досліджень, положень чинного законодавства, судово-слідчої та експертної практики, розроблено теоретичні положення та науково обґрунтовані практичні рекомендації щодо використання спеціальних знань в розкритті і розслідуванні терористичних актів.

Проаналізовано генезу, сутність та тенденції розвитку тероризму як соціально-політичного явища й напрямку злочинної діяльності на різних етапах його становлення. Виокремлено чинники та передумови, що визначають наростання небезпеки тероризму в сучасних умовах. Акцентовано увагу на потенційному новому прояві терористичної діяльності, а саме використанні кібернетичного простору для посилення впливу деяких інших фізичних загроз або актів тероризму.

Розглянуто проблемні питання вчення про криміналістичну характеристику злочину та проаналізовано підходи, що є в науковій літературі щодо розуміння сутності зазначеної категорії, її складу та практичної значимості в розслідуванні та розкритті аналізованих злочинів. Зазначається, що криміналістична характеристика злочинів відіграє не лише інформаційну роль, а й дає можливість розробити основні принципи їх розслідування, які слугують вихідною теоретичною базою для формування окремої криміналістичної методики, а, отже, й розроблених методичних рекомендацій щодо

прогнозування використання спеціальних знань у відповідній галузі. Наводиться авторське визначення криміналістичної характеристики терористичного акту.

З урахуванням специфіки аналізованих злочинів у структурі криміналістичної характеристики терористичних актів виокремлено та докладно проаналізовано її основні структурні елементи: спосіб злочину; типові властивості і ознаки особи терориста та терористичної групи; місце, час та обстановку злочину; типові сліди терористичної діяльності.

Розглянуто історичні витоки та етимологічну сутність інституту спеціальних знань у кримінальному судочинстві, а також сучасні інноваційні технології у сфері криміналістичного та судово-експертного дослідження, що можуть застосовуватися у тому числі в цілях найбільш ефективної протидії терористичним злочинам. Визначено основні форми використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів за ознакою їх процесуальної регламентації.

Сформульовано авторське поняття спеціальних знань, що використовуються у кримінальному судочинстві, під якими слід розуміти систему незагальновідомих наукових знань, практичних навичок і вмінь, отриманих в результаті професійної освіти за певним фахом чи досвіду практичної роботи, що використовуються в кримінальному судочинстві в цілях сприяння органам досудового розслідування у зборі та дослідженні доказів, виявленні, фіксації та оцінці слідової інформації орієнтуючого або довідкового характеру. Зміст спеціальних знань, що використовуються під час розслідування терористичних актів складають наукові знання, практичні навички та вміння, насамперед, у галузях вибухотехніки, судової балістики, судової медицини, пожежної та техногенно-екологічної безпеки, психології та в багатьох інших галузях з урахуванням способу реалізації терористичного задуму. Виділено функціональну та професійну компетенції обізнаних осіб (спеціалістів, судових експертів), які залучаються для розслідування аналізованих злочинів.

Визначено, що участь спеціаліста в кримінальному провадженні обумовлюється насамперед необхідністю кваліфікованої допомоги у виявленні,

фіксації, огляду слідів злочину, застосування для цього відповідних науково-технічних засобів (діяльність технічного характеру), отриманні різного роду консультацій з питань, які належать до професійної компетенції спеціаліста, що сприяє більш цілеспрямованому та ретельному вивченню обстановки місця події, загальній оцінці зв'язку отриманих даних з розслідуваною подією (консультаційна діяльність).

Обґрунтовано доцільність віднесення висновку спеціаліста до самостійних джерел доказів шляхом внесення в чинне кримінальне процесуальне законодавства змін в положення, що стосуються діючого переліку засобів доказування, а також процесуальної регламентації форми, структури та порядку отримання такого висновку. Наголошено, що висновок спеціаліста та висловлені в ньому професійні судження можуть посилити доказову базу однієї зі сторін у справі та вплинути на результат вирішення правового спору по суті, тим самим забезпечуючи дотримання змагальності сторін у кримінальному провадженні як одного з найбільш конституційних принципів сучасного судочинства.

Встановлено, що специфіка огляду місця події при розслідуванні терористичних актів пов'язана насамперед з необхідністю запрошення та участі доволі широкого кола фахівців різного профілю, а сам процес огляду місця події є тривалим та трудомістким, оскільки дослідженню підлягають великі за площею території з найбільш руйнівними наслідками, що, своєю чергою, потребує залучення додаткових сил і засобів та вимагає психологічної готовності та стійкості учасників огляду до діяльності в складних й екстремальних умовах. Огляд місця події у кримінальних провадженнях щодо терористичних актів доцільно здійснювати за участю фахівців з виявлення та знешкодження вибухових пристроїв, спеціалістів у галузі судової балістики, фахівців з протипожежної безпеки, спеціалістів-інспекторів з ядерної та радіаційної безпеки, фахівців в галузі хімічних технологій та біоінженерії, спеціалістів-криміналістів, спеціаліста-психолога або групи фахівців-психологів, спеціалістів у сфері медико-біологічних наук та інших профільних спеціалістів з урахуванням передбачуваного способу вчинення терористичного злочину та

конкретних обставин кримінального провадження, що підлягають з'ясуванню. Розкрито особливості огляду місця події за участю зазначених спеціалістів під час розслідування досліджуваної категорії злочинів.

Акцентовано на суттєвому значенні впровадження інноваційних технологій – безпілотних летальних апаратів у межах провадження окремих слідчих (розшукових) дій, та зокрема огляду місця події при розслідуванні терористичних актів. Виокремлено чинники, що здатні викликати труднощі при використанні таких апаратів в слідчій практиці та запропоновано шляхи їх усунення.

Визначено роль спеціаліста у допиті при розслідуванні терористичних актів, зокрема спеціаліста в галузі вибухотехніки, техногенної безпеки, зброєзнавства, воєнної науки, релігієзнавства, криміналістики, психології, що полягає передусім в оптимізації процесу отримання вичерпних та об'єктивно відображуючих дійсність свідчень, необхідних для з'ясування обставин події у кримінальному провадженні, а отже створенні належних передумов для досягнення мети розслідування та притягнення до відповідальності всіх причетних осіб. Розглянуто особливості використання слідчим за участю відповідних спеціалістів таких тактичних прийомів допиту, як пред'явлення підозрюваному висновку експертизи та розпалювання конфлікту в злочинній групі.

Розглянуто основні проблеми використання поліграфа у кримінальному провадженні. Обґрунтовано, що використання поліграфа при розслідуванні терористичних актів, поряд з призначенням судово-психологічної експертизи, слід вважати сучасним і доступним додатковим способом отримання та оцінки криміналістично значущої інформації орієнтуючого характеру. У зв'язку з цим, запропоновано внести зміни до чинного кримінального процесуального законодавства та передбачити в главі 20 «Слідчі (розшукові) дії» КПК України нову слідчу (розшукову) дію за обов'язковою участю спеціаліста-поліграфолога – «перевірка свідчень на поліграфі».

Констатовано, що цілями залучення спеціалістів до проведення обшуку при розслідуванні терористичних актів є: допомога слідчому у розпізнаванні суті та попередньому визначенні родової (групової) належності тих чи інших предметів і об'єктів, визначенні можливого способу їх приховування; виявлення за допомогою пошукових приладів ймовірних місць, обладнаних під тайники; кваліфіковане виявлення та вилучення із застосуванням відповідних науково-технічних засобів різного роду предметів та слідів злочину, допомога у їх подальшому пакуванні та транспортуванні; здійснення пошуку та відібрання зразків для експертного дослідження; спостереження за реакцією обшукуваної особи з метою пошуку схованки зброя та предметів, що мають доказову цінність (за участю спеціаліста-психолога). Розкрито особливості проведення обшуку в кримінальних провадженнях щодо терористичних актів за участю спеціалістів у галузі вибухотехніки, психології, комп'ютерних мереж і технологій, спеціаліста-криміналіста та інших фахівців.

Проаналізовано підходи науковців до розуміння процесуальної природи судової експертизи та виокремлено її основні ознаки. Розглянуто проблемні питання, пов'язані з реалізацією права сторін на отримання експертного висновку у кримінальному судочинстві, що зумовлюються наявними колізіями й процесуальними прогалинами у правовому регулюванні зазначеного питання та запропоновано шляхи їх подолання.

З урахуванням предмету доказування та використовуваних при цьому необхідних спеціальних знань, встановлено основні завдання, об'єкти та перелік запитань, що потребують вирішення під час призначення вибухотехнічної експертизи: експертизи вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху, експертизи вибухових речовин і продуктів вибуху. Установлено помилки, що допускаються слідчим на етапі підготовки до проведення зазначеної судової експертизи та розглянуто тактичні особливості її призначення.

Визначено можливості експертних судово-балістичних досліджень у кримінальних провадженнях щодо вчинення терористичних актів та наголошено на такій важливій складовій призначення цієї експертизи, як методично вірній

підготовці необхідних матеріалів, яка вимагає від слідчого проведення ряду організаційно-тактичних дій та заходів із залученням профільних спеціалістів та включає в себе: оцінку зібраних у кримінальному провадженні речових доказів з урахуванням всіх обставин розслідуваної події, формулювання завдань (питань) експерту та кваліфіковану упаковку об'єктів для направлення на експертне дослідження – зброї, її частин та елементів, патронів та слідів їх дії. Розкрито труднощі, які виникають у слідчого при залученні експерта-баліста та призначенні судової експертизи зброї та слідів і обставин її використання та запропоновано шляхи їх запобігання.

Охарактеризовано предмет, завдання та об'єкти судово-психологічної, комплексної психолого-лінгвістичної, судово-портретної експертизи, судово-медичної експертизи трупа, потерпілих, що залишилися в живих, цитологічної, молекулярно-генетичної, трасологічних експертиз (слідів рук, взуття, одягу, інших слідів людини, слідів транспортних засобів), які мають значення під час досудового розслідування терористичних актів. Визначено особливості призначення зазначених експертних досліджень.

Ключові слова: висновок експерта, доказування, досудове розслідування, експерт, криміналістика, криміналістична характеристика, кримінальне провадження, кримінальна відповідальність, обізнані особи, слідча (розшукова) дія, спеціальні знання, спеціаліст, судова експертиза, тероризм, терористичний акт, участь спеціаліста у слідчій (розшуковій) дії.

SUMMARY

Lavrinenko D.V. Use of special knowledge during the investigation of terrorist acts. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

PhD thesis by the specialty 081 "Law" (Field of Study 08 Law). – National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" of the Ministry of Justice of Ukraine. – Kharkiv, 2024.

In the dissertation, based on the generalization and analysis of scientific research, the provisions of current legislation, forensic and expert practice, theoretical provisions and scientifically based practical recommendations on the use of special knowledge in the disclosure and investigation of terrorist acts have been developed.

The genesis, essence and trends of the development of terrorism as a socio-political phenomenon and the direction of criminal activity at various stages of its formation, from ancient times to the present, are analyzed. The factors and prerequisites determining the increase in the danger of terrorism in modern conditions are singled out. Attention is focused on a potential new manifestation of terrorist activity, namely the use of cyberspace to enhance the influence of some other physical threats or acts of terrorism.

The problematic issues of the doctrine of the forensic characteristics of the crime were considered and the approaches in the scientific literature regarding the understanding of the essence of the specified category, its composition and practical significance in the investigation and disclosure of the analyzed crimes were analyzed. It is noted that forensic characterization plays not only an informative role, but also provides an opportunity to develop the main principles of their investigation, which serve as the initial theoretical basis for the formation of a separate forensic methodology, and therefore the developed methodological recommendations for forecasting the use of special knowledge in the relevant field. The author's definition of the criminalistic characteristics of a terrorist act is given.

Taking into account the specifics of the analyzed crimes in the structure of the criminalistic characterization of terrorist acts, its main structural elements are singled

out and analyzed in detail: the method of the crime; typical properties and signs of a terrorist and a terrorist group; place, time and circumstances of the crime; typical traces of terrorist activity. The historical origins and etymological essence of the institute of special knowledge in criminal justice, as well as modern innovative technologies in the field of forensic and forensic research, which can be used, including for the most effective countermeasures against terrorist crimes, are considered. The main forms of using special knowledge during the investigation of terrorist acts have been determined based on their procedural regulation.

The author's concept of special knowledge used in criminal justice is formulated, which should be understood as a system of non-generally known scientific knowledge, practical skills and abilities obtained as a result of professional education in a certain specialty or practical work experience, which are used in criminal justice for the purpose of assisting pre-trial investigation bodies in the collection and research of evidence, detection, fixation and evaluation of trace information of an orientational or reference nature. The content of special knowledge used during the investigation of terrorist acts consists of scientific knowledge, practical skills and abilities, primarily in the fields of explosives, forensic ballistics, forensic medicine, fire and man-made environmental safety, psychology and in many other fields, taking into account the method of implementing a terrorist idea. The functional and professional competences of knowledgeable persons (specialists, forensic experts) involved in the investigation of the analyzed crimes are highlighted.

It was determined that the participation of a specialist in criminal proceedings is determined primarily by the need for qualified assistance in identifying, recording, reviewing evidentiary information, using appropriate scientific and technical means for this (activity of a technical nature), receiving various kinds of consultations on issues that belong to the specialist's professional competence, which contributes to a more targeted and thorough study of the situation at the scene of the event, a general assessment of the connection of the received data with the event under investigation (consulting activity).

The expediency of assigning the expert's opinion to independent sources of evidence is justified by making changes in the current criminal procedural legislation to the provisions relating to the current list of means of proof, as well as procedural regulation of the form, structure and procedure for obtaining such an opinion. It is emphasized that the specialist's opinion and the professional judgments expressed in it can strengthen the evidence base of one of the parties in the case and influence the outcome of the resolution of the legal dispute on the merits, thereby ensuring compliance with the adversarial nature of the parties in criminal proceedings as one of the most constitutional principles of modern judicial proceedings.

It was established that the specificity of the inspection of the scene during the investigation of terrorist acts is primarily related to the need to invite and participate a fairly wide range of specialists of various profiles, and the process of inspecting the scene is long and time-consuming, since the areas to be investigated are large in area with the most destructive consequences, which, in turn, requires the involvement of additional forces and means and requires the psychological readiness and resilience of the review participants to work in difficult and extreme conditions. It is expedient to conduct an inspection of the scene in criminal proceedings regarding terrorist acts with the participation of specialists in the detection and disposal of explosive devices, specialists in the field of forensic ballistics, specialists in fire safety, nuclear and radiation safety inspectors, specialists in the field of chemical technologies and bioengineering, specialists-criminologists, a specialist-psychologist or a group of specialist-psychologists, specialists in the field of medical and biological sciences and other specialized specialists, taking into account the expected method of committing a terrorist crime and the specific circumstances of the criminal proceedings to be ascertained. The peculiarities of the inspection of the scene with the participation of the specified specialists during the investigation of the investigated category of crimes are disclosed.

Emphasis is placed on the essential importance of the implementation of innovative unmanned technologies within the framework of the conduct of individual investigative (search) actions, and in particular, the inspection of the scene of the

incident during the investigation of terrorist acts. The factors that can cause difficulties in the use of UAVs in investigative practice are singled out and ways of their elimination are proposed.

The role of a specialist in interrogation during the investigation of terrorist acts, in particular, a specialist in the field of explosives, a specialist in man-made security, specialist weapons experts or ballistics experts, military specialists, a specialist in the field of religious studies, a specialist in criminology, a specialist in psychology, which consists primarily in optimization, is defined the process of obtaining comprehensive and objectively valid evidence, necessary for clarifying the circumstances of the event in criminal proceedings, and therefore creating the necessary prerequisites for achieving the goal of the investigation and bringing all involved persons to justice. The peculiarities of the use of such tactical interrogation techniques by the investigator with the participation of relevant specialists, such as presenting the suspect with an expert opinion and inciting a conflict in a criminal group, are considered.

The main problems of using the polygraph in criminal proceedings as a source of evidence are considered. It is substantiated that the use of a polygraph in the investigation of terrorist acts, along with the appointment of a forensic psychological examination, should be considered a modern and affordable additional method of obtaining and evaluating forensically significant information of an orientation nature. In this regard, it is proposed to make changes to the current criminal procedural legislation and to provide in Chapter 20 "Investigative (Investigative) Actions" of the Criminal Procedure Code of Ukraine a new investigative (investigative) action with the mandatory participation of a polygraph specialist – "verification of evidence on a polygraph".

It was established that the goals of involving specialists in conducting a search in the investigation of terrorist acts are: helping the investigator in recognizing the essence and preliminary determination of the generic (group) belonging of certain items and objects, determining a possible way of hiding them; detection with the help of search devices of likely places equipped for hiding places; qualified detection and extraction using appropriate scientific and technical means of various types of objects

and traces of crime, assistance in their further packaging and transportation; search and selection of samples for expert research; observation of the reaction of the searched person in order to find a hiding place of weapons and objects of evidentiary value (with the participation of a specialist psychologist). The peculiarities of conducting a search in criminal proceedings regarding terrorist acts with the participation of specialists in the field of explosives, psychology, computer networks and technologies, a forensic specialist and other specialists are revealed.

The approaches of scientists to understanding the procedural nature of forensic examination were analyzed and its main features were identified. Problematic issues related to the implementation of the parties' right to receive an expert opinion in criminal proceedings, which are caused by existing conflicts and procedural gaps in the legal regulation of the specified issue, are considered, and ways to overcome them are proposed.

Taking into account the subject of proof and the necessary special knowledge used in this case, the main tasks, objects and a list of questions that need to be solved during the appointment of an explosive examination are established: examination of explosive devices, traces and circumstances of the explosion, examination of explosive substances and explosion products. Errors committed by investigators at the stage of preparation for conducting the specified forensic examination were identified and tactical features of its appointment were considered.

The possibilities of expert forensic-ballistic research in criminal proceedings regarding the commission of terrorist acts are determined and such an important component of the purpose of this expertise is emphasized as the methodically correct preparation of the necessary materials, which requires the investigator to carry out a number of organizational and tactical actions and activities with the involvement of specialized specialists and includes itself: evaluation of material evidence collected in criminal proceedings taking into account all the circumstances of the investigated event, formulation of tasks (questions) for the expert and qualified packaging of objects for referral to expert research - weapons, their parts and elements, cartridges and traces of their action. The difficulties encountered by the investigator when engaging a

ballistics expert and appointing a forensic examination of weapons and the traces and circumstances of their use are revealed, and ways to prevent them are proposed.

The subject, tasks and objects of forensic psychological, complex psycholinguistic, forensic portrait examination, forensic medical examination of a corpse, surviving victims, cytological, molecular genetic, traceological examinations (prints of hands, shoes, clothes) are characterized, other traces of a person, traces of vehicles), which are important during the pre-trial investigation of terrorist acts. The specifics of the purpose of these expert studies have been determined.

Keywords: expert report, evidence, pre-trial investigation, expert, criminalistics, forensic characteristics, criminal proceedings, criminal liability, knowledgeable persons, investigative (search) action, special knowledge, specialist, forensic examination, forensic science, terrorism, terrorist act, specialist's participation in investigation (search) actions.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лавріненко Д. В. Роль інституту спеціальних знань у забезпеченні розслідування терористичних злочинів. *Наше право*. 2021. № 4. С. 108–113.
2. Даньшин М. В., Опанасенко Н. О., Лавріненко Д. В. Актуальні питання протидії тероризму як пріоритетний напрям забезпечення національної безпеки України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. №2. С. 176–181.
3. Лавріненко Д. В. Досвід та перспективи використання безпілотних літальних апаратів під час огляду місця події при розслідуванні терористичних актів. *Наукові перспективи*. 2024. № 6 (48). С. 660–668.
4. Лавріненко Д. В. Особливості залучення спеціалістів до проведення обшуку при розслідуванні терористичних актів. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 7 (35). С. 442–450.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Лавріненко Д. В. Актуальні питання наукового забезпечення розслідування терористичних злочинів. *Актуальні питання функціонування системи кримінальної юстиції України: тези доп. учасників наук.-практ. семін. (Харків, 16 травня 2020 р.)*, С. 15–19.
6. Лавріненко Д. В. Щодо значення судово-балістичних досліджень при розслідуванні терористичних актів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану: тези доп. учасників наук.-практ. конференції (Київ, 03 липня 2024 р.)*. С. 105–107.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ.....	28
1.1. Тероризм та терористичні злочини в структурі злочинної діяльності.....	28
1.2. Криміналістична характеристика терористичного акту.....	45
1.3. Поняття, сутність та структура спеціальних знань, що використовуються під час розслідування терористичного акту.....	66
Висновки до розділу 1.....	85
РОЗДІЛ 2. ТАКТИКА ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА ПРИ ПРОВАДЖЕННІ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....	88
2.1. Залучення спеціаліста до огляду місця події.....	88
2.2. Залучення спеціаліста до проведення допиту.....	116
2.3. Залучення спеціаліста до проведення обшуку.....	137
Висновки до розділу 2.....	149
РОЗДІЛ 3. ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ.....	152
3.1. Сучасні проблеми призначення судових експертиз.....	152
3.2. Призначення вибухотехнічної експертизи.....	163
3.3. Призначення експертизи зброї та слідів і обставин її використання.....	177
3.4. Інші види судових експертиз, що призначаються при розслідуванні терористичного акту.....	187
Висновки до розділу 3.....	197
ВИСНОВКИ.....	200

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	210
ДОДАТКИ.....	235

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

СБУ – Служба безпеки України

МВС – Міністерство внутрішніх справ

КК – Кримінальний кодекс України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

С(Р)Д – слідчі (розшукові) дії

СОГ – слідчо-оперативна група

ОМП – огляд місця події

БпЛА – безпілотний літальний апарат

ЗМІ – засоби масової інформації

НТЗ – науково-технічні засоби

ДНК – дезоксирибонуклеїнова кислота

ст. – стаття

ч. – частина

п. – пункт

м. – місто

р. – рік

ін. – інше

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У міру поступового зростання обсягу наукових відкриттів, інноваційного розвитку усіх сфер людської діяльності та використання комп'ютерно-інтегрованих технологій видозмінюється якісна сторона діяльності обізнаних осіб, що значно сприяє підвищенню ефективності пошуку й обробки криміналістично значущої інформації при розслідуванні кримінальних правопорушень та дозволяє вирішувати раніше недоступні завдання кримінального судочинства. Зокрема, серед передових інноваційних технологій у сфері дослідження з використанням спеціальних знань, які знайшли своє застосування в світовій практиці розслідування терористичних актів, можна виокремити: новітні біометричні технології розпізнавання особистості, які використовують різні параметри людини для її ідентифікації; системи акустичного стеження в цілях розпізнавання рухомих об'єктів та виявлення звуку пострілів, що можуть становити загрозу або значні ризики в умовах відсутності візуального контакту; впровадження досвіду використання безпілотних літальних апаратів в якості засобу фіксації навколишньої обстановки, моніторингу оперативної обстановки, дослідження підозрілих об'єктів, проведення пошукових операцій та вирішення багатьох інших завдань щодо запобігання та протидії терористичній злочинності у сучасних умовах.

Новою галуззю науки і техніки, що перебуває на стадії свого становлення, але вже знаходить своє практичне застосування у міжнародній правоохоронній діяльності слід відзначити технології штучних нейронних мереж та різноманітні комп'ютерні криміналістичні програми. Це можливість реконструювати механізми вчинення актів тероризму за їх слідовою інформацією, створювати точні інтерактивні тривимірні моделі обстановки місця вчиненого злочину, що забезпечує більш детальне і точне дослідження, деталізацію об'єктів місця події, оцінювання їх взаємного розташування, емулюючи при цьому різні ситуації та версії вчиненого терористичного злочину. За допомогою технологій штучного

інтелекту та спеціальних алгоритмів аналізуються колосальні обсяги цифрової інформації з мобільних, хмарних, комп'ютерних і відеоджерел та зіставляються з багатомільйонними базами даних в цілях швидкої ідентифікації підозрюваних, здійснюється пошук прихованих або зашифрованих комп'ютерних файлів, оцінка вихідної інформації у кримінальному провадженні та ключових доказів, встановлюються контактні зв'язки особи терориста та створюється його соціально-психологічний портрет, виявляються закономірності між раніше вчиненими злочинами та ланцюжками подій, що у підсумку дозволяє значно оптимізувати діяльність правоохоронних органів за рахунок скорочення трудомістких ручних процесів у навантаженні слідчих та забезпечити належний криміналістичний супровід розкриття і розслідування кримінальних правопорушень аналізованої категорії.

Водночас, незважаючи на те, що методи і засоби протидії терористичній злочинності постійно вдосконалюються та поступово впроваджуються у вітчизняну слідчу практику, кримінальні правопорушення цієї категорії характеризуються значною складністю їх розслідування. Згідно з офіційними статистичними даними, до суду з обвинувальним актом спрямовується незначна кількість проваджень за фактом вчинення терористичних актів (ст. 258 КК України) порівняно із виявленими та зареєстрованими кримінальними правопорушеннями цієї категорії. Наприклад, у 2021 році з 332 зареєстрованих проваджень повідомлено про підозру лише 1 особі, жодного обвинувального акту у цій категорії проваджень до суду за звітний обліковий період не спрямовано та, як наслідок, вироків судом не винесено, у 2022 році з 95 зареєстрованих проваджень повідомлено про підозру з обвинувальним актом лише 1 особі, у 2023 році з 14 облікованих кримінальних правопорушень у звітному періоді повідомлено про підозру 6 особам, а до суду з обвинувальним актом спрямовано лише 3 провадження.

З огляду на зазначене можемо дійти висновку, що діяльність органів досудового розслідування з розкриття та розслідування актів тероризму є недостатньо ефективною, що, у свою чергу, обумовлює актуальність і

необхідність розробки та модернізації науково-методичного забезпечення, пов'язаного із даною проблематикою, обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення окремих норм законодавства та усунення недоліків при розслідуванні цієї категорії кримінальних правопорушень. Особливе місце в даному напрямі належить підвищенню ефективності та інтенсифікації залучення обізнаних осіб у відповідній галузі під час досудового розслідування терористичних актів, а також науковій редакції процесів використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях аналізованої категорії.

Вагомий внесок у дослідження різних аспектів залучення обізнаних осіб під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, а також концептуальних основ розвитку судової експертизи, внесли: П. Д. Біленчук, Т. В. Варфоломеєва, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, М. В. Даньшин, Ф. М. Джавадов, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. В. Ковальова, В. О. Коновалова, В. П. Корж, С. П. Лапта, В. К. Лисиченко, Н. О. Опанасенко, Н. В. Павлова, І. В. Пиріг, В. В. Пясковський, В. М. Ревака, Б. В. Романюк, К. А. Садчікова, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, В. В. Семенов, Е. Б. Сімакова-Єфремян, Р. С. Степанюк, В. В. Тіщенко, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, О. П. Угровецький, М. Г. Щербаковський, В. О. Яремчук та інші автори.

Водночас, дослідженню окремих проблемних питань щодо особливостей кваліфікації, організації розкриття, методики розслідування терористичних злочинів, а також заходів їх запобігання та протидії приділили увагу такі вітчизняні дослідники, як В. Ф. Антипенко, В. П. Ємельянов, В. С. Канцір, М. О. Ленко, В. А. Ліпкан, В. В. Мокляк, Л. В. Новікова, В. Ю. Попов, О. С. Попович, М. В. Савчук, І. Р. Серкевич, В. В. Середа, Г. В. Скуба, О. В. Стукаліна та інші. Серед зарубіжних дослідників ця проблематика розглядалася у наукових працях Аріеля Мерарі, Брюса Хоффмана, Вальтера Лакера, Йони Александера, Марти Креншоу, Пола Уілкінсона, Джона Хардмана та інших.

Однак, слід зазначити, що на сьогодні відсутні цільові дослідження, присвячені питанням використання спеціальних знань у кримінальних

провадженнях щодо вчинення терористичних актів, а стан юридичної науки характеризується недостатньою теоретичною розробленістю низки проблем, вкрай актуальних для сучасної правозастосовної практики. Наведені обставини у своїй сукупності визначають актуальність розробленої проблеми та підтверджують її науково-теоретичну і практичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження відповідає Плану заходів з реалізації Концепції боротьби з тероризмом в Україні, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 січня 2021 року № 7-р; Стратегії боротьби з організованою злочинністю, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126-р; Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020; Стратегії наукового розвитку Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України на 2021–2025 роки (наказ ІСТЕ СБУ від 15.03.2021 № 26); Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454). Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (протокол № 13 від 09.12.2020 р.).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у розробленні системи теоретичних та науково-практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності виявлення, розкриття та розслідування терористичних актів на основі оптимізації використання різних видів та форм спеціальних знань у кримінальних провадженнях зазначеної категорії. Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі наукові завдання:

- розкрити генезу, сутність та тенденції розвитку тероризму як соціально-політичного явища й напрямку злочинної діяльності;
- висвітлити сучасні особливості та характерні риси терористичної діяльності в аспекті її протидії та забезпечення національної безпеки, надати

визначення поняттю «тероризм» як кримінального, суспільно небезпечного злочинного діяння;

- визначити елементи криміналістичної характеристики терористичного акту та розкрити їх практичне значення;

- розглянути поняття, зміст та форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування аналізованих кримінальних правопорушень;

- виокремити тактико-методичні особливості застосування спеціальних знань спеціалістом у загальній практиці розслідування терористичних актів;

- охарактеризувати діяльність спеціалістів при проведенні огляду місця події у кримінальних провадженнях щодо вчинення терористичних актів;

- окреслити особливості використання спеціальних знань під час проведення допиту при розслідуванні кримінальних правопорушень аналізованої категорії;

- визначити завдання та види діяльності спеціалістів при підготовці та проведенні обшуку у кримінальних провадженнях за фактом вчинення терористичного акту;

- конкретизувати роль судової експертизи як основної форми використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні терористичних актів; обґрунтувати пропозиції щодо вирішення проблем процесуального характеру діяльності експерта в кримінальному судочинстві;

- розкрити особливості призначення судової вибухотехнічної експертизи у кримінальних провадженнях щодо вчинення терористичних актів;

- охарактеризувати можливості експертних судово-балістичних досліджень (експертизи зброї та слідів і обставин її використання) при розслідуванні кримінальних правопорушень аналізованої категорії;

- визначити особливості призначення судово-психологічної, портретної, судово-медичних та інших видів судових експертиз, що проводяться під час розслідування терористичних актів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають між сторонами кримінального провадження та фахівцями у процесі використання сучасних можливостей спеціальних знань під час досудового розслідування терористичних актів.

Предметом дослідження особливості використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є сукупність загальних та спеціальних методів наукового пізнання соціально-правових процесів, явищ та закономірностей у їх численних взаємозв'язках та протиріччях. Зокрема, за допомогою історично-правового методу досліджено генезу та тенденції розвитку тероризму як соціально-політичного явища й напрямку злочинної діяльності на різних етапах його становлення (підрозділ 1.1.); генезу поняття «спеціальні знання» у кримінальному судочинстві (підрозділ 1.3.). Методи логіки (індукція, дедукція, аналіз, синтез, аналогія та інші) використовувались при дослідженні нормативно-правових актів, матеріалів слідчої практики, точок зору науковців з окремих проблемних питань, дотичних до предмета дослідження (всі розділи дисертації); системно-структурний метод – при визначенні змісту структурних елементів криміналістичної характеристики терористичного акту (підрозділ 1.2.); узагальненні особливостей використання різних форм спеціальних знань у кримінальних провадженнях зазначеної категорії (розділи 2.3); формально-логічний – при розробці пропозицій щодо вдосконалення антитерористичного та кримінального процесуального законодавства в контексті оптимізації використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень (підрозділи 2.1., 2.2., 3.1.); догматичний – при тлумаченні норм права, категорій і дефініцій, формулюванні узагальнених положень та оцінок, що стосуються предмета дослідження (всі розділи дисертації); моделювання – при розробленні практичних рекомендації щодо використання спеціальних знань під час окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо вчинення терористичних актів (розділ 2); соціологічний (анкетування,

інтерв'ювання) – для збору та узагальнення матеріалів кримінальних проваджень, а також додаткової інформації з питань, що стосуються підвищення ефективності досудового розслідування терористичних актів за допомогою використання спеціальних знань обізнаних осіб.

Теоретичну основу дослідження складають положення наукових праць вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі криміналістики, судової експертизи, кримінології, кримінального права, кримінального процесу, юридичної психології, філософії, загальної та правової статистики та інших наук, що мають безпосереднє відношення до теми дисертаційного дослідження.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні та аналітичні дані МВС України, Служби безпеки України, Офісу Генерального прокурора України, Інтерполу, офіційні статистичні дані міжнародного рейтингу тероризму «The Global Terrorism Index» за 2014-2024 рр.; результати анкетування 74 слідчих та оперативних працівників Національної поліції та Служби Безпеки України Харківської, Дніпропетровської та Київської областей; результати інтерв'ювання судових експертів науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів Міністерства юстиції України, експертних служб МВС України, Служби безпеки України, Міністерства оборони України; матеріали кримінальних проваджень із розслідування терористичних актів за 2014-2024 рр., а також особистий багаторічний досвід автора як співробітника правоохоронних органів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань дисертаційна робота є одним із перших комплексних монографічних досліджень теоретичних та практичних проблем використання спеціальних знань під час досудового розслідування терористичних актів. У роботі проведено систематизацію раніше розроблених точок зору на природу та склад спеціальних знань, що надало можливість вийти на більш глибокий якісний рівень у характеристиці цього інституту та запропонувати низку висновків, пропозицій та рекомендацій, які конкретизують новизну одержаних результатів, зокрема:

уперше:

– на підставі аналізу передового зарубіжного та вітчизняного досвіду використання БпЛА у правоохоронній діяльності, визначено перспективні напрями впровадження в слідчу й експертну практику розслідування терористичних актів інноваційних безпілотних систем і технологій;

– аргументовано внесення змін до чинного кримінального процесуального законодавства щодо можливості використання поліграфа як сучасного і доступного додаткового способу отримання та оцінки криміналістично значущої інформації орієнтуючого характеру в межах нової слідчої (розшукової) дії за обов'язковою участю спеціаліста-поліграфолога – «перевірка свідчень на поліграфі»;

– розкрито тенденції розвитку і трансформації тероризму як соціально-політичного явища й напрямку злочинної діяльності та акцентовано увагу на потенційному новому прояві терористичної діяльності, а саме використанні кібернетичного простору для посилення впливу фізичних загроз або вчинення актів тероризму.

удосконалено:

– організаційно-тактичні засади застосування спеціальних знань у процесуальних і непроцесуальних формах під час розслідування терористичних актів;

– криміналістичні рекомендації щодо залучення спеціалістів різних галузей знань до проведення огляду місця події, допиту та обшуку під час досудового розслідування терористичних актів;

– положення, пов'язані з реалізацією права сторін на отримання експертного висновку у кримінальному судочинстві, що зумовлюються наявними колізіями й процесуальними прогалинами у правовому регулюванні зазначеного питання та шляхи їх подолання;

– криміналістичну характеристику терористичного акту як предметно-інформаційну основу розроблюваних практичних рекомендацій щодо взаємодії слідчого зі спеціалістами та працівниками експертних підрозділів;

набули подальшого розвитку:

- поняття, форми та зміст використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві;
- положення щодо правових, організаційних, науково-методичних основ судової експертизи як основної форми використання спеціальних знань у забезпеченні повного та всебічного розслідування аналізованих кримінальних правопорушень;
- положення щодо організаційних та методичних засад підготовки, призначення та проведення судової вибухотехнічної експертизи, експертизи зброї та слідів і обставин її використання та інших судових експертиз у кримінальних провадженнях щодо вчинення терористичних актів;
- шляхи розв'язання проблемних питань у слідчій практиці щодо використання можливостей спеціальних знань під час розслідування терористичних актів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертації висновки, положення, рекомендації й пропозиції можуть бути використані у:

- правозастосовній діяльності – практичній роботі слідчого, оперативного співробітника, судового експерта та інших працівників правоохоронних органів при запобіганні, розкритті та розслідуванні терористичних актів, при підготовці методичних рекомендацій практичним працівникам, а також призначенні та проведенні окремих видів судових експертиз;
- навчальному процесі вищих навчальних закладів – при підготовці лекцій, підручників, навчальних посібників, навчально-методичних матеріалів та проведенні занять із навчальних дисциплін «Криміналістика», «Судова експертологія», «Правові засади протидії тероризму», «Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», а також підвищенні кваліфікації слідчих та працівників оперативних підрозділів (*акти впровадження Військо-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого від 29 червня 2024 року та Національного наукового центру «Інститут*

судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 13 травня 2024 року).

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані положення та висновки обґрунтовано на підставі власних досліджень. Дисертаційне дослідження є самостійною, завершеною науковою працею автора. Власні теоретичні розробки здобувача у наукових працях, опублікованих у співавторстві, становлять не менше 50 %. Зокрема, у співавторстві опублікована наукова стаття «Актуальні питання протидії тероризму як пріоритетний напрям забезпечення національної безпеки України», в якій дисертантом розглянуто актуальні тенденції трансформації характеру терористичної загрози в Україні та світі, досліджено нові потенційні напрями терористичної діяльності в аспекті її протидії та забезпечення національної безпеки.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження оприлюднені на міжнародних і Всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема таких: «Актуальні питання функціонування системи кримінальної юстиції України» (Харків, 16 травня 2020 р.); «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану» (Київ, 3 липня 2024 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації відображено у 6 наукових публікаціях: у 4 наукових статтях, опублікованих у фахових періодичних виданнях (у томі числі одна у співавторстві), а також у 2 тезах наукових повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (255 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 246 сторінок, з них основного тексту – 192 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ

1.1. Тероризм та терористичні злочини в структурі злочинної діяльності

Боротьбу з тероризмом визначено одним із пріоритетних напрямів діяльності ООН та інших міжнародних організацій. Діяльність терористичних організацій становить загрозу не лише національним інтересам, а й безпеці всього світу. Тероризм сьогодні видозмінюється, як за своїми цілями (стає багатоцільовим), так і за формами та методами. Він передбачає вплив не тільки політичний, а й направлений на руйнування національних, релігійних основ держави, суспільства, тощо. Останні статистичні дані свідчать про існування приблизно тисячі груп і організацій, що використовують у своїй діяльності терористичні способи залякування населення та захоплення влади [1, с. 4]. Тож досягнення кожної держави у створенні ефективних та симетричних механізмів захисту від терористичних викликів та загроз на власній території є безумовним та вагомим внеском у спільну справу стримування терористичної діяльності для всієї міжнародної спільноти та забезпечення національної безпеки нашої держави зокрема.

Щоб розробити та впровадити ефективні заходи протидії тероризму слід мати уявлення про це явище, його природу та характерні риси проявів. За своїм походженням латинський термін «terroro» означає «страх, жах», найгострішу форму боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення. Тероризмом є здійснювання, застосування терору; діяльність і тактика терористів [2, с. 93–94]. У 1978 році А. Бернارد у статті «Стратегія тероризму» дав таке визначення терору: «Терор являє собою насильство і залякування, що використовується свідомо більш

сильною стороною по відношенню до більш слабкої сторони; тероризм – це насильство і залякування, яке використовує більш слабка сторона по відношенню до більш сильної» [3, с. 23].

Тероризм як соціально-політичне явище сягає своїм корінням глибокої давнини. Перші прояви тероризму зафіксовані вже у стародавні часи. Ще в працях давньогрецьких літописців можна знайти повідомлення про політичні вбивства правителів. До такого роду вбивств можна віднести, наприклад, знищення тирана – правителя древнього міста Сарда на сході півострова Мала Азія – його охоронцем Гигесом (VII ст. до н. е.), змови і повстання рабів у Стародавньому Римі (419, 198, 196, 185 рр. до н. е.) і багато інших. У I ст. н.е. доволі відомими стали сікарії – об'єднання людей, метою яких було вбивство римлян. Не зважаючи на те, що інформація про діяння сікаріїв є доволі обмеженою, існуючі джерела доводять, що цілі та діяльність цього об'єднання може характеризуватись як терористична. Дані угруповання здійснювали свої злочини у світлу пору доби в місцях масового скупчення людей, що вважається особливістю сучасних терористичних організацій. Сікарії розраховували на те, що наявність великої кількості людей змусить охоронців порядку зіткнутися з певними труднощами, визначаючи, хто саме вчинив злочин. Сікарії, діючи неправомірно, мали як особисті, так і політичні цілі: вони регулярно порушували суспільний лад, наносили матеріальні збитки, намагаючись заволодіти певним багатством. Таким чином, сікарії можуть розглядатися як одні з перших угруповань, які діяли за схожим до терористичних організацій принципом, адже саме про їх діяльність дійшла найбільша кількість згадок в історичних джерелах [4, с.10–13; 5, с. 39; 6, с. 8].

Щодо історичних вимірів тероризму, то доцільно навести міркування історика А. Ю. Мартинова: «Всесвітня історія рясніє свідченнями особливо характерних дій в умовах радикального зламу ціннісних систем, пов'язаних, як правило, з суттєвими суспільними потрясіннями. Теракти стають, з одного боку, формою протесту проти того напрямку, яким розвиваються події, а з іншого – методом «радикального» вирішення певних проблем силового нав'язування

суспільству позиції певної соціальної групи або психічно хворої особи, яка намагається здобути собі славу Герострата» [7, с. 23–24].

Якщо ще на зламі XIX і XX ст. тероризм носив локальний, прицільний характер і мав обмежені наслідки. Жертвами бойовиків, як правило, ставали конкретні представники влади, а найнебезпечнішою у той час вважалася посадка лідера держави – монарха, президента або прем'єр-міністра – чинних або колишніх. То вже у XX ст. істотно зростають масштаби тероризму та відбувається його трансформація. На початку 70-х років XX століття тероризм виходить на світову арену як загальнолюдська катастрофа. Глобалізація призвела до розширення географії терористичних актів, вони почали набувати системного характеру, а терористичні угруповання почали синхронізувати свої дії [4, с. 19; 8, с. 333].

У цей час починає розвиватись такий якісно новий феномен як міжнародний тероризм, новим витком якого стали трагічні події 11 вересня 2001 року на території США. Як слушно зауважують дослідники, сучасному міжнародному тероризму притаманні нові риси: відбувається формування глобальних терористичних мереж і керівних центрів, що здійснюють підготовку терористичних актів і координацію дій окремих виконавців; створюються інфраструктура терористичних угруповань, зокрема інфраструктура фінансування акцій, що проводяться; існує тенденція до проведення масштабних акцій, що набувають характеру диверсійно-терористичної війни, з метою створення атмосфери загального страху, збудження антиурядових настроїв в суспільстві для успішної боротьби за вплив і владу; активізується проникнення терористів та їх посібників у державні та громадські структури [9; 10; 11; 12].

Терористична діяльність в сучасних умовах характеризується використанням новітніх, а часом і секретних засобів озброєння та зв'язку, застосуванням спеціальної тактики злочинних дій, поєднаної з високим рівнем ідеологічної, психологічної і бойової підготовки учасників терористичних формувань та їх безпосереднім фінансуванням з боку країн ворожих держав, що включає не лише забезпечення таких структур відповідними фінансовими та

матеріальними ресурсами, необхідними для вчинення конкретних актів тероризму як таких, а й їх тривале організаційне забезпечення, зокрема залучення значних коштів для здійснення пропагування як засобу насадження власної ідеології, кадрового забезпечення терористичних організацій, вербування та навчання їх нових членів. З метою реалізації терористичного задуму злочинцями також здійснюється підтримка різного роду антиурядових і сепаратистських рухів, діяльність яких спрямовується на навмисну дестабілізацію суспільно-політичної обстановки всередині країни, піддрив державної влади та просування власних кандидатів на ключові посади в державні органи задля подальшого ослаблення політичних противників та захоплення усієї влади.

Важливою особливістю сучасного тероризму стає трансформація й удосконалення його форм та методів. Якщо на етапі свого зародження терористичні акти виконувалися здебільшого у якості одиничних замахів на політичних супротивників з метою фізичного знищення останніх, наразі терористичні дії спрямовуються проти широкого кола осіб та державних об'єктів з метою досягнення відповідних ідеологічних, корисливих або ж політичних цілей, здійснюючи тим самим неабиякий психологічний вплив на великі маси людей та соціальні процеси у суспільстві, а також політичну систему держави та її соціально-економічну діяльність, одночасно завдаючи значних економічних збитків. Терористи в межах реалізації свого злочинного замаху все частіше намагаються використовувати різні тактики партизанської боротьби, мережевих бойових дій та диверсійних операцій, вдаються до погроз застосування біологічної, хімічної, ядерної та інших видів зброї масового ураження (інфразвукової, променевої, сейсмічної тощо). При цьому значна увага приділяється добору якісного складу терористичного формування з урахуванням професійних навичок його учасників, створенню найбільш сприятливих умов щодо забезпечення конспіративності підготовлюваних і здійснюваних ними злочинів. Крім того, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій значно підвищує можливості розвідувальної діяльності терористичних організацій,

забезпечуючи тим самим високий рівень організації та планування терористичних актів.

У науковій літературі можна знайти різні погляди на тлумачення сутності феномена тероризму як сучасного соціально-політичного явища. Так, наприклад, відомий американський аналітик, який займається проблемами тероризму, Б. Хоффман, розмірковуючи про визначення тероризму, робить висновок: «По суті, будь-яке відкритий прояв насильства, розцінений суспільством як антисоціальний, не є важливим, чи проведений він налаштованими проти уряду дисидентами або самим урядом, злочинними угрупованнями або окремими злочинними особами, що чинить безладдя натовпом або збройними терористами, особами з психічними відхиленнями чи здирниками, – називається терором» [13, с. 6]. Подібну думку висловлює і його колега, один із провідних світових терологів У. Лакер, зазначаючи, що тероризмом є застосування недержавного насильства або загроза насильства з метою викликати паніку в суспільстві, послабити і навіть скинути посадових осіб та внести політичні зміни [14; 15]. Натомість Дж. Хардман слушно додає, що «знищення власності та обладнання, спустошення земель можуть в окремих випадках розглядатися як додаткова форма терористичної діяльності, являючи собою різновид аграрного чи економічного тероризму як доповнення до загальної програми політичного тероризму» [16].

Формуючи власне бачення тероризму як соціального явища на основі комплексного аналізу теоретико-методологічних підходів до його розуміння вітчизняний дослідник В.С. Канцір пропонує авторське визначення останнього як «еманації зла в буття людства, спроби перетворення деструктивної ілюзії на дійсність завдяки суспільно небезпечній діяльності, яка супроводжується максимальним резонансом та полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні або загрозі застосування насильства і спрямована на привернення уваги до певних поглядів, одержання, утримання влади у суспільстві або тиск на владні структури з метою прийняття (неприйняття) ними бажаних для терористів рішень» [17, с. 179]. Автор доходить висновку, що як соціальне явище, тероризм

являє собою ідеологію, політику та соціальну практику суспільних сил (індивідів, груп та інститутів), які орієнтуються на нелегальні насильницькі форми зміни державного та суспільного устрою. Іншими словами – це несиметрична реакція, що використовується тоді, коли слабша сторона не може подолати сильнішу за допомогою звичайних засобів [18, с. 186].

І хоча дати вичерпний перелік існуючих в науковому просторі дефініцій тероризму навряд чи можливо, можемо визначити деякі спільні ключові ознаки цього суспільно небезпечного явища, які прослідковуються у запропонованих дослідниками визначеннях щодо розуміння його сутності. Зокрема, такими є: застосування погроз та фізичного насильства як елементу залякування та впливу на владні структури, способу примусу до дій на користь терористів; створення атмосфери страху і неминучості, спрямованої на деморалізацію суспільства та безпосередніх адресатів тиску; публічність та гласність здійснюваних дій, орієнтація на широкий розголос та суспільний резонанс; спрямованість на дезорганізацію діяльності державного апарату, наявність у заявлених терористами цілях політичного мотивування; використання нелегітимних насильницьких засобів задля досягнення відповідних ідеологічних, корисливих або політичних цілей.

Окрім зазначеного, тероризм також трактують як форму сучасної війни. Можна погодитися з окремими дослідниками, які вважають, що тероризм – це політична тактика, пов'язана з використанням різних форм збройної боротьби. Технологічний розвиток, що досягнув непередбачуваного рівня у військовій сфері, як зазначає єгипетський політолог М. Сід-Ахмед, «призвів до того, що війна у класичному розумінні цього слова стала неможливою, якщо не абсурдною. Оскільки абсурдність війни не означає закінчення конфлікту, то боротьба тепер загрожує прийняти інші форми. Зі специфічної точки зору тероризм може розглядатися як продовження війни ... іншими засобами» [19, с. 101]. У цьому аспекті тероризм слід розглядати як елемент гібридної війни крізь призму агресивних дій проти мирного населення окремої держави, у тому числі методом провокації загострення тих чи інших соціальних

суперечностей чи іншими формами насильницьких дій, спрямованими на досягнення відповідних політичних цілей.

Сучасний тероризм є невід'ємним від глобалізаційних процесів, що використовуються терористичними структурами для пропаганди і поширення своєї ідеології на території багатьох держав, проникнення міжнародних терористичних організацій та їх впливу в окремі регіони країни. На думку американського соціолога та політолога І.М. Валлерстайна, причини тероризму в глобалізованому світі значною мірою пов'язані з диспропорцією міжнародного розподілу капіталу та глобалізацією бідності в країнах периферії, що призводить до розширення соціальної бази тероризму [20]. Розглядаючи міжнародний тероризм в контексті проблем глобалізації, вітчизняний дослідник В.С. Вознюк доходить до схожого висновку, зазначаючи що останній спричинений: зростаючою диференціацією країн на бідні та багаті, внаслідок чого створюється підґрунтя для формування терористичного «інтернаціоналу»; регіональною нестабільністю, що провокує терористичні акти; інформаційною революцією, поширенням електронних ЗМІ, які використовуються як інструмент маніпулювання масовою свідомістю; загостренням суперечностей між західною системою цінностей, яка виявляється далеко не універсальною, та системою ісламського світу, яка є певним альтернативним варіантом [21, с. 8]. Новим витком для виникнення та розповсюдження міжнародного тероризму стають проблеми нелегальної міграції та таборів біженців, які утворюють своєрідний осередок ісламізму, що може активізуватися в будь-який час та вплинути на формування нових викликів та загроз на європейському континенті в цілому. Це особливо актуально сьогодні, коли поширення набуває продаж біженцями неповнолітніх осіб представникам кримінальних спільнот, у подальшому світогляд яких формується на насильстві та підтриманні насаджених членами криміналітету ідей радикалізації.

Поширенню терористичних виявів сприяє низка чинників та передумов, що визначають наростання небезпеки тероризму в сучасних умовах. Насамперед, до таких можна віднести *політичні причини*: наявність на території певної

держави або її окремого регіону прихованих або відкритих політичних та ідеологічних протиріч, нагнітання ситуації взаємної неприязні та ворожнечі на підґрунті різних переконань та поглядів; зіткнення політичних інтересів двох держав в окремому регіоні, підвищена військова загроза з боку іншої держави; загострення політичних конфліктів усередині самої держави, протистояння інтересів між представниками різних політичних рухів. Крім того, важливу роль у поширенні тероризму відіграють такі *соціально-економічні причини*, як: втрата державою контролю за економічними та фінансовими ресурсами країни, прагнення представників бізнес-структур до перерозподілу сфер впливу та фінансових потоків; кризові явища в економіці, що призводять до масового безробіття молоді та інших потенційно активних верств населення, для яких участь в політичних заходах стає основним джерелом доходу. Серед *організаційно-управлінських причин* терористичної діяльності слід виокремити: відсутність належного контролю за переміщенням біженців, мігрантів, осіб, які приймали участь у збройних конфліктах за кордоном; знаходження у незаконному обігу великої кількості вогнепальної зброї, вибухових речовин, створення нових сучасних видів зброї, зокрема високоточної зброї та засобів масового ураження.

Особливий вплив на поширення терористичних проявів здійснюють засоби масової інформації, які культивують насильство, відображаючи не лише самі факти актів тероризму, а й певні ідеологічні та політичні уподобання терористів, що може сприяти збільшенню кількості їх прибічників. З урахуванням сучасних методів висвітлення подій та інформації, ЗМІ використовуються терористами для пропагування власних переконань та насильницьких способів досягнення цілей. У цьому аспекті слід говорити про те, що можливості ЗМІ виступають одним із засобів інформаційної війни терористів. Демонстрація терористичної діяльності в режимі реального часу значно посилює створення обстановки страху та залякування населення, що справляє свого роду морально-психологічний ефект терористичного прояву, а отже збільшує ефективність реалізації самих терористичних намірів.

Поряд із цим, традиційні ЗМІ поступово заміщуються більш сучасними інформаційними ресурсами, які використовують можливості інтернет-технологій, що, своєю чергою, впливає і на удосконалення терористами засобів ведення злочинної діяльності. Так, використовуючи соціальні мережі та збираючи інформацію, що міститься в профілях користувачів, вербувальники терористичних організацій відтворюють повний психологічний портрет конкретних осіб та підбирають потенційних виконавців терористичних акцій, пропагуючи нетерпимість до різних соціальних груп або ідеологічних переконань. Внаслідок цілеспрямованої психологічної обробки, поєднаної з ідеологічним впливом на таких осіб, відбувається підміна життєвих цінностей та особистісних установок людини, спрямована на виправдання насильницької практики терористичних формувань шляхом штучного ототожнення способів та мети їх діяльності із мотивами боротьби за справедливість, правомірною діяльністю щодо захисту прав і свобод людини і громадянина тощо. Здебільшого такому впливу можуть піддаватися неповнолітні та особи молодого віку, які зазнають різнопланових соціальних протиріч сучасного світу, особливо якщо такі особи тривалий час перебувають у депресивному стані та зазнають складних матеріальних труднощів. Також члени терористичних структур нерідко використовують соціальні мережі та тематичні групи екстремістського напрямку для координації дій під час підготовки терористичних актів, передачі конкретних інструкцій своїм прихильникам, тим самим забезпечуючи власну анонімність за допомогою сучасних програмних засобів (програм шифрування та анонімізації трафіку) та реалізацію злочинних намірів на безпечній від об'єкта терористичного замаху відстані.

Якщо говорити про сучасні форми тероризму у цьому напрямі, варто окремо зупинитись на такому його новому прояві, як кібертероризм, тобто використанні кібернетичного простору з метою втручання у комп'ютерні та/або телекомунікаційні мережі. Вперше термін «кібертероризм» ужив старший науковий співробітник Каліфорнійського інституту безпеки та розвідки (Institute for Security and Intelligence) Баррі Коллін в 1980 році [22, с. 23–26]. Згодом,

спеціальний агент ФБР Марк Поллітт ввів у обіг новий юридичний термін, запропонувавши вважати кібертероризмом будь-яку «навмисну, політично мотивовану атаку на інформацію, комп'ютерні системи, програми та дані, що призводять до насильства щодо невійськових цілей, груп населення або таємних агентів» [23]. В сучасних умовах в кібернетичному просторі можуть бути використані різні прийоми тероризму: виведення з ладу обладнання та програмного забезпечення з метою порушення або уповільнення функціонування об'єктів критичної інфраструктури; поширення комп'ютерних вірусів, які модифікують та знищують інформацію, що складає державну таємницю або інший вид конфіденційної інформації; злом комп'ютерних систем та отримання доступу до банківської, військової або іншої закритої інформації, здійснення витоку такої інформації у відкритий доступ; проведення інформаційно-психологічного впливу на широку аудиторію з метою шантажу, створення паніки та дестабілізації соціально-політичної обстановки у державі. Щоб досягти бажаних цілей, кібертерористи застосовують спеціальне та шкідливе програмне забезпечення, що використовується для злому комп'ютерних систем та отримання контролю над віддаленою (локальною) інформаційною системою. Для забезпечення неможливості своєї ідентифікації та викриття злочинцями використовують ботнети, які дозволяють дистанційно впроваджувати різноманітні шкідливі програми та керувати зараженими комп'ютерними мережами без відома їх користувачів за мінімальними фінансовими затратами.

Терористичний акт із використанням високих технологій (кібертеракт) відрізняється від інших форм впливу на кіберпростір, насамперед своїми цілями, які передбачають вплив на посадових осіб державних органів, тобто залишаються властивими у першу чергу політичному терористичному прояву, у той час як мотивація звичайних кібератак переважно має корисливі спонування. При цьому характерним є те, що метою кібертерористів може бути не лише безпосередній напад на об'єкти терористичного замаху, а й використання

кібернетичного простору для посилення впливу фізичних загроз або вчинення актів тероризму.

Окремою ознакою тероризму в теперішніх умов стає зрощування терористичних формувань із загальнокримінальною організованою злочинністю. У наукових джерелах зазначають такі відмінності між тероризмом і злочинністю:

1. У терористів, як у будь-якого політичного руху, є підтримка серед широких верств населення. У кримінальної злочинності – лише противники в соціальному розумінні.

2. Тероризм, його цілі, а також засоби та методи дій можуть відповідати державній політиці окремих країн і підтримуватись ними. Кримінальна злочинність ніколи ніким не підтримувалася на державному рівні.

3. Труднощі в досягненні узгодженості міждержавної та міжнародної позиції щодо протидії тероризму обумовлені економічними, політичними та іншими інтересами. З питань боротьби проти кримінальної злочинності не існує принципових розходжень, процес консолідації країн йде швидше у цьому напрямку.

4. Тероризм має на меті здобуття незалежності, державно-територіальний переустрій, радикальні соціально-економічні зміни. Кримінальна злочинність таких цілей не ставить. Вона паразитує на державній системі.

5. Тероризм (за виключенням державного) не приховує свого існування. Кримінальна злочинність намагається перейти в латентну сферу.

6. Для терористів характерна висока взаємодопомога, об'єднання на ідейно-духовній основі, яка практично відсутня в кримінальній злочинності.

7. У терористів, зазвичай, відсутній корисливий мотив, що є часто визначальним для кримінальної злочинності.

8. Тероризм являє собою загалом насильницькі акції непрямой дії. Для учасників злочинного угруповання характерне насилля з прямою метою.

9. З об'єктивної сторони, тероризм включає в себе низку актів насилля, що є ланцюгами одного процесу, які нерідко переходять у військові конфлікти малої інтенсивності, повстанські та партизанські дії. Кримінальна злочинність

характеризується разовими, спорадичними актами з конкретною метою, яка досягається.

10. Особливу значущість має те, що досягнення терористичних цілей боротьби руху передбачає, зазвичай, високий соціальний рівень та посадове положення учасників [24].

Але незважаючи на зазначені відмінності між цими злочинними угрупованнями, їх сполучною ланкою стає мета значного розширення фінансових та матеріально-технічних можливостей тероризму, створення великих терористичних формувань із розвиненою інфраструктурою, розширюючи цим не лише сферу своєї діяльності, а й масштаби та наслідки здійснюваних терористичних акцій. Форми цієї інтеграції можуть бути різними: торгівля людьми і людськими органами, заказні вбивства, контрабанда зброї, боєприпасів, вибухових речовин, наркобізнес. Нерідко у сферу інтересів терористичних організацій потрапляють й більш специфічні напрями кримінальної діяльності, такі як незаконні організація та проведення азартних ігор, незаконний обіг дорогоцінних металів, порнобізнес, ринок нелегальної міграції. Таким чином, удосконалюючи та ускладнюючи механізми одержання злочинних доходів, терористичні формування створюють економічну основу, яка спрямовується на забезпечення здійснення терористичних злочинів та їх конспірацію протягом тривалого часу. По мірі накопичення фінансового потенціалу та збільшення можливостей оперування значними грошовими потоками лідери терористичних організацій прагнуть до здійснення впливу на владні структури, лобіювання в них власних інтересів, не виключаючи намірів особистого проникнення у такі структури та подальшого закріплення на керівних посадах в системі центральних органів державної влади.

Сучасний тероризм вимагає одноманітного підходу до його визначення у площині кримінального законодавства для здійснення узгоджених оцінок та ризиків, а відтак і дій щодо запобігання та протидії цьому суспільно-небезпечному, кримінально-правовому явищу. Правову основу питань протидії тероризму становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України,

закон України «Про боротьбу з тероризмом», інші закони України, а також низка міжнародних документів, ратифікованих нашою державою, зокрема Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом; Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму, а також інші нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України.

Так, згідно з Європейською конвенцією про боротьбу з тероризмом від 27 січня 1977 р. № ETSN90 тероризм – тяжкий злочин:

– пов’язаний з посяганням на життя, фізичну недоторканність або свободу осіб, які перебувають під міжнародним захистом, включаючи дипломатичних агентів;

– пов’язаний з викраданням людей, захопленням заручників або тяжким незаконним затриманням;

– з використанням бомб, гранат, ракет, автоматичної вогнепальної зброї або вибухових листів чи посилок, якщо це призводить до загрози особам;

– замах на вчинення будь-якого з вищенаведених злочинів або участь як співучасника особи, що вчиняє або намагається вчинити такий злочин [25].

У ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» зазначається, що тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров’я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей. Терористичним актом є злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена статтею 258 Кримінального кодексу України. У разі, коли терористична діяльність супроводжується вчиненням злочинів, передбачених статтями 112, 147, 258-260, 443, 444, а також іншими статтями Кримінального кодексу України, відповідальність за їх вчинення настає відповідно до Кримінального кодексу України [26].

Вітчизняний законодавець не виокремлює спеціального розділу в діючому КК України, який містив би норми чіткої дефініції поняття тероризму та повного переліку складів злочинів, які підпадають під ознаки злочинів терористичної спрямованості, криміналізуючи лише окремі склади терористичних злочинів, які закріплені в статтях 258–258^б в Розділі IX «Злочини проти громадської безпеки» КК України (терористичний акт, втягнення у вчинення терористичного акту, публічні заклики до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, фінансування тероризму, перетинання державного кордону України з терористичною метою). Це призводить до неоднозначного тлумачення, які саме кримінальні правопорушення належать до цієї категорії та досить вільного трактування суміжних за змістом кримінальних явищ, що охоплюються поняттям тероризму та відносяться до його проявів.

У вітчизняній науці кримінального права досить поширеним є підхід, запропонований професором В. П. Ємельяновим. Він розглядає тероризм з позиції трьох рівнів: 1) у вузькому (власному) розумінні; 2) у широкому розумінні; 3) у найбільш широкому розумінні [27, с. 10]. Так, тероризм у вузькому розумінні співпадає з поняттям «терористичний акт», кримінальна відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 258 КК України [28, с. 79–80].

«Тероризм у широкому розумінні охоплює тероризм у вузькому сенсі і всі інші злочини терористичної спрямованості. До категорії цих злочинів крім терористичного акту належать також інші злочини (наприклад, посягання на життя державного чи громадського діяча, захоплення заручників, напад на осіб чи установи, які користуються міжнародним захистом тощо), якщо ці дії відбуваються публічно і спрямовані на залякування населення з метою впливу на осіб, від яких залежить прийняття вигідних для терористів рішень» [28, с. 80].

«Тероризм в найширшому сенсі охоплює тероризм в широкому сенсі і будь-яке сприяння підготовки або вчинення злочинів терористичної спрямованості або інших терористичних дій, наприклад, створення

терористичної групи чи терористичної організації, підготовка терористів, пропаганда ідеології тероризму, публічні заклики до вчинення терористичних дій і публічне виправдання тероризму, фінансування тероризму тощо». Вчинення в реальній дійсності діянь, які підпадають під поняття «тероризм в найширшому сенсі» відповідає категорії «терористична діяльність» [28, с. 81–82].

Досліджуючи тероризм і злочини з ознаками тероризування з позиції кримінально-правового дослідження В. П. Ємельянов робить висновок, що тероризму можна дати виважене визначення лише шляхом встановлення системи взаємопов'язаних ознак, які у своїй нерозривній єдності характеризують його специфіку, зокрема: вчинення або погроза вчинення суспільно небезпечних діянь, спрямованих на залякування населення з метою впливу на прийняття рішень органами державної влади України чи інших держав, міжнародними організаціями, об'єднаннями громадян, фізичними або юридичними особами, а також організаційне, матеріальне або інше сприяння зазначеним діянням [29, с. 73].

Виходячи з цих міркувань, передбачається, що склади кримінальних правопорушень, які підпадають під ознаки терористичних злочинів кваліфікуються за статтями, які містяться у різних розділах Особливої частини КК України, що передбачають кримінальну відповідальність за ті чи інші конкретні суспільно небезпечні діяння терористичного спрямування (наприклад, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України), дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України) тощо, лише за умови, якщо вони мали елемент публічності, гласності та громадського резонансу, а також спеціальні терористичні цілі, визначені у ч. 1 ст. 258 КК України. У таких випадках вчинені діяння складають сукупність злочинів.

Аналіз нормативно-правових джерел та юридичної літератури дозволив нам сформулювати власне бачення поняття тероризму як кримінального, суспільно

небезпечного злочинного діяння. На нашу думку, під тероризмом слід розуміти суспільно небезпечні дії, спрямовані на використання або погрозу використання насильства у вигляді одноразового акту або серії терористичних актів, а також їх фінансове, матеріально-технічне, інше забезпечення та характеризуються публічним характером виконання, навмисним створенням обстановки нагнітання страху, паніки та пригніченості у суспільстві з метою впливу на посадових осіб владних структур та примушення останніх до прийняття в інтересах терористів певних політичних, соціально-економічних рішень або відмови від них в цілях політичної чи суспільної дестабілізації.

Отже, тероризму в кримінально-правовому аспекті властиві наступні відмінні ознаки, сукупність яких дозволяє дати досить об'єктивне уявлення сутності цього злочинного, суспільно небезпечного діяння:

- ідеологічно вмотивовані, особливо жорстокі форми фізичного та/або морально-психологічного насильства, які не є самоціллю, а слугують засобом досягнення інших цілей;

- опосередкований характер впливу, що виявляється у прямому фізичному насильстві (посяганні на життя, здоров'я людей, обмеженні їхньої свободи) щодо однією групи осіб – простих громадян та одночасно психічному примусі до певної поведінки іншої групи осіб – посадових осіб владних структур;

- підвищена суспільна небезпека, що виникає внаслідок скоєння загальнебезпечних дій чи загрози такими та заподіяння значної шкоди найвищим з цінностей людського суспільства;

- навмисне створення обстановки страху, пригніченості та соціальної напруги, спрямованість на залякування, які є засобами примусу та впливу на владних осіб державних органів щодо прийняття ними вигідних для терористів рішень;

- публічність та гласність, що використовуються для розголосу терористичних дій з претензією на отримання найбільшого суспільного резонансу, паралізуючого та страхітливого впливу на населення, уряд та інших адресатів злочинного насильства.

З огляду на викладене вище, зазначимо, що сучасний тероризм належить до транснаціональних злочинів, що зачіпає інтереси не лише окремих держав, а й всієї міжнародної спільноти та свідчить про розмивання кордонів між міжнародним і внутрішнім тероризмом. В історичному аспекті свого розвитку він є якісно новим феноменом, який відрізняється від своїх попередніх аналогів. Характерними в сучасних умовах стають: трансформація й удосконалення форм та методів терористичної діяльності, використання новітніх, а часом і секретних засобів військово-технічної оснащеності; високий рівень підготовки учасників найбільш небезпечних терористичних угруповань, у тому числі із залученням у якості терористів найманців, які мають великий досвід участі в різних збройних конфліктах та безпосереднє фінансування своєї терористичної діяльності з-за кордону; пропагування власних переконань та насильницьких способів досягнення цілей за допомогою засобів масової інформації та сучасних інформаційних технологій; зрощування терористичних формувань із загальнокримінальною організованою злочинністю, насамперед з угрупованнями, що спеціалізуються на торгівлі людьми та людськими органами, наркотичними засобами і зброєю; використання терористичними структурами глобалізаційних процесів для найбільшого поширення своєї ідеології у міжконтинентальному масштабі. До нових потенційних напрямів терористичної діяльності слід віднести використання кібернетичного простору для нападу на комп'ютерні системи та загрозу використання наднебезпечних властивостей ядерної зброї, ядерних матеріалів, радіоактивних речовин та іншої зброї масового знищення в цілях досягнення окремих політичних, військових, економічних та інших цілей терористичних структур і навіть деяких держав, в яких діють диктаторські режими та які незаконним та насильницьким шляхом намагаються встановити контроль над окремими територіями, багатими на енергоносії та природні ресурси, здійснити перерозподіл сфер впливу та фінансових потоків на міжнародній арені та отримати інші, вигідні для себе політичні наслідки.

1.2. Криміналістична характеристика терористичного акту

Розробка та вдосконалення криміналістичних засобів і методів запобігання та протидії злочинам є одним із пріоритетних завдань, що стоять перед наукою криміналістикою. Ще Ганс Гросс у своїй роботі, яка поклала основу в розвиток криміналістичної науки, у рекомендаціях щодо розслідування певних категорій злочинів звертається до досвіду злочинної діяльності [30, с. 346]. «Криміналістика покликана вивчати різні аспекти злочинної діяльності, її інформаційне відображення у навколишній дійсності, а також сутність слідчої діяльності, що дозволяє забезпечувати практику реальними методами, прийомами та засобами розкриття певних категорій злочинів» – справедливо зазначає В. В. Тіщенко [31, с. 3]. Отже, створення насправді ефективного інструментарію, адресованого слідчій практиці та орієнтованого на збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні не уявляється можливим без пізнання об'єктивних закономірностей злочинної діяльності, дослідження типових криміналістично значущих ознак злочинів окремого виду на основі узагальнення та аналізу практики їх розслідування. Це зумовлює необхідність формування криміналістичної характеристики окремого виду злочинів, а в нашому випадку криміналістичної характеристики терористичного акту, яка слугує предметно-інформаційною основою та вихідним орієнтиром слідчого пошуку в розслідуванні та розкритті аналізованих злочинів.

Перш за все більш детально з'ясуємо сутність та значення цієї наукової категорії для слідчої практики. За одним із найбільш поширених підходів криміналістична характеристика є системою узагальнених, типових даних, знання яких необхідне для організації розслідування злочинів. Для прикладу наведемо кілька визначень криміналістичної характеристики злочинів. Так, відомі вітчизняні науковці О. Н. Колесніченко та В. О. Коновалова, які здійснили вагомий внесок у розробку теоретичних положень цієї наукової категорії зазначили, що криміналістична характеристика є системою відомостей

про криміналістично значимі ознаки злочинів певного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними та слугує побудові і перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування [32, с. 15]. Професор А. Ф. Волобуєв, у свою чергу, розглядає криміналістичну характеристику злочинів як систему відомостей (знань) про елементи механізму скоєння злочинів окремого виду чи групи, в яких відображаються закономірні зв'язки між цими елементами і які використовуються для побудови і перевірки версій при розслідуванні конкретних злочинів [33, с. 24].

На думку В. Ю. Шепітька, криміналістична характеристика – це система відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину, його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, що мають значення для виявлення і розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами. Сутність криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона розглядається як система, що містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, які виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних проваджень та апробованих слідчою практикою. Такі дані складають основу для побудови систем типових версій, що використовуються при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій [34, с. 367–368]. Інші автори трактують поняття та сутність криміналістичної характеристики більш широко, визначаючи її як систему будь-яких відомостей, що сприяють розкриттю та дослідженню злочинів, і тому мають криміналістичну цінність [35, с. 386].

Існує й інший – інформаційний підхід при конструюванні визначення криміналістичної характеристики. Такий підхід, на думку вітчизняного науковця М. В. Салтевського означає, що: 1) криміналістична характеристика – це сукупність інформації, певним чином субординована в систему, яка становить собою абстраговану узагальнену інформаційну модель конкретної події; 2) опису підлягають не всі, а лише типові ознаки, тобто загальні для даного виду (групи) злочинів; 3) опис ознак здійснюють на якісному рівні, характеризуючи співвідношення їх кількісних сторін. З огляду на зазначене, вчений визначив

криміналістичну характеристику як інформаційну модель, що становить собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [36, с. 266–267].

В юридичних джерелах можна знайти й інші підходи вчених до розуміння криміналістичної характеристика, за якими ця категорія розглядається як: ідеальна модель типових зв'язків і джерел доказової інформації; вірогідна модель події; система особливостей виду злочинів, що мають значення для розслідування тощо [37, с. 429; 38, с. 107–113; 39, с. 32–39; 40; 41]. Але незважаючи на окремі відмінності в різних підходах авторів щодо визначення сутності криміналістичної характеристики злочинів, всі вони головним чином відображають її практична значущість: по-перше, криміналістична характеристика відображає систему типових ознак певного виду (групи) злочинів, знання яких сприяє пошуку та дослідженню джерел доказової й орієнтуючої інформації про злочин та злочинця; по-друге, зіставлення наявних фактичних даних у кримінальному провадженні з системою узагальнених наукових даних про злочини цього виду дозволяє з певною ймовірністю припустити про наявність шуканих ознак в даному діянні, а отже обґрунтовано висувати вірогідні слідчі версії та корегувати подальший план слідчого пошуку; і нарешті, ця наукова категорія об'єктивно відображає системний характер злочинної діяльності певного виду, що пізнається через практику розслідування та її наукове осмислення.

Досліджуючи непросте питання відмежування криміналістичної характеристики злочину від інших видів правових характеристик, науковці відзначають, що «поняття злочину як категорії науки кримінального права, будучи системотворчим у кримінально-правовій характеристиці злочинів, не може відігравати ту ж роль у криміналістичній характеристиці злочинів. В процесі розслідування конкретної кримінальної справи криміналіст, строго кажучи, має справу не зі «злочином», а з подією, що підлягає розслідуванню: наслідками пожежі, виявленням трупа, недостач і т.д. Ці події потребують розслідування, але можуть мати не кримінальну природу. Наявність та склад

злочину визначаються з усією повнотою внаслідок розслідування. Тому елементи складу злочину цікавлять криміналістів із позицій кінцевих цілей дослідження. Безпосередніми ж завданнями є виявлення та «прочитання» слідів події, що розслідується, простежування зв'язків, відображених у слідах, з іншими елементами розслідуваної діяльності. У цьому криміналістичне значення мають будь-які, зокрема нейтральні в кримінально-правовому відношенні, елементи події, що розслідується, що містять пряму або непряму інформацію про подію, що розслідується. Ця інформація і складає основну масу криміналістичної інформації, обробка якої тільки в кінцевому рахунку призводить до встановлення предмета доказування, наявності чи відсутності складу злочину» [42, с. 68–69].

Криміналістична характеристика як система відомостей про злочини певного виду (групи) включає в себе необхідний перелік елементів, що визначають її зміст та значущість для розкриття та розслідування злочинів. Так, досліджуючи елементи-ознаки криміналістичної характеристики, В. П. Бахін робить висновок про те, що з позиції практичного призначення вони повинні розмежовуватися на дві групи: а) ознаки, які становлять всебічну характеристику певного виду злочинів, що дозволяє відрізнити його особливості від інших видів злочинів; б) ознаки, які здатні й покликані виконувати функцію забезпечення розкриття та розслідування злочинів [43, с. 183]. В. П. Корж, досліджуючи криміналістичну характеристику злочинів, вчинених організованими злочинними утвореннями, вважає, що до її структури слід включити систему типових відомостей, що розкривають основні риси видів та способів формування організованих злочинних утворень, спосіб, механізм й обстановку скоєних злочинів, слідоутворення, особистісні властивості і рольові функції суб'єктів злочинів, способи легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, що враховуються в методиці розслідування [44, с. 107]. Крім зазначених, науковцями висловлюються й інші пропозиції щодо кількісного й якісного складу елементів криміналістичної характеристики [45, с. 9; 46, с. 167]. Також окрема увага вченими приділялася з'ясуванню сутності та структури криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з тероризмом [47; 48; 49;

50]. В цілому погоджуючись з думкою авторів щодо запропонованих елементів, вважаємо недоцільним змішування елементів, що мають криміналістичне значення з категоріями кримінально-процесуального, кримінального права та іншими характеристиками. Саме криміналістично значуща інформація про конкретний злочин або про деяку сукупність таких злочинів повинна бути покладена в основу формування криміналістичної характеристики, тобто інформація, основним призначенням якої є сприяння досудовому розслідуванню з урахуванням вже отриманого досвіду слідчої практики щодо аналогічних злочинів певного виду.

Проте як і в багатьох інших теоретично сконструйованих системах, значимість криміналістичної характеристики окремого виду (групи) злочинів полягає не так у виділенні самих цих елементів як таких, як у встановленні взаємозв'язків між виділеними елементами [51, с. 42]. Науковці з цього приводу слушно відзначають, що мета створення криміналістичної характеристики окремого виду (групи) злочинів – розробити найбільш раціональні напрямки слідчого пошуку на основі виявлених взаємозв'язків між окремими криміналістично значущими елементами цього виду (групи) злочинів, тобто щоб слідчий, встановивши один або кілька елементів злочину, що розслідується, міг з достовірністю або з досить високим ступенем ймовірності припускати існування інших, ще не встановлених елементів події, що розслідується. Призначення, а отже, і сутність криміналістичної характеристики злочинів як категорії науки криміналістики, слід шукати в першу чергу в осмисленні того, між якими елементами і яким чином встановлюються кореляційні зв'язки і залежності при конструюванні криміналістичної характеристики окремого виду злочинів і які при цьому виникають складності [52, с. 362–365; 53, с. 17–21]. Знання стійких та закономірних кореляційних зв'язків між окремими елементами криміналістичної характеристики (способом злочину та особою злочинця, способом та слідами злочину, засобами та слідами злочину, обстановкою та способом приховування злочину, тощо) дозволяє аналізувати наявні слідчі та оперативні дані в умовах дефіциту вихідної інформації на

початковому етапі розслідування, робити припущення щодо невстановлених обставин розслідуваної події та механізму вчиненого злочину певного виду у цілому. Значення криміналістичної характеристики у цьому аспекті визначається її системним характером.

Говорячи про практичне значення інформації, що міститься в криміналістичній характеристиці злочинів окремого виду, окремі автори прямо вказують на конкретні завдання, вирішенню яких ця наукова категорія повинна сприяти, називаючи найважливіші, на їхню думку. Так, у більш загальному вигляді В. Л. Синчук вказує, що у практичному сенсі криміналістична характеристика є робочим інструментом слідчого, який він може використовувати у процесі розслідування конкретного злочину на підставі порівняння одержаних відомостей з тими типовими, що відображені у криміналістичній характеристиці і притаманні саме цьому виду злочинної діяльності [54, с. 38–39]. Окремі дослідники деталізують практичне значення криміналістичної характеристики, наголошуючи, що її вивчення дозволяє правильно діагностувати слідчі ситуації, які складаються на початковому і наступному етапах розслідування, визначити напрями розслідування, висунути слідчі версії, визначити оптимальні шляхи їх перевірки, прийняти правильні тактичні рішення. Криміналістичні характеристики злочинів слугують для слідчих та дізнавачів джерелами відправних (вихідних) відомостей для організації роботи у кримінальних провадженнях. Вже з моменту отримання первинних відомостей про подію, що має ознаки злочину, вся подальша діяльність з перевірки інформації, що надійшла, вирішення питання про відкриття кримінального провадження та вибору найбільш правильної програми розслідування повинна будуватися з урахуванням криміналістичної характеристики таких злочинів [55, с. 31; 56, с. 856]

Погоджуємося також з думкою науковців, які виділяють потенційне значення криміналістичної характеристики для формування окремих методик розслідування [57, с. 265]. Суттю цієї категорії залишається сума відомостей, знань, які можуть бути корисними як для самої методики (зокрема, для

обґрунтування методичних рекомендацій), так і конкретної практичної діяльності органів досудового розслідування [58, с. 267]. Звідси, криміналістична характеристика злочинів відіграє не лише інформаційну роль, а й дає можливість розробити основні принципи їх розслідування, які слугують вихідною теоретичною базою для формування окремої криміналістичної методики, а отже й розроблених нами методичних рекомендацій щодо прогнозування використання спеціальних знань у відповідній галузі.

З огляду на аналіз наукових положень та з урахуванням узагальнення слідчо-судової практики розслідування досліджуваних злочинів, спробуємо надати власне визначення цієї наукової категорії. На нашу думку, під криміналістичною характеристикою терористичного акту, слід розуміти систему відомостей, узагальнених слідчою, експертною та судовою практикою про криміналістично значущі ознаки, риси та властивості злочину даного виду та закономірні зв'язки між ними, що відображають ймовірну модель злочинної події та слугують змістовно-інформаційним орієнтиром одержання вихідної інформації про акт тероризму, пошуку та дослідження джерел доказової й іншої інформації про злочин та особу злочинця, висування вірогідних слідчих версій в цілях організації та здійснення всебічного, повного розслідування аналізованих злочинів, а також прогнозування тенденцій видозмін терористичної діяльності у майбутньому.

Криміналістична характеристика терористичних актів за своїм змістом суттєво відрізняється від характеристик інших насильницьких злочинів, що обумовлюється специфічним механізмом їх вчинення. Перш за все, ці відмінності виявляються в злочинній меті залякування населення, створення панічних настроїв та впливу на прийняття рішень відповідним органом державної влади. Насильство або погроза його застосування використовуються лише як засіб досягнення таких цілей та спосіб впливу на суспільство в цілому. Як правило, терористи прагнуть того, щоб скоєний ними терористичний акт набув якомога більшого розголосу та суспільного резонансу, публічно беруть відповідальність за вчинений злочин. Як особливість механізму вчинення

терористичного акту слід визнати відсутність приховування самого факту терористичного замаху та демонстративність вчинюваних дій, що не є характерним для більшості злочинів взагалі. Основні зусилля терористів спрямовуються на заподіяння якомога більшої шкоди та тяжких наслідків, що має викликати стан соціальної напруги, атмосферу постійного страху та безвихідності, тобто справити сильний морально-психологічний ефект на суспільство та зрештою схилити владні структури до прийняття вигідних для злочинців політичних, соціальних чи економічних рішень або відмови від таких.

З урахуванням специфіки аналізованих злочинів у структурі криміналістичної характеристики терористичних актів пропонуємо виділити такі її основні елементи: спосіб злочину; типові властивості і ознаки особи терориста та терористичної групи; місце, час та обстановку злочину; типові сліди терористичних актів. Розглянемо їх докладніше.

Спосіб злочину є центральним та основним елементом криміналістичної характеристики терористичного акту, в якому хоча й не повністю, але найбільшою мірою відображається зовнішній прояв злочинного діяння, його якісна характеристика. Загальновідомо, що спосіб злочину є окремим елементом криміналістичної характеристики і складається із способів підготовки, вчинення та приховування. Кожен із цих способів зазвичай обумовлює інші способи, що в кінцевому результаті визначає спосіб злочину в цілому [59, с. 214]. Спосіб учинення злочину – не просто сума або якийсь комплекс поведінкових актів, а визначена цілісна структура поведінки, що є певною системою. Ці акти поведінки – дії, операції, прийоми – розподіляються за певною ієрархією і субординацією як частини цілеспрямованої вольової діяльності [60, с. 73]. У більшості випадків спосіб вчинення злочину виділяється як домінуючий і найбільш важливий, адже, вибір того чи іншого способу вчинення злочину свідчить насамперед про відповідні об'єктивно-предметні умови, в яких вчиняється злочинна дія. Ці умови, до яких можуть бути віднесені об'єкт, предмет злочину, а також місце, час, обстановка й засоби вчинення злочину, у

свою чергу, істотно впливають на спосіб, виступають його детермінантами [61, с. 33].

Знання способу вчинення кримінального правопорушення досить часто дає змогу слідчому сформувати психологічний портрет злочинця, визначити його можливий вік, а надалі може слугувати основою для висунення слідчих та оперативно-розшукових версій розслідування [62, с. 49–54]. Очевидним є тісний зв'язок способу злочину з особою злочинця, його фаховими навичками та вміннями, способом мислення, здібностями, психічними рисами, іншими індивідуальними особливостями особистості (наприклад, вчинення збройного нападу особою, яка має бойовий досвід і навички бездоганного володіння вогнепальною зброєю, прийомами і правилами стрільби, або ж здійснення кібератаки особою, яка має знання та навички використання автоматизованих систем кібербезпеки, криптографічного захисту інформації, тощо).

Щодо терористичних актів, то цей елемент має свою специфіку. З урахуванням природи досліджуваних злочинів й об'єктивних закономірностей їх вчинення, В. О. Коновалова виокремлює такі специфічні риси способів злочинів терористичного характеру: 1) в значній кількості випадків про намір вчинити злочин повідомляється різноманітними шляхами, в тому числі і через засоби масової інформації, широке коло потенційних жертв (причому погрози мають систематичний характер із тенденцією до посилення); 2) нагнітання страху, що справляє сильний психологічний вплив, як правило, паралізує функцію нормальної діяльності цілих груп населення і, що особливо важливо, має тенденцію до поширення, приводить до тяжких наслідків; 3) несподіваність (раптовість) здійснення наміру, що спричиняє двоїстого роду наслідки. З одного боку, маси населення знаходяться у стані страху, напруженого чекання, що породжує бачення загрози скрізь. З іншого боку, розгубленість і відсутність цілеспрямованих дій по захисту від можливого нападу в правоохоронних органах, де невизначеність ситуації не дає змоги координувати зусилля і зосереджувати їх на вирішенні конкретного завдання; 4) загроза вчинення таких

дій, що мають характер ядерних, біологічних, екологічних та інших катастроф, які загрожують існуванню людства [63, с. 724–725].

Криміналістичними особливостями способів терористичного акту є ультимативність вчинюваних злочинцями дій, публічний та демонстративний характер їх виконання. При цьому сам акт тероризму може виражатися не лише у насильницьких діях, що спричинили настання тяжких наслідків (вбивства людей, знищення стратегічних об'єктів, забруднення довкілля тощо), а й у формі погрози здійснення таких дій. Обов'язковою складовою способу терористичного акту є спрямованість дій злочинців на порушення громадської безпеки, залякування населення або його частини, а також створення на соціальному рівні обстановки страху, що слугує, крім того засобом психологічного тиску на так званий третій бік конфлікту – посадових осіб владних структур від яких залежить виконання вимог або ж вплив на розвиток певних подій, вигідних для терористів. Безпосередній спосіб вчинення запланованого терористичного акту обирається з урахуванням цілей та мотивів злочинних дій, умов оточуючої обстановки, які сформувалися на момент виникнення терористичного задуму та є найбільш сприятливими для його реалізації, а також рівня професійної підготовки виконавця терористичного акту, наявності в нього спеціальних вмінь та навичок, необхідних для виконання злочину, його ідеологічної та політичної спрямованості, індивідуальних якостей тощо. Такі дії можуть бути реалізовані як шляхом здійснення одиничного акту тероризму або декількох одиничних терористичних атак, об'єднаних спільним злочинним наміром (приведення в дію вибухових пристроїв одночасно в кількох місцях або закладення декількох вибухових пристроїв, які мають спрацювати у різний час), так і складатися із серії послідовних дій та прийомів, які у своїй сукупності призводять до реалізації терористичного задуму (організація нападу на стратегічно важливий об'єкт, для чого виконується низка послідовних дій, які дозволяють досягти цілей терористичної акції).

Вчиненню терористичних актів, як правило, передує ретельна підготовка, яка може включати планування злочину та детальне вивчення об'єкту

майбутнього терористичного замаху: наявність засобів захисту та відеоспостереження, системи охорони в об'єкті нападу; маршрути і час пересування транспортних засобів; графік роботи підприємств та установ, план будівлі, наявність та напрямок руху до евакуаційних шляхів та запасних виходів, об'єкти, які розташовані на прилеглий території, ймовірні шляхи відходу від місця злочину. Для вчинення злочину підшукуються знаряддя, засоби та інструменти терористичної атаки, вивчається спеціальна література щодо застосування вибухових речовин та механізмів, здійснюється пошук потенційних виконавців терористичного акту, їх психологічна обробка, забезпечення їх символікою та агітаційними матеріалами терористичних організацій, готуються саморобні вибухові пристрої, визначаються способи їх переміщення та установки. Підготовка бойовиків може здійснюватися із залученням інструкторів в спеціальних воєнізованих таборах та полігонах і включати психологічну та ідеологічну обробку бойовиків, навчання володінню зброєю, навичкам бойових мистецтв, військовий тактиці тощо. Нерідко терористичним діям передують вчинення інших загальнокримінальних злочинів, таких як незаконне перетинання державного кордону, контрабанда та незаконне зберігання зброї, боєприпасів та вибухових речовин, виготовлення вибухових пристроїв, створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, незаконне заволодіння транспортним засобом та ін.

Терористичний акт може бути вчинений наступними способами:

1. Проведення в дію вибухових пристроїв терористом-смертником шляхом здійснення самопідриву. Вибухові пристрої можуть розміщуватися в ручній поклажі (валізи, жіночі сумки, дитячі коляски тощо) або транспортному засобі, начиненому вибухівкою, що керується терористом-смертником. В інших випадках використовується саморобний вибуховий пристрій – «пояс шахіда» або «жилет смертника», що кріпиться на тілі терориста з маскуванням під одягом вільного крою та приводиться в дію за допомогою електродетонатора або радіокерованого підривника. Здійснюючи самопідрив бойовик обирає потрібний момент для завдання удару з максимальною кількістю жертв і руйнувань.

2. *Мінування та здійснення підриву суспільно значимих будівель, споруд та транспортних засобів за допомогою дистанційних пристосувань.* Вчинення підриву у такий спосіб здійснюється дистанційно з використанням підричників уповільненої (з годинниковим механізмом, із затримкою спрацювання), миттєвої (підричники, що спрацьовують від впливу радіохвиль) або інерційної дії (спрацьовують при зіткненні з об'єктом, залежно від швидкості руху об'єкта, при зміні магнітного поля тощо). Вибухові пристрої встановлюються в найбільш людних, але малопримітних місцях для чого камуфлюються під різноманітні предмети господарсько-побутового призначення (сумки, урни для сміття, іграшки тощо).

3. *Збройний напад та захоплення адміністративних будівель.* Зазначений спосіб полягає у протиправному зайнятті будівель, що забезпечують діяльність управлінського апарату державних, господарських організацій та установ, встановленні контролю над ними, блокуванні їх роботи. Вчинення терористичного акту супроводжується завданням фізичних ушкоджень або психологічним тиском на працівників таких об'єктів, нищенням матеріально-технічних засобів, погромами та опором представникам влади. Спосіб захоплення державної будівлі може бути відкритим із застосуванням вогнепальної зброї, обманним, насильницьким тощо.

4. *Створення аварійних ситуацій та катастроф на об'єктах критичної інфраструктури.* Терористичний акт вчиняється шляхом таємного проникнення та навмисного виведення з ладу, пошкодження (шляхом підриву, підпалу тощо) технологічного та іншого виробничого обладнання на об'єктах аварійних систем забезпечення електроенергії, водопостачання, комунальних газопроводів, очисних споруд тощо, створення передумов для тяжких технологічних аварій і екологічних катастроф, що призводить до загибелі і масового захворювання населення, інших тяжких наслідків. З метою передчасного викриття злочинців переміщення їх до об'єкта терористичної атаки відбувається під виглядом ремонтних працівників, робітників комунальних або спеціальних служб.

5. *Захоплення заручників, транспортних засобів з метою виконання уповноваженими органами, службовими та юридичними особами, організаціями політичних, економічних та інших вимог терористів.* Захоплення та насильницьке утримання заручників із застосуванням погроз вбивства зазвичай має великий суспільний резонанс та публічний розголос, що використовується терористами для виконання в їх інтересах певних вимог (отримання викупу, відставка уряду, зміна економічного курсу, звільнення ув'язнених осіб, що входять до складу терористичної організації тощо) в обмін на життя заручників. При цьому склад та кількість заручників повинні викликати розгубленість, розпач у населення, психологічний тиск та готовність йти на поступки представників влади. Найчастіше злочинці намагаються сховатися на території іншої країни, а для забезпечення своєї втечі прикриваються заручниками або частиною заручників у якості «живого щита».

6. *Створення незаконних озброєних формувань, призначених для захоплення територій, установ, підприємств.* Акти тероризму у такому разі завжди пов'язані з політичною спрямованістю у діяльності терористичних груп (насильницька зміна та повалення конституційного ладу, зміна меж території і державного кордону), які мають організовану структуру військового типу з власним військовим озброєнням та військовою технікою. Учасниками незаконних озброєних формувань найчастіше є найманці, які мають досвід проведення бойових дій на території інших держав або пройшли спеціальну підготовку в тренувальних таборах та базах, оволодівши відповідними військовими навичками та вміннями. До складу терористичного формування можуть також залучатися бойовики, які мають судимість за насильницькі та корисливо-насильницькі злочини, а також колишні співробітники спецслужб та правоохоронних органів, які пройшли психологічну обробку в руслі екстремізму, або які вступили до лав терористичної групи з корисливих спонукань.

Окремим елементом криміналістичної характеристики терористичних актів, що має свою самостійну значущість є *спосіб приховування* цих злочинів. У

сучасній вітчизняній криміналістичній науці дослідженню способів приховування злочинів та їх класифікації окрему увагу приділив професор М. В. Даньшин. Приховування злочину, як зазначає вчений, – це діяльність (елемент злочинної діяльності), що є динамічною системою об'єктивних та суб'єктивних факторів дійсності, що сформувалися до, у момент або після скоєння злочину, реалізація якої спрямована на сліди злочину (матеріальні та ідеальні), злочинця та носіїв інформації з метою перешкоджання розслідуванню [62, с. 55–56]. Він виділяє такі основні види способів приховування злочинів: 1) переміщення; 2) утаювання інформації і (або) її носіїв; 3) знищення інформації і (або) її носіїв; 4) маскування інформації і (або) її носіїв; 5) фальсифікація інформації і (або) її носіїв; 6) неправдиве алібі; 7) інсценування; 8) вчинення іншого злочину; 9) опосередковане приховування; 10) симуляція; 11) приховування, засноване на впливі; 12) комплекс двох і більше способів приховування злочину (як із однієї групи способів, так і з різних) однієї і тієї ж обставини приховування [64, с. 10–11].

Способи приховування терористичних актів відрізняються певною специфікою, що пов'язано саме з публічністю виконання терористичних дій. Терористи прагнуть щоб про вчинені ними терористичні акти дізналося якомога більше коло осіб, не намагаються приховати саму подію злочину, нерідко транслюючи свої дії в прямому ефірі або здійснюючи їх відеозйомку з подальшим розміщенням в мережі Internet. Однак вживаються заходи щодо приховування дій з підготовки до злочину та слідів його вчинення, які вказували б на причетність до акту тероризму конкретної особи. Хоча терористичні організації нерідко публічно беруть відповідальність за вчинений терористичний акт, проте приділяється досить багато уваги щодо приховування власної участі організаторів, замовників та виконавців у цьому злочині, приховування їх місцезнаходження, перешкоджання встановленню правоохоронними органами обставин, які мають значення для запобігання та розслідування злочину.

Слід погодитися з М. В. Даньшином, який відзначає, що приховування підготовки до вчинення терористичних дій може проводитися такими

способами, як: 1) маскуванню самих підготовчих дій під некримінальну діяльність; 2) можливий розподіл рольових функцій з приховування між злочинцями: одні відповідають тільки за дотримання певного режиму секретності і усунення можливих доказів злочину в майбутньому, інші – за зв'язок з корумпованими співробітниками правоохоронних органів і посадовими особами органів влади з метою отримання від них певної інформації та (або) виконання ними певних завдань; 3) залучення на даному етапі мінімального числа виконавців з дозуванням інформації про подальші дії; 4) маскуванню знаряддя злочину, транспорту, зброї та іншого під побутове або виробниче призначення; 5) ретельний вибір часу і місця злочину з метою виключення запобігання теракту, що готується; 6) ретельна конспірація особи організатора злочину; 7) маскуванню джерел фінансування всіх дій по підготовці до здійснення теракту і всього кола учасників. Для приховування слідів злочину обирається такий спосіб вчинення терористичних дій, при якому знищуються багато (якщо не всі) слідів. Так, в результаті проведеного злочинцями вибуху, пожежі або серйозної аварії знищуються не тільки об'єкт, який і передбачалося знищити або істотно пошкодити (зруйнувати), але і сам вибуховий пристрій та вибухові або легкозаймисті речовини, що були використані в якості знаряддя злочину, а також сліди перебування і дій злочинця (злочинців) на місці теракту [65, с. 145–149]. Для приховування особистості злочинця обирається спосіб вчинення терористичного акту, який максимально унеможлиблює його викриття. Наприклад, вибухові пристрої приводяться в дію за допомогою дистанційних детонаторів, які здійснюють підрив без безпосередньої присутності на місці злочину терориста.

До способів приховування терористичних актів можемо віднести: таємне переміщення вибухових пристроїв до місця терористичної атаки, їх встановлення шляхом маскуванню під предмети побутового застосування або зміни в конструкціях різних об'єктів; маскуванню зовнішності особи терориста, зміна голосу під час розмови, якщо погрози висловлюються письмово – написання тексту друкованими літерами або зі зміною почерку, відправлення

поштою виготовлених матеріалів з невірною адресою та даними про відправника; використання засобів прихованого зв'язку та проксі-серверів, за якими неможливо визначити місцезнаходження злочинця, використання підроблених документів та номерних знаків; знищення знарядь злочину, транспорту, інших слідів, які можуть надати інформацію про особу терориста, ліквідації безпосередніх виконавців терористичного акту тощо.

Особа терориста та терористичні групи. Вивчення особи злочинця відіграє особливу роль, що визначається тим, що особистість є ключовою ланкою механізму злочинної поведінки. І. М. Даньшин визначає особу злочинця як сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характер суспільної небезпечності, а винній у цьому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку із чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [66, с. 65, 67, с. 107]. Р. С. Белкін вказував на те, що якщо підсумувати якості особистості, що є об'єктом дослідження кримінології, судової психології, наук кримінального й кримінального процесуального права, то на долю криміналістики залишиться дослідження таких відомостей: а) соматичних і психофізичних властивостей особи, дані про які використовуються з метою розшуку й ідентифікації; б) психофізичних властивостей особи, що визначаються й проявляються в способі вчинення злочину; в) методики вивчення особи учасників процесу слідчим і судом, тобто методів і правил вивчення особи в практичних цілях кримінального досудового провадження [68, с. 34–35].

Типологія терористів, як справедливо зауважує Б. Д. Леонов, зумовлює визначення критеріїв, які лежать в її основі. Ці критерії, як убачається, пов'язані насамперед з феноменом тероризму, оскільки останній за своєю суттю являє складне соціально небезпечне явище, що знаходиться в постійному розвитку [69, с. 279]. Досліджуючи характер особистості терориста, Ю. М. Антонян визначає у структурі його особистості помітно виражений

психопатологічний компонент – передусім психопатичні властивості. Він пов'язаний із відчуттям реальної чи уявної шкоди, завданої терористом, дефіциту чогось необхідного, наполегливо потрібного для такої особистості. Як правило, логіка та мислення терористів носять плутаний та суперечливий характер. В емоційному плані виділяються два крайні типи терористів: гранично «холодний», практично беземоційний варіант, і варіант емоційно лабільний, схильний до сильних появ емоцій у непов'язаній з терором сфері, коли зазвичай знімається жорсткий контроль над емоціями при підготовці та здійсненні терористичних актів. З емоціями пов'язані морально-психологічні проблеми («комплекс гріховності»), іноді болючі для терористів за досить високого рівня освіти та інтелектуального розвитку [70]. Говорячи про психологічні властивості терористів, відзначається їхнє зневажливе ставлення до суспільства, закону та норм моралі, прагнення продемонструвати свою силу та перевагу над ними. Їх відмінною особливістю є цинічна жорстокість, наявність стійких антисоціальних установок та незгода з існуючим устроєм світу у цілому.

Серед мотивів вчинення терористичних актів переважають *політичні*, пов'язані з дестабілізацією політичної системи держави, усуненням політичних супротивників та протидією діяльності легітимних представників державних органів, *корисливі* – притаманні як лідерам терористичним формуванням, які під ідеологічним прикриттям переслідують цілі отримання значних матеріальних цінностей, контролю над енергетичними ресурсами, перерозподілу фінансових потоків тощо, так і виконавцям, які залучаються до вчинення терористичних актів у якості найманців на основі грошової винагороди та *ідеологічні*, обумовлені нетерпимістю до інших поглядів, переконань та світогляду, думкою винятковості над рештою суспільства за релігійною, національною або іншою ознакою та прагненням самоствердження шляхом демонстрації фізичної сили, приниження та домінування над іншими людьми. Нерідко мотивацією рядових терористів є пошук схвалення і підтримки з зовні уявних «добрих» цілей, таких як відновлення справедливості, припинення утиску окремої частини суспільства, відстоювання права на самовизначення тощо, які, на думку терористів, цілком

виправдовують насильницькі методи їх досягнення. Можливі випадки й коли терористична діяльність для окремої категорії осіб розглядається як певний спосіб життя, оскільки вони вирости в певному ідеологічному середовищі, в умовах ведення бойових дій або в атмосфері жорстокого поводження однієї людини (людей) над іншою.

Дещо відмінним є й загальний соціально-психологічний портрет осіб керівного складу та рядових виконавців терористичної організації. Якщо для лідерів терористичних організацій досить характерними є високий інтелектуальний рівень, аналітичне мислення в прийнятті рішень, психологічна стійкість та висока самооцінка, безпосередні виконавці терористичних актів напроти відчують постійну невпевненість, бажання самоствердитися будь-яким способом та легко піддаються психологічній обробці й маніпулюванню їхньою свідомістю. Представники керівної ланки мають дуже розвинені управлінські здібності, завжди керуються холодним розрахунком та нерідко володіють корупційними зв'язками з представниками державних органів вищого рівня. Водночас особи, які залучаються у якості виконавців терористичних дій здебільшого мають проблеми в соціальній адаптації або взагалі є соціально ізольованими, чим обумовлюється їхнє тяжіння приналежності до певної групи, де вони будуть затребувані та прийняті іншими членами терористичного утворення. Вони характеризуються імпульсивністю внаслідок втрати контролю над своїми вчинками, перебувають під впливом емоцій, відрізняються фанатичною вірою в правоту своїх ідей та готовністю до самопожертви заради відстоювання власних переконань. Різними є й вікові характеристики складу терористичної групи. Зокрема, її керівниками є особи зрілого віку (35-65 років), які мають значний життєвий досвід, у той час як рядові виконавці здебільшого це особи молодшого віку (18-35 років) з високим рівнем всебічної фізичної підготовки або наявним досвідом участі в бойових діях, які досить часто діють під впливом наркотичних засобів або інших психостимуляторів. Виконавці повинні мати комплекс професійних здібностей, умінь і навичок, необхідних для здійснення терористичного акту. З метою найбільш близького наближення до

об'єкта терористичного замаху та зниження ризиків передчасного викриття в злочинних цілях виконання акту тероризму можуть також залучатися жінки, малолітні та особи з психічними вадами.

Обстановка, місце, час вчинення злочину. Під обстановкою вчинення злочинів в криміналістиці розуміють систему різних взаємодіючих об'єктів, явищ та процесів, що характеризують умови місця та часу, речові, природно-кліматичні, виробничо-побутові та інші умови довкілля, особливості поведінки непрямих учасників протиправної події, їх психологічні зв'язки та інші обставини об'єктивної реальності, що склалися (незалежно або з волі учасників) в момент злочину і в своїй сукупності впливають на спосіб його скоєння та механізм, що проявляється у різного роду слідах, які дозволяють судити про специфіку даної системи та зміст злочину. Обстановка є родовим визначенням стосовно поняття умов, місця та часу скоєння злочину [71, с. 54].

В. О. Коновалова визначає умови, які характеризують обстановку вчинення терористичних актів, зокрема: а) відсутність належного контролю за пересуванням біженців із різноманітних регіонів, у числі яких можуть знаходитися особи, що здійснюють терористичну діяльність; б) відсутність необхідних підрозділів з охорони об'єктів, що становлять найбільший інтерес для терористів; в) відсутність масових профілактичних заходів, спрямованих на попередження проникнення на ті або інші об'єкти осіб, що вчиняють терористичні акти; г) відсутність спеціально створених органів по боротьбі з тероризмом, що мають різноманітні функції, в тому числі і розвідувальні, та забезпечують охорону суспільства від терористичних посягань [63, с. 727–728].

При виборі місця та часу вчинення терористичних актів терористи керуються критеріями психологічного ефекту раптовості та спричинення найбільш тяжких наслідків у вигляді вбивств великої кількості людей, завдання найбільших руйнувань оточуючого середовища, значної економічної шкоди тощо. Місцем вчинення терористичних актів можуть бути об'єкти масового скупчення людей (вокзали, зупинки, стадіони, метро і т.д.), об'єкти стратегічного та військового призначення (підприємства енергетичної галузі, об'єкти

телекомунікацій та зв'язку, військові частини і т.д.), маршрути та місця перебування представників державних органів, міжнародних організацій тощо. Час скоєння злочину залежить від конкретних заходів, що проводяться в місцях масового перебування людей, найбільш сприятливих умов та обставин, які складаються на момент вчинення злочину (години пік, час проведення урочистих та культурно-масових заходів, години роботи підприємств та установ тощо).

Найбільш ймовірними об'єктами терористичного нападу є місця, що мають слабку систему охорони або взагалі не охороняються. Крім того, до умов, що сприяють вчиненню актів тероризму слід віднести: розташування поряд з об'єктом нападу потенційних джерел запалювання та передачі детонації під час вибуху, несправності електропроводки, відсутність аварійних виходів, систем гасіння пожеж та видалення диму, екстреного виклику наряду поліції тощо. Водночас на обстановку вчинення аналізованих злочинів можуть впливати такі зовнішні умови та чинники об'єктивної дійсності, як: нелегальне розповсюдження зброї та вибухових пристроїв, які отримують терористи внаслідок контрабанди, викрадення в районах проведення бойових дій, придбання на «чорному ринку» тощо; підтримка терористичних формувань на рівні окремих зарубіжних держав та практика використання в таких терористичних групах найманців; посилення впливу різних екстремістських течій, у тому числі за допомогою сучасних можливостей глобалізаційних процесів; легкодоступність отримання інформації щодо способів та технологій виготовлення саморобних вибухових механізмів; наявність на території країни прихованих або відкритих конфліктів у суспільстві тощо.

Типові сліди терористичних актів. При вчиненні терористичних актів матеріально фіксовані відображення злочинних дій можуть бути виявлені у місці підготовки терористичного замаху (за адресою проживання злочинця, автомобільному засобі, в якому перевозилися вибухові механізми тощо), на місці події (місці здійснення акту тероризма). Зокрема, на місці підготовки можуть бути виявлені сліди рук, взуття, конструктивні частини зброї, пакувальні матеріали, плани будівель та карти місцевості, атрибутика та символіка

екстремістської спрямованості, мобільні засоби зв'язку, сліди цифрової інформації (відвідування сайтів та груп в соціальних мережах з підозрілим контентом, використання проксі-серверів, електронне листування з координаторами терористичних дій і т.д.). На місці події, наприклад місці вибуху, залишаються такі сліди, як воронка від вибуху, сліди від снарядів, сліди термічного впливу, уламки вибухових пристроїв, ушкодження від впливу ударної хвилі, сліди впливу вибуху на потерпілих (тілі, одязі, речах), тіла загиблих тощо. При цьому злочинці намагаються знищити сліди, які вказували б на причетність до злочину конкретних осіб (замовників, організаторів терористичних актів). Також характерним є наявність великої кількості свідків – очевидців події та потерпілих, в пам'яті яких відображаються відомості, які утворюють ідеальні сліди злочину. Насамперед, це відомості про зовнішність терористів, їх особливі прикмети, вимоги, обстановку на місці події, наслідки вчиненого терористичного акту тощо. Певну інформацію, що має криміналістичне значення, можуть мати особи, які стали очевидцями виконання підготовчих дій та можуть надати інформацію про місце та час терористичного акту, що готується, його передбачуваний спосіб вчинення, а також відомості про осіб, які брали участь в його підготовці.

Таким чином, можемо дійти висновку, що змістом криміналістичної характеристики терористичних актів є певна системи відомостей, які слугують джерелами відправних (вихідних) відомостей про типові ознаки та особливості даного виду злочину в цілому, що мають значення для організації роботи у кримінальних провадженнях даної категорії. Знання всіх її елементів дає можливість скоординувати діяльність слідчого на початковому етапі, знайти правильний напрям розслідування, а також дозволяє підвищити ефективність організації та тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій, взаємодії слідчого зі спеціалістами та працівниками експертних підрозділів та пов'язаних з цим окремих завдань розслідування.

1.3. Поняття, сутність та структура спеціальних знань, що використовуються під час розслідування терористичного акту

Розвиток прикладних наук, до яких відносять криміналістику, супроводжується взаємопроникненням знань, використанням прогресивних методів різних наук для вирішення завдань, що стоять перед правоохоронними органами. Неможливо уявити процес розслідування злочинів без використання досягнень таких фундаментальних наук, як логіка, психологія, фізика, хімія, інженерія та інших. Процес розслідування – це, перш за все, пізнання об'єктивної дійсності, що відбувається в соціальному середовищі певними суб'єктами. Також не можна уявити сучасне розслідування без використання останніх досягнень науково-технічного прогресу та розроблених на їх основі науково-технічних засобів. Тому не випадково, що термін «спеціальні знання» виник у теорії кримінального судочинства та займає визначальне місце серед основних категорій криміналістики [72, с. 6–7].

Окремі процесуальні та криміналістичні аспекти використання спеціальних знань у доказуванні на досудовому слідстві, у своїх наукових працях розглядали: О. О. Бондаренко [73], А. В. Іщенко [74], О. Є. Даніч [75], В. В. Коваленко [76], О. В. Козак [77], О. А. Кравченко [78], В. К. Лисиченко [79], Ю. П. Поляк [80], В. М. Рєвака [81], Б. В. Романюк [82], В. В. Семенов [83], А. В. Сідельніков [84], В. Д. Юрчишин [85], В. О. Яремчук [86] та багато інших дослідників. Однак, незважаючи на значний теоретичний доробок науковців, в юридичній літературі на сьогодні відсутні комплексні напрацювання, присвячені проблемним питанням використання спеціальних знань, що використовуються під час розслідування аналізованих нами злочинів.

Для з'ясування сутності та поняття спеціальних знань у кримінальному судочинстві перш за все розглянемо історичні витоки та етимологічну сутність цього інституту.

Звернення правосуддя до допомоги обізнаних осіб, фахівців у тій чи іншій галузі знань, в історичній площині відзначається ще з часів глибокої давнини. У працях Гіппократа розглядалися питання тяжкості і смертності різних тілесних ушкоджень, життєздатності немовлят при дослідженні трупів та ін. Отримані ним знання і нині широко використовуються у судовій медицині. У старовинних документах є окремі згадки про те, що у Римській імперії провели лікарський огляд тіла вбитого Юлія Цезаря (44 рік до н.е.) і виявили серед двадцяти трьох ран одну, яка стала смертельною. У середні віки проведення судово-медичної експертизи є вже обов'язковим у відповідності до чинних на той час деяких нормативних актів. У 1209 році Папа Інокентій III видав спеціальний припис у справі про вбивство залучити медика для визначення смерті потерпілого. У Кримінально-судового Укладення імператора Священної Римської імперії Карла V 1521 року, більш відомого під назвою «Кароліна» в ст. 149 було записано вимоги до суду проводити огляд трупа за участю лікаря [87, с. 20–36].

Відомий пам'ятник китайської судової медицини «Ся Юань-лу», написаний 1247 р, у якому розглянуто питання судово-медичної діагностики в разі насильницької смерті, а також раптової смерті. Існують також історичні дані про те, що в Китаї з метою ідентифікації особи відбитки пальців використовувалися ще за часів Танської династії (618–907 рр.), а в період Сунської династії (900–278 рр.) вони фігурували вже в кримінальних процесах [88, с. 17]. Із прийняттям у Франції Кримінально-процесуального кодексу 1808 р. закріпився погляд на експертизу як на додаток суддівського огляду. «Експертиза тільки збільшувальне скло. Судді ж належить право користуватися ним і перевіряти, чи вільно, чи достатньо точні зображення, які воно дає», – писав у 1878 р. Боннье. Доказ, отриманий за допомогою експертизи, є тільки доповненням особистого пізнання судді. Це свідчить про те, що експертиза як форма використання спеціальних знань народилася з участю спеціаліста. Цей інститут експертизи як форми застосування спеціальних знань

отримав подальший розвиток у процесуальному законодавстві XIX ст. Австрії, Італії, Німеччині та інших країн [89, с. 4].

За період розвитку загальної теорії судової експертизи, який прийшов на кінець XX – початок XXI століття, накопичений великий емпіричний матеріал в окремих видах експертиз, і на цій основі створено цілий ряд окремих теорій цих експертиз; розроблено методологічні, правові та організаційні засади, для різних родів судових експертиз, визначено спільні риси і ознаки, які повинні бути властиві будь-якому роду експертизи, в тому числі і при створенні нових [90; 91; 92; 93; 94]. Сучасні технології судово-експертного дослідження найчастіше включають технології, запозичені з інших сфер наукової діяльності (хімії, фізики, біології, фотографії, будівництва тощо) в частині окремих прийомів, методів експертного дослідження. В міру подальшого накопичення знань в різних галузях, еволюційного розвитку науки, техніки і технології та як наслідок автоматизації експертного виробництва, а також обміну досвідом з урахуванням впливу глобалізаційних процесів та узагальнення експертної практики, з'являються такі нові напрями судово-експертної діяльності, як ведення криміналістичних обліків у формі оперативно-пошукових та інформаційно-довідкових колекцій (обліки викрадених документів, транспортних засобів, зброї, осіб, які підозрюються у причетності до терористичної діяльності і т.д.), виконання попередніх досліджень поза процесуальною формою тощо, що сприяло підвищенню ефективності пошуку та обробки криміналістично значущої інформації при розслідуванні злочинів та посилило роль інституту спеціальних знань в протидії злочинності у цілому. Водночас, підвищенню ефективності судово-експертної діяльності, крім технічних засобів і методів, значно сприяли й організаційно-правові заходи, спрямовані на розвиток нормативного регулювання провадження судових експертиз.

Сьогодні, серед передових інноваційних технологій у сфері криміналістичного та судово-експертного дослідження, що можуть застосовуватися у тому числі в цілях найбільш ефективної протидії терористичним злочинам, можна виокремити сучасні біометричні технології

розпізнавання особи, які використовують різні параметри людини для її ідентифікації, зокрема за відбитками пальців, малюнками вен долоні чи пальця руки, за ДНК, за голосом, термограмою та геометрією обличчя, сканування сітківки ока тощо. Інноваційний напрямом розвитку криміналістичної техніки також слід вважати використання в слідчій та експертній практиці безпілотних літальних апаратів (БПЛА), зокрема в якості засобу фіксації навколишньої обстановки при огляді місця події, включаючи важкодоступні ділянки місцевості та ділянки, що охоплюють значні за обсягом території. Крім цього ефективним може стати використання БПЛА як допоміжного пристрою під час проведення пошукових операцій (встановлення місцезнаходження живих осіб, трупів, їх частин тощо), дослідження підозрілих об'єктів на предмет наявності в них вибухових пристроїв та/або небезпечних речовин, а також моніторингу оперативної обстановки в ході проведення антитерористичних операцій. Під час проведення останнього заходу також перспективним є використання систем акустичного стеження в цілях розпізнавання рухомих об'єктів, що можуть становити загрозу в умовах поганої видимості або відсутності візуального контакту, визначення напрямку шуму та стрільби, оцінки акустичної обстановки під час знешкодження терористів у ході проведення антитерористичної операції.

Окремим напрямом, що перебуває на стадії свого становлення, слід виокремити впровадження у вітчизняну слідчу практику технологій штучних нейронних мереж. Наразі в світовій практиці активно використовуються можливості штучного інтелекту, спрямовані на оптимізацію діяльності правоохоронних органів, що забезпечують криміналістичний супровід розкриття і розслідування окремих видів злочинів. Зокрема, до зазначених сучасних технологій належать комп'ютерні криміналістичні програми, які дозволяють в режимі реального часу аналізувати колосальні обсяги фото- та відео з метою визначення в них осіб людей та порівняння їх з багатомільйонними базами даних (у тому числі пошуку інваріантних ознак, які людське око виділити не спроможне), знизити час обробки справ в цілях моделювання події злочину та висунення слідчих версій в умовах інформаційної недостатності, здійснювати

пошук прихованої або зашифрованої комп'ютерної інформації тощо (наприклад, зарубіжні системи «VisionLabs LUNA», «FaceN», «Asena» та ін.).

Звісно, технології, які дозволяють комп'ютерам і програмам вирішувати задачі так само, як це робить людина, не можуть повністю замінити розумову діяльність слідчих та експертів, проте беззаперечно можуть слугувати додатковим технічним ресурсом, що дозволяє значно розширити обсяги використання криміналістично значимої інформації та провести всебічне розслідування у максимально стислі строки в умовах надмірної завантаженості слідчих та дефіциту часу. На жаль, на сьогоднішній день потенційні можливості використання нейронних мереж та технологій штучного інтелекту в кримінальному судочинстві до кінця не вивчені, а отже реалізуються не в повну силу. Ця обставина свідчить про необхідність переосмислення та подальшого вдосконалення вищезгаданих видів діяльності, націлених на практичну апробацію новітніх інформаційних технологій та законодавче закріплення можливості їх використання для підвищення ефективності організації досудового розслідування й оптимізації слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Також, до складу пересувних криміналістичних лабораторій в якості обов'язкових науково-технічних засобів було б доцільно включити розширену комплектацію БпЛА з метою задоволення специфічних потреб техніко-криміналістичного забезпечення кримінального провадження, виявлення, фіксації та вилучення слідової інформації (наявність захищеного шифрування між модулем контролю та пристроєм управління, функції збору проб, вилучення малогабаритних предметів тощо), а також передбачити належну підготовку фахівців в зазначеній галузі з урахуванням специфіки та особливостей криміналістичної, оперативно-розшукової та експертних видів діяльності.

Що ж до етимологічної сутності інституту спеціальних знань та його сучасного розуміння слід зазначити, що в наукознавчій літературі спеціальні знання визначаються як система наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки,

наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [95, с. 11]. Тобто спеціальні знання здобуваються шляхом освіти і практичної діяльності. Науковці-юристи, даючи свої визначення спеціальних знань, необхідних для певного забезпечення ефективності судочинства, в принципі не відходять від такого їх розуміння, хоча і конкретизують сферу їхнього застосування [96, с. 279]. Так, наприклад, представники Харківської школи права А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, Р. Л. Степанюк та В. О. Малярова відзначають, що спеціальні знання – це неправова систематизована інформація з різних галузей наукової та практичної діяльності, якою володіє обізнана особа в результаті навчання або практичного досвіду з певної спеціальності й має відповідні вміння та навички її застосування для вирішення завдань, пов'язаних з установленням підстав для ухвалення уповноваженими особами процесуальних та організаційно-тактичних рішень у кримінальному провадженні [97, с. 48]. М. Г. Щербаковський під спеціальними знаннями розуміє наукові, технічні та інші, в тому числі криміналістичні, професійні знання, отримані в результаті навчання, і навички, набуті у процесі роботи в певних галузях практичної діяльності, що використовуються спільно з науково-технічними засобами під час пошуку, виявлення, вилучення та дослідження слідів злочину з метою отримання доказової і орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення істини у кримінальних справах [98, с. 9]. В. Ю. Шепітько до спеціальних знань відносить будь-які знання та вміння об'єктивного характеру, отримані внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науковому та практичному рівню [99, с. 119].

Отже, як бачимо з аналізу зазначених, а також інших, існуючих у науковому обігу дефініцій поняття «спеціальні знання» [100, с. 192; 101, с. 8; 102, с. 129; 103, с. 115; 104, с. 24; 105, с. 42; 106, с. 184], можна назвати такі загальні підходи до обґрунтування визначення цієї наукової категорії: спеціальними є знання, які призначені для цілей судочинства, розглядаються у зв'язку саме з цим процесом або стосовно нього; мають специфічний характер, оскільки виходять

за межі загальновідомих знань та є доступними лише для вузького кола осіб; віднесені до будь-якої галузі знань – науки, техніки, мистецтва або ремесла, тобто є знаннями, що властиві різним видам професійної діяльності (за винятком знань у галузі кримінального та кримінально-процесуального права); отримані в результаті професійної освіти чи практичної діяльності за фахом із присвоєнням (підтвердженням) відповідної кваліфікації; використовуються в цілях сприяння органам досудового розслідування у збиранні та дослідженні доказів, встановленні обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Використання спеціальних знань в слідчій і судовій практиці є завжди цілеспрямованим [72, с. 12]. На великому значенні спеціальних знань слушно наголошує В.К. Лисиченко, який визначає такі основні цілі використання даних науки, техніки та спеціальних знань: «1) отримання необхідних відомостей, що служать підставою для прийняття обґрунтованих рішень по справі; 2) використання знань спеціалістів для виявлення, закріплення, вилучення доказів і з'ясування спеціальних питань, що виникають при проведенні слідчих дій; 3) дослідження певних об'єктів і явищ для встановлення обставин, що мають значення для правильного вирішення справи» [107, с. 20]. М. Г. Щербаковський цілями використання спеціальних знань визначає отримання даних, що слугують підставами для прийняття обґрунтованих процесуальних або організаційних (тактичних) рішень [108, с. 192]. Відтак, мета використання спеціальних знань обумовлена, по-перше, необхідністю виявлення та закріплення різного роду джерел інформації, по-друге, необхідністю правильної оцінки одержаної інформації, що може бути представлена у формі самостійного доказу або мати орієнтувальний характер для прийняття правильного, тактично обґрунтованого процесуального рішення та зрештою визначення напрямів подальшого слідчого пошуку.

Названі ознаки та цілі можуть бути покладені в основу сучасного поняття спеціальних знань. Тому, не претендуючи на оригінальність суджень, що висловлюються, спробуємо надати власне визначення: *спеціальні знання* – це система незагальновідомих наукових знань, практичних навичок і вмінь,

отриманих в результаті професійної освіти за певним фахом чи досвіду практичної роботи, що використовуються в кримінальному судочинстві в цілях сприяння органам досудового розслідування та суду у зборі та дослідженні доказів, виявленні, фіксації та оцінці слідової інформації орієнтуючого або довідкового характеру.

Дискусійним на сьогодні є питання щодо віднесення або невіднесення криміналістичних знань до ряду спеціальних. Це насамперед пов'язано з тим, що криміналістика включена до базової частини навчального циклу за напрямом підготовки «Правознавство», а самі знання в галузі криміналістичної науки вчені вважають професійними знаннями слідчого та відносять до правових (юридичних) знань [109]. Поряд із цим, у науковому колі простежується і протилежна думка стосовно того, що криміналістичні знання широко використовуються в таких же формах, що й інші спеціальні знання, зокрема під час проведення криміналістичних експертиз та участі спеціаліста-криміналіста [98, с. 54], визнаючи спеціальними знання в галузі засобів, прийомів та методів криміналістичної техніки. Цієї ж позиції загалом дотримується і вітчизняний законодавець, передбачаючи у ст. 71 КПК України можливість залучення сторонами кримінального провадження спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо), тобто в цілях використання криміналістичних знань. У той же час, законодавець не допускає проведення експертиз для з'ясування питань права (ч. 1 ст. 242 КПК України).

Підтримуємо думку Н. М. Косміної, яка, розглядаючи структуру спеціальних знань обізнаних осіб, насамперед спеціалістів та експертів, яких залучають для розслідування певних видів злочинів, виокремлює допоміжні правові знання, що мають забезпечувальний характер:

1) із судової експертології: вчення про об'єкти, завдання, методи, принципи судово-експертної діяльності; теоретичні і методичні основи експертизи;

2) з криміналістики: вчення про закономірності виникнення інформації про злочин; теорії криміналістичної ідентифікації та діагностики; вчення про ознаки, механізми слідоутворення, загальні принципи, методики криміналістичних експертних досліджень; знання про технічні засоби, прийоми, методи і методики виявлення слідів злочину і роботи з речовими доказами; знання у галузі трасології [110, с. 27– 28].

На нашу думку, криміналістичні знання слід беззаперечно відносити до ряду спеціальних. Слушною з цього приводу є думка В. С. Бондара, який поділяє спеціальні криміналістичні знання на знання, які використовуються під час проведення слідчих (розшукових) дій та призначення судових експертиз. Зокрема автор виділяє завдання спеціаліста-криміналіста під час проведення огляду та обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень [111, с. 14]. Крім того, деякі дослідники справедливо вказують на недостатність та поверховість знань слідчого в галузі криміналістичної техніки та допускають можливість втрати речових доказів, пояснюючи це високим рівнем розвитку техніко-криміналістичних засобів та методів [112, с. 124; 113, с. 70]. Розділ криміналістики, названий «криміналістична техніка», крім знань, необхідних слідчому у його самостійній роботі, включає також у собі навички й уміння застосування спеціальних засобів і прийомів у процесі розкриття та розслідування кримінальних правопорушень (наприклад, виявлення, фіксація та дослідження слідової інформації у галузях криміналістичного зброєзнавства, криміналістичного документознавства, криміналістичної фотографії й відеозапису тощо), що передбачають специфічний характер та рівень підготовки обізнаної особи-носія спеціальних знань, освоєння експертно-криміналістичної діяльності та практичний досвід роботи у якості експерта або спеціаліста-криміналіста. Отже, залучення до кримінального провадження спеціалістів у галузі криміналістичних знань значно розширює обсяг та можливості застосування технічних засобів у виявленні та вилученні непомітних та малопомітних об'єктів-слідоносців, дає змогу більш повно та всебічно оцінити взаємозв'язок явищ та предметів, дослідження яких потребує особливих умінь і

навичок володіння методами роботи з технічними засобами експертно-криміналістичного дослідження (технічні засоби дослідження в невидимих променях, засоби дослідження мікрочасток, вимірювальна техніка та ін).

З цього питання слід визнати доречною думку Є. Д. Лук'янчикова, який звертає увагу на таке. По-перше, рівень криміналістичних знань, якими володіє слідчий і експерт, суттєво відрізняється. Для отримання допуску на проведення відповідного виду криміналістичної експертизи особа має пройти спеціальну підготовку та скласти кваліфікаційний іспит. По-друге, навіть якщо слідчий має відповідний допуск (раніше працював екпертом), він не може бути екпертом у цьому провадженні і підлягає відводу (ст. 77, 79 КПК). Спеціальні знання, передусім криміналістичні, під час кримінального провадження можуть застосовуватися у різних формах і різними учасниками. Про можливість і доцільність безпосереднього використання спеціальних знань слідчим під час провадження свідчать відомчі інструкції і спеціалізація слідчих на розслідуванні відповідних категорій злочинів (проти особи, крадіжок, вчинених неповнолітніми, тощо). Це не породжує самостійного джерела доказів, але сприяє підвищенню результативності слідчих (розшукових) дій. Поряд із цим випадкове знання суддів із спеціальних питань є знанням позасудовим, що не може мати значення судового факту. Тож не зважаючи на наявність у слідчого або судді знань у певній галузі, окрім тих, що пов'язані з кримінальним провадженням, він зобов'язаний звернутися до експерта, якщо це необхідно для з'ясування певних обставин злочину [102, с. 127–128]. Власний комплекс спеціальних знань, передусім криміналістичних, слідчому доцільно використовувати не стільки для їх самостійного застосування в ході проведення відповідних процесуальних дій, скільки для компетентної оцінки дій і висновків фахівців та врешті-решт перевірки висунутих раніше слідчих версій.

Як зазначають А. А. Кравченко та М. Г. Щербаковський, використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві здійснюється шляхом обов'язкової участі спеціалістів, тобто незацікавлених в результатах справи осіб, які володіють спеціальними знаннями та навиками, запрошуються для участі

слідчим, прокурором, судом для вирішення спеціальних питань, що виникають при розкритті і розслідуванні злочинів. Так, залежно від процесуального статусу суб'єктів, які використовують спеціальні знання у кримінальному провадженні, науковці пропонують розділити їх на такі групи:

1) особи, які здійснюють розслідування і оперативно-розшукові заходи (слідчий, дізнавач, прокурор, суддя);

2) фахівці, процесуальне становище яких визначається наявністю у них спеціальних знань. Вони володіють процесуальними правами і обов'язками, можуть притягуватись до кримінальної чи іншої відповідальності. До них відносяться експерт, спеціаліст, лікар, педагог, перекладач, сурдоперекладач;

3) фахівці, процесуальне становище яких не визначається наявністю у них спеціальних знань (ревізор, співробітник податкової інспекції тощо) [98, с. 11].

Відповідно до цієї класифікації, за суб'єктом слідчого пізнання науковці виділяють дві форми використання спеціальних знань: *безпосередню та опосередковану*. Безпосереднє використання спеціальних знань здійснюється самим слідчим або судом. Ця форма насамперед сприяє результативності слідчих (розшукових) дій (огляд місця події, місцевості, приміщення, речей та документів і т. д.). Без проведення експертизи можна оперативно встановити обставини, що мають значення для провадження (прочитати залитий текст, виявити підчистку і так далі), та закріпити виявлені нові відомості в протоколі огляду речових доказів. Опосередковане використання спеціальних знань реалізується у формі: а) залучення спеціаліста до участі в слідчій дії; б) надання спеціалістом консультацій або письмових роз'яснень у суді; в) призначення судової експертизи [102, с. 129].

Спеціальні знання, що використовуються в судочинстві, можуть бути класифіковані і з інших підстав. Зокрема, залежно від процесуальної регламентованості та доказового значення одержаних результатів, більшість науковців і практиків вважають можливим і необхідним використання спеціальних знань як у процесуальній, так і непроцесуальній формах [114, с. 114].

В діючому КПК України закріплені такі процесуальні форми використання спеціальних знань, як: 1) залучення до кримінального провадження спеціаліста з метою надання консультацій, довідок та висновків з питань, що належать до сфери його знань або надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) (ст. 71 КПК України); одержання письмових пояснень від спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України). Зокрема, вітчизняний законодавець передбачає можливість запрошення спеціаліста не лише до участі в конкретній слідчій (розшуковій) дії, як це було передбачено у ст. 128¹ КПК України 1960 р., а загалом на всьому етапі кримінального провадження, охоплюючи стадії досудового розслідування та судового розгляду (ч. 1, ст. 71 КПК України), тим самим розширюючи можливості слідчого та суду у процесі доказування та реалізації завдань судочинства у цілому, а також спрощуючи тактику взаємодії слідчого та спеціаліста завдяки їх тривалій спільній роботі з розслідування кримінального правопорушення; 2) залучення експерта для проведення судової експертизи та одержання відповідного висновку з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ст.ст. 69, 242–244 КПК України); отримання експертних свідчень (допит експерта) з метою уточнення, роз'яснення, доповнення експертного дослідження та його результатів (п. 2 ч. 5 ст. 69, ч. 1, 3 ст. 95 КПК України).

Говорячи про процесуальну форму використання спеціальних знань слід звернути увагу, що її правова регламентація підтверджує як легітимність проведених дій, так і поширює на суб'єкта – носія спеціальних знань (спеціаліста або експерта) відповідні права й обов'язки та передбачає встановлену законом відповідальність за невиконання або неналежне виконання без поважних причин покладених на нього зобов'язань (ст.ст. 69–72 КПК України, ст. 14 Закону України «Про судову експертизу»). Натомість як непроцесуальні форми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві є законодавчо нерегламентованими, не підлягають фіксації у матеріалах провадження та не

можуть бути використані як засіб доказування. Вони передбачають можливість одержання лише додаткової та довідкової інформації щодо окремих обставин злочину, інших відомостей, що містять вихідні дані щодо розслідуваної події та мають для кримінального провадження значення орієнтуючого характеру (наприклад, довідкова діяльність спеціаліста, попереднє дослідження, використання поліграфа, використання спеціальних знань спеціаліста зі «старих» справ, нерозкритих справ минулих років, отримання усних консультацій тощо).

І. В. Пиріг слушно наголошує, що виходячи із високого процесуального статусу слідчого як головної і незалежної процесуальної фігури на досудовому слідстві, спеціаліста потрібно розглядати з точки зору його допоміжного статусу у діяльності суб'єкта розслідування. Слідчий може залучити будь-якого спеціаліста в залежності від виду спеціальних знань, що необхідні при проведенні тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії. Головним критерієм підбору спеціалістів для участі в слідчих (розшукових) діях є наявність у них відповідних спеціальних знань [115, с. 16]. Спеціаліст покликаний на основі своїх професійних знань роз'яснити питання, що виникають у сторін та суду, не вдаючись до проведення окремих досліджень. Факти, що встановлюються спеціалістом ґрунтуються переважно на безпосередньому спостереженні, а фахові знання мають консультаційний, довідковий, роз'яснювальний характер.

У кримінальному провадженні найбільш часто залучаються спеціалісти-криміналісти, якими є працівники органів досудового розслідування поліції або Експертної служби МВС. Відповідно до «Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події», затвердженої наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339, спеціалістами є «інспектори-криміналісти, старші інспектори-криміналісти, техніки-криміналісти, а в разі утворення секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій – керівники зазначених секторів, які входять до структури відповідних органів досудового розслідування, та працівники

Експертної служби МВС у складі спеціалізованої пересувної лабораторії, які володіють спеціальними знаннями та можуть надавати консультації під час досудового розслідування з питань, що потребують спеціальних знань і навичок та залучені як спеціалісти для надання безпосередньої технічної допомоги сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування» [116].

Іншим носієм спеціальних знань у кримінальному провадженні є експерт. Відповідно до ст. 69 КПК України, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань. Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого. Цією ж статтею окреслено права експерта та обов'язки, що на нього покладаються [117]. Згідно зі ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань. До державних спеціалізованих установ належать: науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби: Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України [118]. Отже, обізнана особа набуває статусу експерта під час залучення до кримінального провадження для надання висновку експерта і таким чином у своїй професійній діяльності поєднує статус фахівця з відповідної галузі знань, науковця та процесуальної особи [119, с. 28]. Висновок експерта ґрунтується на особисто проведеному ним дослідженні в межах фахових знань

(компетентності), якими він володіє та оцінюється як самостійний доказ. Некомпетентність, у свою чергу, є підставою для відводу експерта.

У системі органів безпеки судово-експертна діяльність провадиться спеціально створеним інститутом. Наказом СБУ «Про затвердження статуту Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБ України» визначено, що Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України є державною спеціалізованою експертною, науково-дослідною установою, яка здійснює наукову, науково-технічну, науково-організаційну, судово-експертну діяльність, виконує функції експертної служби СБУ, забезпечує виготовлення спеціальних технічних засобів для негласного отримання інформації, іншої спеціальної техніки та бере участь у їх впровадженні. До першочергових завдань Інституту віднесено:

- розвиток науково-технічного потенціалу СБУ у сфері створення спеціальних технічних засобів та спеціальної техніки, науково-організаційне забезпечення науково-технічної діяльності в системі СБУ;
- судово-експертне забезпечення діяльності органів і підрозділів СБУ, інших правоохоронних органів та суду;
- техніко-криміналістичне (у тому числі вибухотехнічне) забезпечення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукової, контррозвідувальної та антитерористичної діяльності органів і підрозділів СБУ;
- створення, виготовлення та участь у впровадженні спеціальних технічних засобів та спеціальної техніки для потреб органів і підрозділів СБУ, інших суб'єктів сектору державної безпеки;
- організація та здійснення науково-технічної діяльності для забезпечення потреб оперативно-службової діяльності СБУ;
- розроблення новітніх експертно-криміналістичних засобів, технологій, розробок, методик і методів та їх впровадження в практичну діяльність [120].

Права, обов'язки та відповідальність експерта, крім встановлених ст. 69 КПК України, порядок організації проведення експертиз (досліджень) для

органів та підрозділів СБУ визначаються Наказом СБУ № 371 від 29.05.2015 р. «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України» [121].

Розглянемо далі структуру спеціальних знань стосовно досліджуваної категорії злочинів. З огляду на сутність та розуміння природи спеціальних знань, традиційно до їх структури відносять сукупність теоретичних знань та практичних навичок і умінь особи в певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла. Так, в наукових джерелах відзначається, що під *знаннями* слід розуміти сукупність відомостей, набутих у процесі повсякденного досвіду, навчання та спеціальних способів дослідження [122]; *умінням* можна вважати здатність людини використовувати наявні знання, поняття, оперувати ними для виявлення суттєвих властивостей об'єктів і явищ, успішного розв'язання теоретичних і практичних завдань [123, с. 224]; *навички* являють собою практичні знання набуті досвідом, звичкою, вправами в чому-небудь; рівень уміння, «відшліфованого, сформованого у багатьох вправах» [124; 125, с. 156].

Дослідники слушно підкреслюють, що «знання слугують підґрунтям практичних умінь, тобто здатності людини діяти. Без знань немає вмінь, вони тісно пов'язані. Але вміє лише той, хто не тільки знає, а й може застосовувати свої знання на практиці, користуватися ними для вирішення різних навчальних і життєвих, теоретичних і практичних проблемних ситуацій. Вміння – це втілення знань особистості в дії». Навички – це дії, які у процесі формування стають автоматичними [126, с. 318–319].

Як і в будь-якій іншій професії, фаховість судових експертів (обізнаних осіб) полягає у володінні відповідними засобами, навичками, робочими операціями. Рівнем розвитку цих знань, умінь і навичок визначається загальна культура людини, а також її професійна майстерність. Разом із тим окремими науковцями робиться акцент на професійно-психологічній компетентності, на якій ґрунтуються професіоналізм і майстерність суб'єкта спеціальних знань. Ця компетентність є багатоструктурним за своїм змістом явищем. Так, професійно-психологічна компетентність судового експерта включає в себе три сфери, кожна

з яких складається з окремих компонентів. Перша сфера – мотиваційна (включає в себе особистісно-мотиваційну компетентність, загальнокультурну компетентність, соціальну компетентність), друга – предметно-практична (методологічна компетентність, практично-діяльнісна компетентність, дидактико-методична компетентність, спеціально-наукова компетентність, економіко-правова компетентність, екологічна компетентність, валеологічна компетентність, інформаційна компетентність, управлінська компетентність, комунікативна компетентність), третя – сфера саморегуляції (психологічна компетентність, самооцінка, аутокомпетентність) [127, с. 37–39]. Н. І. Клименко слушно зазначає, що експерт не зможе виконувати покладені на нього обов'язки без наявності сукупності ознак, що формують його професіоналізм. Ідеться про такі моральні та психологічні якості й ознаки особи експерта, як професійні знання, спостережливість, увага, глибина знань, гнучкість, логічність і критичність розуму, самостійність мислення, чесність, принциповість, здатність «подолати» переконання тощо [128, с. 19–23]. Це безпосередньо впливає на обсяг вимог, які ставляться до суб'єкта цієї діяльності. Іншими словами, багатогранність, складність такого елемента системи експертного забезпечення кримінального провадження, як судово-експертна діяльність, у першу чергу вказує на необхідність підготовки кадрів із притаманними їм відповідними соціально-психологічними та моральними якостями фахівців. Ці якості забезпечують компетентність зазначених суб'єктів [129, с. 208].

Виходячи з вищевикладеного, а також враховуючи проаналізовані нами матеріали слідчо-судової практики розслідування терористичних актів, можемо визначити структуру спеціальних знань, які включають професійні компетенції у різних галузях науки та можуть бути використані в досліджуваній категорії кримінальних проваджень. Насамперед у галузях:

1) криміналістичної вибухотехніки – знання щодо походження, класифікації та застосування вибухових систем, методів і засобів виявлення, дослідження та вилучення вибухових речовин, вибухових пристроїв, їх елементів та слідів впливу, вміння та навички пошуку і знешкодження вибухових

пристроїв і речовин, визначення належності об'єкта до вибухових пристроїв, встановлення конструкції окремих елементів та підірваного пристрою в цілому, принципу його функціонування, маси підірваної речовини, вражаючих властивостей вибухового пристрою, радіуса вражаючої (руйнівної) дії вибуху тощо;

2) судової балістики – знання про конструктивні особливості та механізм дії вогнепальної зброї, засоби та прийоми збирання та дослідження цих об'єктів та слідів їх застосування, спеціальні методи дослідження вогнепальних ушкоджень (рентгенографія, огляд в інфрачервоних та ультрафіолетових променях, хроматографія, метод кольорових відбитків та ін.), навички встановлення виду, моделі зброї та боєприпасів (визначення конструкції, призначення, бойових властивостей, складу, загального джерела походження і т.п.), вміння ідентифікувати конкретний екземпляр зброї по стріляних кулях, гільзах, слідах пострілу, навички встановлення напрямку та відстані пострілу, рикошету кулі, кількості та послідовності пострілів тощо;

3) інформаційних технологій – знання принципів функціонування основних мережевих протоколів і технологій, базової криптографії, стандартів забезпечення інформаційної безпеки та способів їх дотримання (WAF, корпоративні антивіруси, системи виявлення вторгнень, ossec системи, сканери вразливостей і т.д.), основних типів кібератак, способів їх реалізації, методів і засобів їх виявлення і запобігання, зокрема: DDoS, SQL-injection, XSS, CSRF, Phishing тощо; навички контролю та моніторингу ІТ та телекомунікаційного обладнання, навички роботи з засобами мережевого захисту (firewall), з фізичними серверами, хмарними провайдерами, видаленими або прихованими файлами тощо;

4) судової медицини – знання основ медико-біологічних і клінічних наук, (патофізіології, біохімії, імунології, молекулярної біології, генетики тощо), фармакологічної дії лікарських речовин, сучасних методів та протоколів надання швидкої та невідкладної лікарської допомоги, методів обстеження, діагностики, лікування, реабілітації та диспансеризації хворих, методів забору,

транспортування та зберігання проб (біологічного матеріалу) для лабораторних досліджень, навички проведення огляду живих людей з метою оцінки їх стану, встановлення ступеня тяжкості та характеру завданих їм ушкоджень, навички судово-медичного розтину тощо;

5) пожежної безпеки – знання технічних характеристик та основних вимог до автоматичних систем протипожежного захисту (сигналізація, оповіщення та евакуаційне освітлення, порошкове, аерозольне тощо), систем протипожежного водопостачання, первинних засобів пожежогасіння, методики встановлення безпосередньої (технічної) причини пожежі і т.д.; вміння та навички організації та забезпечення протипожежного захисту об'єктів, проведення перевірки протипожежного стану приміщень і будівель, технічного обслуговування засобів пожежогасіння та систем пожежної автоматики тощо;

6) психології – знання закономірностей перебігу психічних процесів та рівня їхнього розвитку, основ психодіагностики, психосоматики, психологічних теорій та типологій особистості, методів оцінки та корекції особистості; навички консультування щодо заходів психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, навички та знання механізмів подолання проблемних наслідків, навички визначення індивідуально-психологічних особливостей особистості, емоційних реакцій та станів, мотивотвірних чинників психічного життя і поведінки тощо;

7) техногенно-екологічної безпеки – знання систем екологічних стандартів і нормативів, методів екологічного моніторингу, основних фізико-хімічних методів аналізу й оцінки стану хіміко-технологічних систем, методик аналізу хімічних, фізичних і біологічних показників, пов'язаних з екологічною безпекою функціонування об'єктів критичної інфраструктури; вміння та навички проводити польові екологічні дослідження, ідентифікувати причини та джерела екологічної небезпеки, їх походження, характер, реальні та прогнозовані наслідки, здійснювати аналіз інформації про стан забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів і ґрунтів, розробляти та впроваджувати плани заходів з техногенно-екологічної безпеки тощо.

Таким чином, визначальне значення у розгляді проблеми протидії тероризму та зокрема ефективного розкриття й розслідування терористичних актів мають спеціальні знання, результати застосування яких часом становлять основу доказової бази у провадженнях цієї категорії. Відтак, залучення фахівців, які володіють спеціальними знаннями у конкретній сфері діяльності дозволяє слідчому компенсувати власний дефіцит знань або їх недостатній рівень, умінь користуватися відповідними науково-технічними засобами та спеціальними методами (методиками), а отже значно розширює масив доказової та орієнтуючої інформації у кримінальному провадженні, забезпечує комплексність та всебічність вирішення тих або інших досліджуваних питань.

Висновки до розділу 1

Під тероризмом слід розуміти суспільно небезпечні дії, спрямовані на використання або погрозу використання насильства у вигляді одноразового акту або серії терористичних актів, а також їх фінансове, матеріально-технічне, інше забезпечення та характеризуються публічним характером виконання, навмисним створенням обстановки нагнітання страху, паніки та пригніченості у суспільстві з метою впливу на посадових осіб владних структур та примушення останніх до прийняття в інтересах терористів певних політичних, соціально-економічних рішень або відмови від них в цілях політичної чи суспільної дестабілізації.

В історичному аспекті свого розвитку тероризм є якісно новим феноменом, який відрізняється від своїх попередніх аналогів. Характерними в сучасних умовах стають: трансформація й удосконалення форм та методів терористичної діяльності, використання новітніх, а часом і секретних засобів військово-технічної оснащеності; високий рівень підготовки учасників найбільш небезпечних терористичних угруповань, у тому числі із залученням у якості терористів найманців, які мають великий досвід участі в різних збройних конфліктах та безпосереднє фінансування своєї терористичної діяльності з-за кордону; пропагування власних переконань та насильницьких способів досягнення цілей за допомогою засобів масової інформації та сучасних

інформаційних технологій; зрощування терористичних формувань із загальнокримінальною організованою злочинністю, насамперед з угрупованнями, що спеціалізуються на торгівлі людьми та людськими органами, наркотичними засобами і зброєю; використання терористичними структурами глобалізаційних процесів для найбільшого поширення своєї ідеології у міжконтинентальному масштабі.

Криміналістична характеристика терористичного акту розуміється як система відомостей, узагальнених слідчою, експертною та судовою практикою про криміналістично значущі ознаки, риси та властивості злочину даного виду та закономірні зв'язки між ними, що відображають ймовірну модель злочинної події та слугують змістовно-інформаційним орієнтиром одержання вихідної інформації про акт тероризму, пошуку та дослідження джерел доказової й іншої інформації про злочин та особу злочинця, висування вірогідних слідчих версій в цілях організації та здійснення всебічного, повного розслідування аналізованих злочинів, а також прогнозування тенденцій видозмін терористичної діяльності у майбутньому.

З урахуванням специфіки аналізованих злочинів у структурі криміналістичної характеристики терористичних актів запропоновано виділити такі її основні елементи: спосіб злочину; типові властивості і ознаки особи терориста та терористичної групи; місце, час та обстановку злочину; типові сліди терористичних актів.

Під спеціальними знаннями слід розуміти систему незагальновідомих наукових знань, практичних навичок і вмінь, отриманих в результаті професійної освіти за певним фахом чи досвіду практичної роботи, що використовуються в кримінальному судочинстві в цілях сприяння органам досудового розслідування та суду у зборі та дослідженні доказів, виявленні, фіксації та оцінці слідової інформації орієнтуючого або довідкового характеру.

Зміст спеціальних знань, що використовуються під час розслідування терористичних актів складають наукові знання, практичні навички та вміння, насамперед, у галузях вибухотехніки, пожежної безпеки, судової балістики,

судової медицини, психології, техногенно-екологічної безпеки та в багатьох інших галузях з урахуванням способу вчинення зазначених злочинів. Натомість фаховість обізнаних осіб (спеціалістів, судових експертів) повинна включати також сукупність психофізіологічних особливостей та психологічну підготовку, що забезпечують підготовленість до оволодіння професією у певній галузі, формування таких професійно важливих психічних якостей, як витривалість до емоційних навантажень, психоемоційна стабільність, дискурсивне та евристичне мислення, поєднання довготривалої та оперативної пам'яті, швидке орієнтування, висока сенсорна чутливість тощо, що надасть можливість активізувати здібності особи для успішного виконання поставлених завдань, забезпечити компетентність зазначених суб'єктів та підвищити їх професійну майстерність.

Основними формами використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів, насамперед, є: залучення спеціаліста для надання письмових пояснень, консультацій та висновків з питань, що належать до сфери його знань (спеціалістів в галузі вибухотехніки, пожежної безпеки, судової балістики, судової медицини, інформаційних технологій, інших спеціалістів); залучення спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги під час процесуальних дій; залучення експерта для проведення судової експертизи (вибухотехнічної експертизи, експертизи зброї та слідів і обставин її використання, матеріалів відео- та звукозапису, комп'ютерної техніки і програмних продуктів, судово-психологічної експертизи індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного, обвинуваченого, експертизи соціально-психологічних особливостей членів злочинної групи, судово-медичних та трасологічних експертиз, інших експертних досліджень); консультаційно-довідкова діяльність спеціаліста; попереднє дослідження слідів злочину, використання спеціальних знань спеціаліста зі «старих» справ, нерозкритих справ минулих років та інші.

Основні положення цього розділу відбито в публікаціях [250; 252].

РОЗДІЛ 2

ТАКТИКА ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА ПРИ ПРОВАДЖЕННІ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

2.1. Залучення спеціаліста до огляду місця події

Першочерговою слідчою (розшуковою) дією при розслідуванні терористичних актів є огляд місця події, проведення якого дозволяє слідчому детально ознайомитися з обстановкою місця скоєння терористичної атаки, здійснити аналіз вихідної інформації щодо ознак терористичного діяння, загалом краще уявити сутність та характер події, що відбулася. Поряд із цим, огляд місця події за фактами вчинення актів тероризму має свої особливості, які полягають у обширній, нерідко небезпечній території, що підлягає дослідженню, великій кількості постраждалих на місці терористичного посягання, а також необхідності виявлення і фіксації різного роду слідів злочину з одночасним проведенням аварійно-відновлювальних і рятувальних заходів, що значно ускладнює роботу слідчого та потребує обов'язкової участі у цій слідчій (розшуковій) дії кваліфікованих спеціалістів різного профілю.

Взагалі участь спеціаліста у провадженні слідчих (розшукових) дій розглядається з різних точок зору. У криміналістичних джерелах зазначається, що спеціалістів доцільно залучати до участі у слідчих (розшукових) діях у разі: 1) відсутності відповідних спеціальних знань та навичок у слідчого; 2) недостатнього володіння слідчим прийомами і засобами швидкого та якісного виконання тієї чи іншої роботи; 3) необхідності з естетичних або тактичних міркувань доручити виконання окремих дій спеціалісту; 4) одночасного використання кількох засобів криміналістичної техніки; 5) необхідності виконати великий обсяг роботи, яка потребує спеціальних знань і навичок [37, с. 524; 130, с. 105–106].

Серед об'єктивних причин, що обумовлюють необхідність широкого залучення спеціалістів до участі у розслідуванні кримінальних проваджень, дослідниками також визначаються: загальне ускладнення техніко-криміналістичних засобів і методів, що застосовують в ході пошуку, виявлення, фіксації, виявлення попереднього дослідження матеріальних слідів та інших речових доказів; підвищення складності слідчих (розшукових) дій у зв'язку з загальним розвитком науки, техніки; значний розвиток криміналістичної техніки; необхідність підвищити ефективність техніко-криміналістичний процес пошуку, виявлення, фіксації, вилучення матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів; необхідність підвищити ефективність техніко-криміналістичний процес пошуку, виявлення, фіксації, вилучення матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів; поява нових видів експертиз, заснованих на дослідженні об'єктів, виявлення, фіксація і вилучення яких, пов'язані із застосуванням спеціальних знань і навичок [101, с. 11–12; 131, с. 37–39].

Також в науковій літературі виокремлюються й інші цілі залучення спеціалістів до участі у слідчих (розшукових) діях: визначення відповідності об'єктів спеціальним вимогам достовірності походження; оцінка зв'язку доказів з розслідуваною подією та допомога слідчому при висуненні версій; встановлення наявності у вилучених речових доказів діагностичних і ідентифікаційних ознак, необхідних для подальшого використання в процесі доказування; проведення попередніх експрес-досліджень, що мають оперативно-розшукове значення, попередня діагностика виявлених слідів; недопущення знищення чи пошкодження виявлених слідів, предметів, документів та ін. [98; 113; 132; 133; 134; 135].

Слід зазначити, що участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях, зокрема в огляді місця події, передбачено ст. 237 КПК України. Так, відповідно до ч. 3 ст. 237 КПК України з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, для участі в огляді може бути запрошений спеціаліст. Такі особи, користуючись спеціальними знаннями з конкретної

галузі, знають, на що саме варто звертати увагу, щоб виявити сліди злочину; знають, як необхідно поводитись із виявленими об'єктами, щоб не зіпсувати їх; уміють правильно підібрати упаковку, щоб забезпечити їх збереження та подальше використання для експертного дослідження. Участь спеціаліста в проведенні огляду полягає в збиранні криміналістично значущої інформації, тобто виявленні, фіксації й вилученні слідової інформації та різних об'єктів [136, с. 274]. За результатами проведення огляду залучені спеціалісти консультують слідчого з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок щодо порядку й особливостей пакування слідів та об'єктів-слідоносіїв, можливості дослідження виявлених слідів, об'єктів, речей, документів, доцільності вирішення тих чи інших питань, а також потреби залучення для цього інших спеціалістів [116].

Отже, можна зазначити, що участь спеціаліста в кримінальному провадженні обумовлюється насамперед необхідністю кваліфікованої допомоги у виявленні, фіксації, огляду слідів злочину, застосування для цього відповідних науково-технічних засобів (діяльність технічного характеру), отриманні різного роду консультацій з питань, які належать до професійної компетенції спеціаліста, що сприяє більш цілеспрямованому та ретельному вивченню обстановки місця події, загальній оцінці зв'язку отриманих даних з розслідуваною подією (консультаційна діяльність). Беручи участь у відповідній слідчій (розшуковій) дії, спеціаліст сприяє слідчому у виявленні таких ознак об'єкта, які потребують спеціальних знань, роз'яснює їхнє значення для подальшого використання в процесі доказування, сприяє недопущенню знищення чи зміни слідів злочину, звертає увагу на найважливіші, ключові моменти, які мають бути встановлені під час провадження відповідної процесуальної дії. Спеціаліст надає допомогу слідчому у формулюванні правильних найменувань тих чи інших об'єктів та наданні їх характеристики під час складання протоколу, визначенні цілей і завдань експертного дослідження, відібранні необхідної якості й кількості порівняльних зразків для його проведення, а також роз'ясненні способів і правил вилучення таких зразків, які

впливають з їх особливостей та відповідних встановлених технічних нормативів.

Так, І. Л. Петрухін ще у 1960-ті рр. виокремив концепцію спеціаліста-консультанта, відповідно до якої спеціаліст – це не експерт, але він може давати висновки як консультант суду (щодо розв'язання конкретних питань для визначення певних обставин без проведення дослідження та посилення на наукові положення, практичні, довідкові дані з теорії і практики застосування спеціальних знань) [137, с. 57–69]. Якщо ж звернутись до сучасного вітчизняного законодавства, відповідно до ч.1 ст. 71 чинного КПК України під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, передбачено можливість одержання від спеціаліста письмових пояснень, довідок і навіть відповідних висновків. Згідно зі ст. 298¹ КПК України, висновок спеціаліста є джерелом доказів при розслідуванні кримінальних проступків. Проте, згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України, висновки спеціалістів не віднесено до процесуальних джерел доказів, оскільки вони не названі у переліку засобів доказування, закріплених у зазначеній нормі, що, на наш погляд, є суттєвою процесуальною прогалиною.

Вбачається, що на відміну від консультацій та довідок, які можуть стосуватись здебільшого роз'яснень спеціалістом деяких технічних правил або загальних питань окремої галузі наукових знань, висновок спеціаліста передбачає попереднє вивчення властивостей об'єктів, виявлення їх ознак та виклад фахівцем докладної аргументації свого судження, зміст якого має більшою мірою інформаційно-аналітичний характер та одночасно може стосуватись питань непоставлених перед ним стороною кримінального провадження, але які стосуються предмета дослідження. Водночас, висновок, що надається спеціалістом відрізняється від висновку експерта тим, що він ґрунтується передусім на професійних знаннях та досвіді спеціаліста, а не на спеціальному дослідженні представленого об'єкта з використанням спеціалізованих експертних методик, проведення якого є прерогативою експерта. Однак, поряд із цим, висновок спеціаліста та висловлені в ньому

професійні судження можуть посилити доказову базу однієї зі сторін у справі та вплинути на результат вирішення правового спору по суті, тим самим забезпечуючи дотримання змагальності сторін у кримінальному провадженні як одного з найбільш конституційних принципів сучасного судочинства.

Безсумнівно, аналітичне судження представлене спеціалістом, який обмежується лише оглядом об'єкта та вивченням його зовнішніх властивостей не може повною мірою замінити результати аналогічного експертного дослідження, проте може виступати досить ефективним додатковим засобом збирання доказових матеріалів за найбільш раціональним та економічним за часом способом, а також мати суттєве значення при кваліфікованій оцінці отриманого раніше експертного висновку, особливо у разі виникнення протиріч з іншими доказами, не вдаючись до призначення повторної або додаткової судової експертизи, якщо при цьому відсутня необхідність використання відповідних судово-експертних методів і технологій. Видається, що з урахуванням викладеного, висновок спеціаліста доцільно віднести до самостійних джерел доказів будь-яких кримінальних правопорушень, а не тільки кримінальних проступків, шляхом внесення в чинне кримінальне процесуальне законодавство змін в положення, що стосуються діючого переліку засобів доказування, закріпленого у ч. 2 ст. 84 КПК України, а також процесуально регламентувати форму, структуру та порядок отримання такого висновку.

Що ж до допомоги технічного характеру під час вчинення процесуальних дій як однієї з форм використання знань спеціаліста, слід погодитись з В. Г. Гайдаш та С. Л. Новожиловим, які доречно вказують, що застосування технічних засобів в процесі виявлення, розкриття і розслідування злочинів найбільш ефективно тоді, коли ця діяльність здійснюється спеціалістом, який наділений можливістю оцінити весь потік отриманої інформації, «фільтрує» його і результати вже у обробленому вигляді надає ініціатору застосування (співробітнику оперативного або слідчого підрозділу) [138, с. 59]. Встановлення картини події, що відбулася та взагалі результат розслідування кримінального провадження у цілому, часто залежить від кваліфікованої та сумлінно проведеної

роботи з виявлення, фіксації, вилучення доказових матеріалів, комплексного аналізу отриманої інформації на основі спеціальних знань відповідного профілю та наявного професійного досвіду. Беручи участь в процесуальній дії, спеціаліст, з одного боку, виявляє та вивчає сліди, за якими з'ясовує механізм їх утворення, з іншого – такі знання та навички допомагають визначати ймовірні місця та предмети, на яких мають бути сліди злочину, оцінювати зв'язок доказів з розслідуваною подією. У деяких випадках цінну інформацію можна отримати в результаті проведення попередніх досліджень, зокрема під час огляду місця події, як експрес методу, що дозволяє швидко отримати результат, не допускаючи змін, пошкодження чи знищення слідової інформації та об'єктів дослідження, наприклад використання різного роду експрес-тестів, виявлення мікрочастинок, латентних слідів тощо.

Зазвичай інспектори-криміналісти використовують науково-технічні засоби, наявні в уніфікованих криміналістичних комплектах (валізах), які призначені для розв'язання типових завдань стосовно отримання інформації про обставини злочину та осіб, причетних до його вчинення, тобто виявлення та закріплення максимально можливої кількості речових доказів і слідів, у тому числі невидимих або слабо видимих, їх повного та всебічного вивчення, якісного вилучення та правильної фіксації. Як свідчать результати опитування працівників експертних підрозділів, а також слідчих та оперативних працівників Національної поліції та Служби Безпеки України, лише 30 % респондентів вважають повністю задовільним сучасний стан техніко-криміналістичного забезпечення слідчих розшукових (дій). Зокрема, практичні працівники звертають увагу на такі недоліки, як недоукомплектованість універсальних криміналістичних комплектів, у тому числі новітніми науково-технічними розробками (52 %), недостатня кількість в таких комплектах окремих науково-технічних засобів (38 %) та їх низька якість (10 %). Тож беззаперечно актуальним напрямом в цьому аспекті досі залишається вдосконалення наявного потенціалу та впровадження у вітчизняну практику закордонного досвіду використання інноваційних видів техніко-криміналістичних засобів та нових методів

дослідження різних об'єктів, адекватним нагальним потребам сучасної практики протидії злочинності. Необхідною є й цілеспрямована підготовка вузькопрофільних фахівців у такій галузі (наприклад, операторів БПЛА) та створення спеціальних навчальних програм, які забезпечуватимуть їхню підготовку, що надалі відкриє якісно нові можливості одержання доказової інформації у кримінальному провадженні та підвищить ефективність розкриття злочинів у цілому.

Для якісного техніко-криміналістичного забезпечення слідчих (розшукових) дій, особливо огляду місця події, криміналістами розроблені спеціальні комплекти, створені з використанням двох підходів – універсальності чи вузької спеціалізації [139, с. 147]. Як зазначалося, уніфіковані комплекти призначено для розв'язання типових завдань, що виникають під час огляду будь-якого місця події, тобто для виявлення, фіксації і вилучення різноманітних типових слідів і речових доказів (відбитків пальців рук, куль, гільз, слідів зламу, зразків виділень із організму людини тощо). У свою чергу спеціалізовані комплекти застосовуються для розв'язання вузького кола завдань на місці конкретної події, зокрема для виявлення, фіксації і вилучення мікрооб'єктів, слідів біологічного походження, наркотичних речовин, огляду місця події тощо. До спеціалізованих наборів можуть також входити засоби для попереднього дослідження окремих речовин на місці події, якими є експрес-аналізатори вибухових і наркотичних речовин, хімічні речовини-індикатори тощо. Загальним принципом комплектування уніфікованих криміналістичних комплектів є додержання вимог універсальності та наявності в них окремих відділів, що мають спеціальні функціональні науково-технічні засоби. Спеціалізація комплектів може проводитися за суб'єктами їх застосування: комплект спеціаліста-криміналіста, слідча валіза, валіза судового медика, валіза спеціаліста-вибухотехніка тощо [140, с. 9–10].

Останнім часом в Україні розпочато розробку комплектів науково-технічних засобів більш вузької спрямованості, наприклад комплект пошукових засобів слідчого (набір-пошук); комплект науково-технічних засобів для огляду

вибухових пристроїв і місця вибуху (набір-вибух); комплект науково-технічних засобів для огляду місця пожежі (набір-пожежа); комплект науково-технічних засобів для роботи з мікрооб'єктами (набір-мікро); комплект науково-технічних засобів для роботи зі слідами рук (дактилоскопічний набір); оперативний одонтологічний комплект та інші [141, с. 916].

Отже, здійснення спеціалістами роботи з відшукування матеріальних слідів і речових доказів надає слідчому більше можливості для проведення аналізу того, що сталося, версійного мислення, використання організаційно-тактичного значення місця події [142, с. 184].

Під час огляду місця події терористичного акту існують широкі можливості для застосування спеціальних знань, оскільки обстановка місця події зберігає велику кількість інформації про подію злочину й злочинця, аналіз якої можна використати з метою моделювання особи злочинця (його статі, віку, соціальної належності, інтелектуальних властивостей, вольових якостей, емоційних станів у процесі вчинення злочину, схильності до певних вірувань, належності до сект, психічних відхилень, мотивів, які могли виявитись у відповідній поведінці, що потягло за собою залишення певних змін) [143, с. 89–93].

У чинному кримінальному процесуальному законодавстві загальні засади проведення огляду передбачені у ст. 237 «Огляд» КПК України, в якій вказується, що з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей, документів та комп'ютерних даних [117]. У криміналістиці широко використовується термін «огляд місця події». В даному випадку передбачається вид огляду, який полягає в тому, що слідчий (прокурор) за допомогою своїх чуттєвих органів переконується у існуванні та характері фактів, що мають доказове значення. Огляд місця події – це слідча (розшукова) дія, спрямована на встановлення, фіксацію та дослідження обстановки місця події, виявлення слідів злочину та злочинців та інших фактичних даних, що дозволяють разом з іншими доказами зробити висновок про механізм події та

інші обставини події, що розслідується. Місце події – це та ділянка місцевості або приміщення, транспортного засобу, в межах якого виявлено сліди скоєного злочину. Під цим мається на увазі, що злочин міг бути скоєний як у місці виявлення його слідів, так і в іншому місці. Саме в цьому сенсі місце події – це фрагмент об'єктивно існуючої обстановки, де зафіксовані окремі сторони вчиненого злочину. Отже, певною мірою воно містить інформацію про подію злочину, виражену у зміні обстановки, слідах перебування злочинців, слідах їх дій, намірів та інших даних [144, с. 306]. Науковці-криміналісти справедливо відзначають, що від успішного проведення огляду часто залежать розкриття злочину та весь процес подальшого розслідування. Нерідко це єдине джерело отримання речових доказів. Безпосереднє сприйняття слідчим обстановки місця події й виявлених речових доказів стає тим вихідним матеріалом, ознайомлення з яким дозволяє відновити подію злочину, а в окремих випадках і особу злочинця [145, с. 4]. Виявлення джерел доказів і слідової картини про скоєний злочин під час огляду місця події має особливе значення на початковому етапі розслідування терористичного акту у ситуації інформаційної невизначеності, дозволяє виділити зі спостережуваної обстановки все, що може мати значення для досудового розслідування, звузити коло пошуку осіб, причетних до злочину.

Специфіка огляду місця події при розслідуванні терористичних актів пов'язана насамперед з необхідністю запрошення та участі доволі широкого кола спеціалістів різного профілю, а сам процес огляду місця події є тривалим та трудомістким, оскільки дослідженню підлягають великі за площею території з найбільш руйнівними наслідками, що, своєю чергою, потребує залучення додаткових сил і засобів та вимагає психологічної готовності та стійкості учасників огляду до діяльності в складних й екстремальних умовах (проведення огляду за відсутності електропостачання, за несприятливих погодних умов, ускладненого доступу до об'єктів огляду тощо). Особливістю обстановки на місці вчинення терористичного акту є також і складна психологічна атмосфера, зумовлена масовою загибеллю людей, станом хаосу та навіть суспільною

панікою, що може вимагати одночасного проведення аварійно-відновлювальних і рятувальних заходів. У таких випадках, залежно від масштабів терористичного акту, мають бути залучені спеціаліст-психолог або група фахівців-психологів, зусилля яких спрямовуються на подолання або зменшення негативних емоційних станів постраждалих та профілактику відстрочених психологічних реакцій на сформовану стресову ситуацію.

Під час огляду місця події за досліджуваною категорією злочинів важливими є виявлення та фіксація доказової інформації, що потребує використання спеціальних знань:

- вивчення та фіксація обстановки, де здійснено терористичний замах, а також обставин, що зумовлюють можливість його вчинення; виявлення ознак, що дозволяють диференціювати терористичний акт від іншої кримінальної події;

- виявлення, фіксація та вилучення слідової інформації злочину, зокрема слідів-речовин, що є наслідком вибуху, слідів-предметів частин вибухового пристрою, що розпадається під впливом вибуху (уламків або фрагментів вибухових механізмів), ушкоджень від впливу ударної хвилі, слідів вогневого ураження об'єктів, у разі використання вогнепальної зброї наявності специфічних ознак пов'язаних із пострілом, слідів різного роду ураження або отруєння потерпілих тощо;

- отримання вихідної інформації про механізм та спосіб підготовки, вчинення та приховування терористичного акту, відомостей про особу злочинця, необхідних для висування слідчих версій та моделювання соціально-психологічного портрету особистості терориста.

Відтак, при розслідуванні терористичного акту огляд місця події є однією з невідкладних слідчих (розшукових) дій. Первинність і невідкладність такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події, пояснюється необхідністю отримання інформації про обставини події в первісному, незміненому вигляді, а будь-яке зволікання з її проведенням може призвести до втрати речових доказів, зміни слідової картини, ускладнення організації розшуку злочинця та проведення інших слідчих дій, спрямованих на розкриття злочину [146, с. 358–

362]. Відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України, огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Але не зважаючи на те, що зволікання у проведенні огляду місця події може призвести до втрати слідів злочинної діяльності та інших доказів слід зауважити, що першочергового та головного значення набуває визначення та забезпечення заходів особистої безпеки осіб, які беруть в ньому участь та оточуючих, оскільки залишається великий ризик здійснення повторних вибухів (аварій, обвалів тощо) та зберігається висока небезпека обвалення будівельних конструкцій по всій площі через втрату їх стійкості. У ряді випадків необхідно враховувати можливість наявності мін-пасток, вибухових пристроїв, які не спрацювали або залишків вибухових сумішей, що не прореагували під час вибуху, пошкоджених зовнішніх і внутрішніх мереж газо-, водопостачання й опалення, систем електромережі, а також не виключати можливість удару струмом від оголених або перебитих вибухом проводів. Як слушно з цього приводу зазначають вітчизняні науковці В. А. Колесник та І. В. Гора, причинами можливого повторного вибуху можуть бути: утворення газо- та пароповітряних вибухових сумішей внаслідок витікання газу, випаровування горючих рідин з пошкоджених ємностей, трубопроводів тощо; нагрівання в результаті пожежі на місці події міцних герметичних ємностей, балонів з газами чи рідинами; наявність пристроїв, спеціально підготовлених до повторного вибуху і розрахованих на спрацювання в момент роботи на місці події слідчо-оперативної групи [147, с. 64].

Тому, після прибуття на місце терористичної атаки керівник слідчо-оперативної групи, за участю фахівців з виявлення та знешкодження вибухових пристроїв та інших профільних спеціалістів, насамперед вживає необхідних заходів для усунення небезпеки повторного вибуху (аварії, обвалу і т.д.). У разі наявності такої загрози організовується видалення всіх учасників огляду та оточуючих на безпечну відстань з урахуванням максимальної очікуваної потужності вибухового впливу та конкретних умов навколишньої обстановки.

Безпосередній огляд місця події є можливим лише після визначення спеціалістами у галузі вибухотехніки ступеню небезпеки вибухонебезпечних об'єктів, попереднього обстеження підозрілих місць на предмет знаходження вибухонебезпечних предметів за їх демаскуючими ознаками з використанням спеціальних технічних засобів і пристосувань, зокрема оптичних систем, мінних детекторів, спецмашин з протимінним захистом тощо та за участю кінологічних підрозділів зі службово-розшуковими собаками. При виявленні фахівцями на місці події вибухових речовин, що не прореагували, витоку газу або інших легкозаймистих рідин, отруйних і токсичних речовин чи сполук здійснюється одночасне проведення невідкладних аварійно-рятувальних робіт, евакуація постраждалих з небезпечної зони та надання їм першої медичної та за необхідності екстреної психологічної допомоги.

Серед характерних ознак, які можуть вказувати на наявність закамуюфльованих вибухових механізмів на ділянках, що підлягають огляду, слід відзначити: неоднорідність поверхні ґрунту, сліди свіжоскопаного ґрунту, свіжої штукатурки або опалого листя; наявність поруч розташованої антени, ізоляційної стрічки, дротів, світлових індикаторів, що відходять від виявленого предмета або конструкцій, що відкриваються (дверей, вікон, шаф тощо); знаходження поруч мобільного телефону, інших пристроїв, здатних приймати радіосигнали; різкий запах паливно-мастильних матеріалів, аміаку, інших хімічних речовин; виявлені на предметах оточуючої обстановки ознаки стандартних бойових припасів та зарядів, що не здетонували тощо.

У випадках, якщо було виявлено вибухові матеріали, категорія вибухонебезпечності яких не дозволяє направити їх на експертне дослідження, проводяться спеціальні вибухотехнічні роботи, пов'язані з перевезенням та подальшим знищенням вибухових пристроїв на спеціальних майданчиках, а в разі неможливості такого переміщення проводиться їх знешкодження на місці безпосереднього виявлення (з дослідженням надалі продуктів їхнього розпаду, фрагментів та уламків). Доцільним у такому випадку є також залучення з дотриманням усіх заходів безпеки спеціаліста-криміналіста для фото- та

відеофіксації зовнішнього вигляду та інших характерних ознак виявленого вибухового механізму, зйомки його конструкції в рентгенівських променях до здійснення підриву або демонтажу.

Водночас, при виникненні руйнувань і обвалів будівель або споруд і приміщень, що входять до їх складу також запрошуються фахівці з протипожежної та техногенної безпеки, спеціаліст з експлуатації будівель і споруд, інженер-електрик, а в разі необхідності й інші спеціалісти відповідних служб (газової служби, обленерго, водоканалу тощо), які здійснюють оцінку загального стану пожежної та техногенної безпеки місця огляду, перевірку систем газо-, водо- і теплопостачання, що ведуть до визначених об'єктів, оцінку надійності та конструктивної безпеки будівель та їх конструкцій та вживають інші необхідні заходи щодо ліквідації виявленої небезпеки. В цілях перевірки радіаційної обстановки в місці вибуху чи аварії, біологічної або хімічної розвідки зараженої ділянки залучаються спеціаліст-інспектор з ядерної та радіаційної безпеки, фахівці в галузі хімічних технологій та біоінженерії, спеціалісти у сфері медико-біологічних наук та інші профільні спеціалісти з урахуванням передбачуваного способу вчинення терористичного злочину.

Організаційні заходи щодо огляду місця події також мають свої характерні особливості, оскільки вибух або аварія, через свій великий руйнівний ефект та наслідки, частково знищує і слідову інформацію акту тероризму, що може вказувати на осіб, які мають відношення до цієї події. Для встановлення фактів та обставин розслідуваної події потрібно фіксувати велику кількість руйнувань та переміщень об'єктів навколишньої обстановки, в той час як огляду підлягають значні за площею ділянки місцевості, які визначаються відстанню розльоту осколків корпусу вибухового пристрою та його вражаючих елементів або територією, у межах якої були поширені небезпечні хімічні, біологічні чи радіоактивні речовини. У цьому сенсі на підготовчому етапі важливого значення для керівника слідчо-оперативної групи набуває вирішення питання про вибір необхідних спеціалістів для проведення даної слідчої (розшукової) дії, доцільність залучення до огляду додаткових фахівців (наприклад, токсиколога,

інженера-автомеханіка або фахівця в галузі військової техніки) та організація їх належної взаємодії, яка передбачає спільну оцінку елементів обстановки місця події та постійний взаємообмін інформацією щодо вилучених доказів та перебігу провадження огляду у цілому. У процесі підготовки до огляду слідчий (керівник слідчо-оперативної групи) має проконтролювати наявність спеціалізованої криміналістичної валізи, яка включає стандартні набори криміналістичних засобів та інструментів для роботи на місці події, валізи спеціаліста-вибухотехніка, що містить засоби та реактиви для вилучення контрольних проб та зразків продуктів вибуху, мікрочастинок вибухових речовин, а також інструменти та пристрої для роботи з об'єктами, пошкодженими вибуховим впливом, валізи судового медика. Обов'язковою є наявність відеоскопа і газового аналізатора вибухових речовин. Також визначається кількість та види додаткових і резервних науково-технічних засобів, необхідних для охорони місця події та забезпечення найбільш ефективного огляду, зокрема засоби для огороження території, освітлювальні прилади із запасом акумуляторів для робіт у знеструмлених або слабо освітлених місцях, оглядові дзеркала, металошукачі, біноклі, переносні драбини тощо для огляду важкодоступних місць, покривні матеріали для роботи в несприятливих погодних умовах, достатня кількість пакувальних матеріалів для транспортування вилучених речових доказів, слідів та трупів, інші підсобні інструменти для розбирання завалів та відбору різних зразків (захисні шоломи, магнітні підйомники, альпіністське спорядження для страховки спеціалістів під час огляду мостів або крутих схилів тощо), фахівцям доручається перевірити справність відповідних науково-технічних засобів.

За результатами проведеного нами інтерв'ювання 100 % слідчих відповіли, що при розслідуванні цієї групи злочинів до провадження огляду місця події залучали різних спеціалістів. Однак, як свідчать результати аналізу кримінальних проваджень, на практиці суб'єкти розслідування до огляду місця події залучають здебільшого лише спеціалістів, які беруть участь в зазначеній слідчій (розшуковій) дії у складі слідчо-оперативної групи (зазвичай це спеціалісти-криміналісти, спеціалісти-вибухотехніки, судові медики), що

зумовлено браком часу та необхідністю оперативного виїзду на місце події в умовах неочевидності більшості обставин вчинення злочину на момент отримання повідомлення про його скоєння. Поряд із цим, слід також відзначити, що слідчі практично не диференціюють спеціальні знання в галузі судової медицини, маючи уявлення про лікаря як носія універсальних медичних і біологічних знань. Часто слідчий не надає належного значення участі фахівця-біолога, вважаючи, що різного роду сліди біологічного походження (кров, слина, волосся тощо) легко виявити без застосування спеціальних знань найбільш вузького профілю. Натомість досить зазначити, що відібрання зразків для молекулярно-генетичних досліджень мають свої особливості. Так, ультрафіолетове випромінювання, що може використовуватись для пошуку слідів крові у ході огляду місця події, призводить до руйнування ДНК-профілю (генетичних ознак).

Зазначені прорахунки в організаційній роботі нерідко призводять до втрати важливої доказової інформації, а також різного роду труднощів, що можуть виникнути перед слідчим у процесі проведення безпосереднього активного огляду, на які цілком доречно звертає увагу В. О. Комаха. До останніх зокрема належать: змішування істотного з другорядним, тобто надання випадковим чинникам значення головних; інтерпретація, яка виходить з очікуваного; суб'єктивізм, зумовлений теоретичним і практичним професійним досвідом слідчого, що створює певні обмеження і тим самим звужує можливості всебічного, неупередженого аналізу інформації [148, с. 81]. Своєю чергою на серйозні помилки при огляді місця події, що призводять до втрати доказів, вказує В. П. Корж. До таких помилок, на думку вченої, належать: виїзд на місце події без залучення необхідних спеціалістів; несвоєчасна охорона місця події або її відсутність, що призводить до знищення, руйнування, затоптування слідів на місці події; недотримання слідчим криміналістичних правил огляду місця події; недбале ставлення слідчого до складання протоколу огляду місця події, планів, схем; недотримання слідчим криміналістичних правил щодо упакування слідів і об'єктів, які вилучаються з місця події; недотримання слідчим криміналістичних

правил огляду місцевості, периферії місця події і т.д. [149, с. 11–12]. Тому, готуючись до огляду місця події, слідчий (керівник СОГ) повинен організувати участь усіх необхідних спеціалістів, у тому числі тих, що мають вузьку спеціалізацію, з урахуванням передбачуваного способу вчинення акту тероризму та обставин, які підлягають з'ясуванню, а також оперативної інформації, що надходить у ході огляду, сформувати окрему експертну підгрупу з матеріально-технічного забезпечення огляду. Як демонструє слідча практика, з метою складання ймовірного соціально-психологічного портрету особи терориста, доцільним є також включення до складу СОГ фахівця у галузі психології. Це дозволить виявити всі взаємозалежні сліди терористичного акту і запобігти їх втраті.

Робота спеціалістів на робочому етапі огляду місця терористичного акту супроводжується різного роду консультаціями в межах спеціальних знань відповідних фахівців, що допомагає слідчому розібратися в суті події, що сталася та її окремих обставинах, визначити безпосередню технічну причину вибуху (або аварії) і на цій підставі сформувати версії про механізм вчинення терористичних дій, визначити взаємозв'язок виявлених слідів між собою та розслідуваною подією, а також виключити ймовірність того, що причинами вибуху чи аварії могли бути певні дії некримінального характеру або ж інші злочинні події, які не мають ознак складу терористичного злочину (наприклад, нещасний випадок в наслідок виходу з ладу газового обладнання, недотримання на виробництві вимог експлуатації вибухонебезпечних установок, порушення правил зберігання або транспортування біологічних, радіоактивних або хімічних речовин, вулична перестрілка через «кримінальні розборки» представників злочинних угруповань тощо).

Від способу скоєного злочину залежать особливості провадження огляду. Так, якщо терористичний акт було здійснено шляхом застосування вибухових механізмів, огляд починається з місця, де було розташовано вибуховий пристрій, тобто з визначення епіцентру вибуху, в чому активну та провідну роль відіграють насамперед спеціалісти в галузі вибухотехніки та криміналістичної техніки. За

участю зазначених спеціалістів знімаються розміри воронки як осередку ураження, фіксується стан деформованої поверхні (бетону, асфальту, ґрунту тощо), на якій вона розташована, виявляються та вилучаються фрагменти та уламки (залишки) вибухових механізмів, сліди осколкового впливу вибухового пристрою, частинки вибухових речовин та продукти їхнього розпаду. Для вилучення металевих залишків вибухових пристроїв з воронки вибуху під керівництвом спеціаліста-вибухотехніка послідовно просівають ґрунт, що обсипався через набір сит з отворами різних розмірів. В ході виявлення ознак вибухового впливу використовуються також лупи з підсвічуванням, магніти зі змінним становищем робочих поверхонь, криміналістичні голки та інше обладнання. Після дослідження осередку вибуху, огляд проводиться ексцентричним методом від епіцентру до периферії. Якщо ж мають місце великі руйнування через які важко визначити осередок вибуху, в окремих випадках огляд місця вибуху на відкритій місцевості може починатися з периферії, тобто від найвіддаленіших слідів вибухового походження. У такому разі спільно зі спеціалістами визначається епіцентр ураження, яким буде точка сходження візованих траєкторій уламків. У випадках огляду місця терористичної атаки, пов'язаної із підривом транспортного засобу, крім спеціалістів в галузі вибухотехніки та криміналістичної техніки, до участі у проведенні огляду корисно залучати також фахівців з ремонту та обслуговування автомобілів.

Якщо вибух супроводжується пожежею, то до огляду необхідно залучати спеціалістів у галузі пожежно-технічної експертизи. За допомогою зазначених фахівців можливо попередньо встановити такі факти, як місце первісного виникнення горіння, обставини та умови, що сприяли розповсюдженню вогню або руйнуванням, завданих пожежею (сліди легкозаймистих та горючих матеріалів і речовини, вентиляційні канали, що дають додатковий приток кисню, порушення вимог пожежної безпеки, вітряна погода тощо), інші особливості виникнення пожежі, зокрема напрямок руху, характер та швидкість поширення горіння, стан протипожежної техніки на момент виникнення пожежі та інші обставини. Крім того, важливо також звернути увагу й на наявність або

відсутність ознак умисного пошкодження систем протипожежного захисту (автоматичного пожежогасіння, димовидалення, пожежної сигналізації), ознак навмисного замикання діючих евакуаційних виходів, що виключало можливість вільного відкривання аварійних (запасних) виходів зсередини без ключа або інших спеціальних засобів.

За допомогою спеціаліста-вибухотехніка попередньо з'ясовується механізм вибуху: передбачуваний спосіб підриву, вид вибухового пристрою, який було застосовано, спосіб його транспортування та принцип функціонування. Також на предметах обстановки виявляються і фіксуються ознаки бризантного, фугасного та термічного впливу вибуху: виявляються сліди локальних деформацій та руйнувань у вигляді вм'ятин, сколів, воронки, сліди переміщення таких предметів, сліди розльоту фрагментів вибухового пристрою, сліди окопчень і опалень ґрунту та поверхні предметів у місцях, де знаходився вибуховий пристрій (при використанні злочинцями вибухових речовин підвищеної потужності таких, як тетрил, оксоген, гексоген, сліди кіптяви майже не спостерігаються), сліди вторинної осколкової дії (одна з ознак дії вибухового пристрою). За масштабами руйнувань, формою уламків вибухового пристрою, а також найбільш віддаленими пошкодженнями від впливу вибухової хвилі спеціалістом встановлюється орієнтовна потужність заряду вибухового пристрою та його ймовірні габарити (геометричні розміри). У ході огляду спеціаліст проводить експрес-аналізи за виявленими на місці частинками вибухових речовин, результати яких створюють можливість негайного використання слідової інформації для ідентифікації знарядь злочину, розшуку та викриття злочинців за гарячими слідами, а також висловлює припущення про рівень спеціальної підготовки особи терориста, наявність або відсутність у нього спеціальних навичок в галузі вибухотехніки, хімії, електроніки тощо.

Важливою є й допомога спеціалістів у складанні протоколу та додатків до проведеного огляду місця вибуху. Так, до методичних рекомендацій фіксування результатів огляду місця події в умовах надзвичайних ситуацій, небезпечних факторів, обумовлених обстановкою особливого правового режиму, здебільшого

відносять складання протоколу у небезпечних умовах, з використанням матеріалів фото-, відеозапису, чорнеток і нотатків, у тому числі, з використанням диктофонів, засобів, що дозволяють здійснювати слідчому аудіо та відео коментування проведення СРД («відео акустична чернетка»), які зроблені ним безпосередньо на місці події [150, с. 405]. За результатами огляду за участю спеціаліста в галузі вибухотехніки доцільно намалювати план-схему місця вибуху, на якому відзначити просторово-взаємне розташування епіцентру вибуху, місць ушкоджень та деформацій на предметах обстановки, знаходження предметів, різного роду мікрооб'єктів та слідів вибуху, що мають значення для кримінального провадження із зазначенням в протоколі способу їх виявлення та вилучення. На іншій план-схемі також доцільно відновити навколишню обстановку до моменту здійснення вибуху, що дозволить змодельовати механізми події та висунути робочі версії щодо ймовірних дій злочинців.

Спеціаліст-криміналіст надає допомогу насамперед у вилученні традиційних криміналістичних слідів – відбитків пальців рук (у тому числі на уламках та конструкційних елементах знарядь злочину), слідів транспортних засобів, які використовувалися для переміщення знарядь злочину та самих терористів (відбитки протектора, частинки лакофарбових покриттів, краплі олії або рідини системи охолодження, сліди гальмування, напрямку руху і т.д.), слідів інструментів на уламках вибухових механізмів, що застосовувалися при їх виготовленні та інші криміналістичні сліди, які вказують на конкретних осіб, причетних до події та мають значення для пошуку й викриття злочинців. Спеціалістом-криміналістом проводиться відеозапис та фотозйомка ходу та результатів огляду (орієнтуюча, оглядова, вузлова і детальна), об'єктами яких насамперед є обстановка місця події загалом, воронки, фрагменти вибухових пристроїв та вибухових речовин, пошкоджені вибухом будови, споруди та предмети обстановки, трупи, їх фрагменти та інша слідова інформація. Рекомендовано також провести приховану відеозйомку свідків та випадкових очевидців терористичного акту в цілях вивчення їх поведінки, психоемоційного

стану, відповідних емоційних реакцій та перевірки версії щодо ймовірної причетності до злочину.

Оглянути трупи, їх фрагменти, характер тілесних ушкоджень на них слідчому допоможе судово-медичний експерт, який проконсультує слідчого про порядок та зміст опису цих об'єктів у протоколі огляду. Для проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, слід залучати саме судово-медичного експерта, так як він є фахівцем, що спеціалізується на дослідженні слідів злочину як на поверхні тіла людини, так і на внутрішніх органах. Лікар може залучатись для таких дій лише у виняткових випадках [98, с.25]. Взагалі, огляд трупа проводиться за загальними правилами, які описані у спеціальній літературі, а також із урахуванням особливостей місця та обставин події злочину. Як слушно зазначається, важливо встановити і зафіксувати положення трупа щодо навколишнього середовища, особливо обладнання, пов'язаного з подією, точно вимірявши відстані від нього до найближчих нерухомих предметів і обладнання, яким нанесено травму. Рекомендовано поряд з іншими частинами тіла ретельно оглянути стислі кисті рук, в яких можуть залишитись інструменти, сліди забруднення, які свідчать про виконання потерпілим певної роботи або контактування з певним обладнанням [151, с. 21]. Оскільки вибухова травма має характерні відмінні ознаки, за допомогою зазначеного фахівця необхідно встановити та зафіксувати загальні анатомо-конституційні відомості про труп, відомості про трупні зміни та суправні реакції, характер тілесних ушкоджень, локалізацію, форми та розміри дефектів тканин, завданих дією вибухових механізмів, відмінні особливості окремих частин тіла (наприклад, наявність на тілі розривів внутрішніх органів, осколкових поранень або післяопераційних шрамів та рубців). За конкретними особливостями вибухових травм попередньо встановлюються такі властивості використаного вибухового пристрою, як приблизний склад заряду вибухової речовини, наявність чи відсутність додаткових вражаючих елементів, наявність оболонки (снаряди, гранати, міни тощо) або використання безоболонкового заряду (наприклад, фугасів) та інші умови вибуху (наприклад, під час огляду трупа характерна травматична

ампутація кистей рук або ампутація кількох пальців свідчить про те, що вибуховий пристрій на момент його приведення в дію або ж засоби підриву такого пристрою знаходилися в руках цієї особи).

З метою виявлення, вилучення та фіксації слідів біологічного походження – зразків крові, букальних клітин, потожирових нашарувань, інших виділень організму людини, що відбилися на об'єктах матеріальної обстановки та які надалі підлягають судово-медичному цитологічному та молекулярно-генетичному дослідженню, до огляду місця події доцільно залучити також спеціаліста-біолога, навіть якщо до огляду за наявності трупа вже залучено судово-медичного експерта. Адже особливостями об'єктів даної категорії є їх малопомітність, схильність до зміни свого вигляду (наприклад, колір плям крові може змінюватися до нехарактерного зеленуватого кольору) та руйнування під впливом різних факторів зовнішнього середовища (світло, тепло тощо), що досить швидко зачіпає цілісність такого об'єкта, його окремих клітин і навіть молекул (наприклад, білків ДНК-профілю), роблячи його непридатним для подальшого аналізу. Тому для пошуку об'єктів біологічного характеру, як правило, необхідна участь відповідного досвідченого фахівця більш вузької спеціалізації та використання низки науково-технічних засобів родової приналежності виявлених слідів без їхнього знищення. При моделюванні події злочину за формою, розміром, локалізацією та особливостями країв слідів крові, судово-медичний експерт спільно зі спеціалістом-біологом висловлюють припущення щодо фактів, таких як напрям руху пораненого, приблизна швидкість його переміщення, положення в момент завдання удару, висота, з якої стікала кров, різке переміщення знаряддя злочину тощо.

Якщо ж мав місце акт тероризму, вчинений із застосуванням вогнепальної зброї (наприклад, захоплення адміністративних будівель, територій, установ або транспортних засобів, збройний напад в місцях масового скупчення людей, захоплення заручників), огляд проводиться за участю спеціаліста у галузі судової балістики, який може надавати допомогу у пошуку, аналізі та вилученні слідів пострілу. Це можуть бути стріляні снаряди, гільзи, пижі; частки речовин, що

виникають під час згорання пороху, які викидаються з каналу ствола; сліди на стріляних кулях і гільзах; пошкодження на ураженому об'єкті (ранові отвори, пробоїни, проникаючі і поверхневі ушкодження); відкладення кіптяви пострілу на тілі (частіше на руці) того, хто стріляє, та ін. При цьому речовими доказами стають гільзи, кулі, дріб, картеч, вогнепальні пошкодження, пижі, відкладення кіптяви та мастила, незгорілі частки пороху, зброя та її частини, набої, пристрої, пристосування і матеріали, що застосовувалися під час виготовлення зброї та боєприпасів [152, с. 377]. Під час огляду місця події, за участю спеціаліста у галузі судової балістики, може бути отримана попередня інформація про напрямок і відстань здійснених пострілів, вид, модель, тип, калібр застосованої зброї, її індивідуальні ознаки, наявність та характер деформацій, взаємне розташування терористів і потерпілих на момент здійснення пострілів. Також за допомогою зазначеного спеціаліста встановлюється ймовірне місце (або декілька місць), з якого було зроблено постріл, за слідами на пошкоджених перешкодах визначається кількість та черговість пострілів, звертається увага на можливі ознаки осічки або нештатного спрацьовування системи автоматики вогнепальної зброї, з'ясовуються інші обставини її застосування. У разі наявності ряду аналогічних злочинів, де мало місце вчинення терористичного нападу із застосуванням вогнепальної зброї, якщо було раніше вилучено вистріляні гільзи зі слідами від зброї, при їх порівнянні можна буде встановити факт застосування злочинцями однієї й тієї ж зброї для скоєння серії терористичних актів. Важливою є й допомога спеціаліста-баліста у кваліфікованому вилученні предметів, що містять на собі сліди пострілу. Останні повинні бути упаковані таким чином, щоб уникнути можливих сторонніх впливів або звести їх до мінімуму. Водночас, зброя або її конструктивні частини повинні бути упаковані таким чином, щоб не допустити пошкоджень під час її транспортування. Крім того, важливо також враховувати, що сліди пострілу з кистей рук того, хто стріляв, зберігаються недовго та зазвичай втрачаються внаслідок контакту з різними предметами або миття рук, що у подальшому зробить неможливим вирішення експертом питань щодо обставин здійснення

пострілу.

Як зазначалося вище, для встановлення фактів та обставин розслідуваної події потрібно проводити дослідження значної за обсягом території, фіксувати велику кількість ушкоджень, руйнувань та переміщень об'єктів навколишньої обстановки, що особливо ускладнюється у разі замінованих ділянок, які можуть становити загрозу життю учасникам огляду або складного рельєфу місцевості, що оглядається. У цих ситуаціях, для фіксації виявлених слідів терористичного акту та загалом проведення повноцінного огляду місця події доцільно застосовувати нові технологічні рішення. Зокрема, однією з таких технологій по праву можна вважати безпілотні літальні апарати (БПЛА).

Одними з перших розпочали використовувати безпілотні літальні апарати у правоохоронній діяльності поліцейські США. Зокрема, Федеральне управління цивільної авіації (FAA) авторизувало вже 74 урядові агентства з використання БПЛА у повітряному просторі країни, 17 з яких – правоохоронні. Найбільш відомі серед них такі: Montgomery County в Техасі, Mesa County Sheriff's Department в Колорадо і Grand Forks в Північній Дакоті. Дозвіл FAA надав можливість правоохоронним органам США використовувати дрони для детального обстеження місць скоєння злочину і пошуку потерпілих [153].

Значним є досвід використання безпілотників і у діяльності поліції Ізраїлю. На виставці HLS&Cyber Expo в Тель-Авіві ізраїльська компанія Laser Detect Systems (LDS) показала перший в світі безпілотний літальний апарат SpectroDrone, оснащений датчиками для пошуку вибухових речовин і вибухових пристроїв з безпечної відстані, який використовує лазерну систему виявлення вибухових та інших небезпечних матеріалів у газах, рідинах, порошках із відстані до трьох кілометрів. Передбачається застосовувати БПЛА SpectroDrone для пошуку баз і складів терористів, а також для виявлення мін і фугасів у зонах локальних конфліктів. Нині для цього використовують системи виявлення вибухових речовин, які встановлені на транспортних засобах, переносні комплекти і службових собак [154].

У багатьох інших країнах дрони використовують у справах щодо розслідування зниклих безвісті, для розслідування смертельних аварій, відстеження підозрюваних у вчиненні злочинів, спостереження за державними кордонами, лісовими і береговими лініями та багато інше. Дослідниками було встановлено, що використання всього одного безпілотної може знизити рівень злочинності на 10%. Отже, присутність дронів і роботів виступає одночасно і як засіб стримування злочинності, й у якості технічних засобів у збиранні доказів [155].

Сучасний досвід використання БпЛА апробується та впроваджується і в правоохоронну діяльність нашої держави. Зокрема, в Україні було створено підрозділ аеророзвідки, який має сприяти не тільки виявленню фактів кримінальних правопорушень, але й, можливо, і встановленню й затриманню зловмисників. Наприклад, дрони моніторять дорожню ситуацію на трасах Дніпропетровської та Київської областях і шукають викрадений транспорт. В Закарпатській області використовують безпілотної для розвідки ситуації в важкодоступних місцях, зокрема для виявлення контрабандистів і нелегальних мігрантів. Позитивний досвід використання безпілотної має Державна прикордонна служба України, яка використовує БпЛА для моніторингу обстановки на кордонах України [156].

Безпілотні літальні апарати можуть розглядатись як засоби криміналістичної техніки, причому основним критерієм для їх диференціації є мета їхнього застосування, що дозволяє визначити основні вимоги до характеристик цих засобів (дальність польоту, максимальний час польоту тощо). Серед основних завдань їх використання у криміналістичній діяльності науковцями виокремлюються: виявлення та фіксація інформації, що має значення для кримінального провадження (факти і дії правопорушників, забезпечення безпеки осіб у разі проведення заходів з охорони громадського порядку під час масових заходів, проведення пошукових операцій); дослідження речових доказів під час проведення окремих судових експертиз; фіксація перебігу та результатів слідчих (розшукових) дій; запобігання вчиненню

кримінальних й адміністративних правопорушень [157, с. 357]. За суб'єктом використання БпЛА можуть бути розподілені на такі, що використовуються слідчим, прокурором, оперативним працівником, спеціалістом та експертом. Причому в процесі проведення окремих слідчих дій (огляду, обшуку, слідчого експерименту тощо) безпілотні літальні апарати переважно використовуються спеціалістами. Судові експерти можуть використовувати БпЛА при проведенні окремих видів експертних досліджень (вибухотехнічні, будівельно-технічні та інші) [158, с. 273].

Водночас, незважаючи на стрімкий за останні роки розвиток інноваційних безпілотних технологій та багаточисельні спроби їх впровадження в різні сфери суспільного життя (цивільну, розвідувальну, військову та інші сфери), вітчизняний практичний досвід застосування дронів у межах провадження окремих слідчих (розшукових) дій, на жаль, поки ще не набув широкого поширення, а тому можемо констатувати, що потенціал їх використання в правоохоронній діяльності до кінця не реалізовано. Основними причинами цього можна назвати насамперед відносно високу вартість та складнощі в обслуговуванні даного технічного засобу, включаючи програмне забезпечення відповідних комплектів, специфіку роботи БпЛА в умовах конкретної оперативної ситуації, зокрема можливість значного підвищення ризику використання дронів в міських умовах або в умовах впливу різного роду радіоелектронних завад, потенційні безпекові ризики при помилкових діях оператора БпЛА, ймовірність обривів зв'язку з оператором та, як наслідок, подальша втрата управління і зміна визначеної траєкторії польоту, аварії через виникнення технічної несправності безпілотного апарату, складність забезпечення суворого правового режиму. Крім цього, можна відзначити й низку інших негативних чинників, здатних викликати додаткові труднощі при використанні БпЛА в слідчій практиці. Це зокрема відносно невелика ємність акумулятора дронів, характерні шумові вібрації від мотору, складне управління, можливі похибки у координатах при роботі дронами з GPS-навігацією тощо. Слід відзначити і відсутність спеціальних навичок та досвіду застосування

безпілотників, у тому числі професійних навичок, пов'язаних з роботою в умовах непередбачених зовнішніх обставин та позаштатних польотних ситуацій (наприклад, керування БПЛА під час активної зміни руху вітрових потоків або при задимленій місцевості в умовах слабкої видимості).

Усунення зазначених недоліків безумовно потребує комплексного підходу. Важливим кроком слід вважати зміну на державному рівні загальної парадигми щодо функціонального призначення безпілотних авіаційних комплексів у бік розширення спектру наданих технологічних можливостей у сфері правоохоронної діяльності, оптимізації даного науково-технічного засобу та його комплектуючих до потреб і запитів практики досудового розслідування окремих видів злочинів, а також чіткої нормативно-правової регламентації використання БПЛА з урахуванням можливих ризиків, конкретних обставин та умов, відповідних безпекових заходів, а також вимог правомірності та захисту персональних даних. Необхідним є включення розширеної комплектації БПЛА та відповідного оновленого програмного забезпечення, які містять сучасні функції управління БПЛА до переліку обов'язкових науково-технічних засобів пересувних криміналістичних лабораторій. Зокрема, це функція стеження за різним рельєфом місцевості, що може одночасно використовуватися з режимами планування польоту, автопілотом і режимом «повернення додому» по заздалегідь визначеній траєкторії, режим польоту Point of Interest (POI), що передбачає збір даних для реконструкції місця події з 360-градусним оглядом, функція інтелектуальної фото- та відео зйомки в умовах низької освітленості із оснащенням тепловізійними камерами, функції збирання проб повітря, ґрунту, виміру радіації, модифікація акумуляторів великої ємності, кріплення для транспортування вантажу, супутникова навігація тощо. Існує також потреба й у навчанні кваліфікованих фахівців управлінню БПЛА з урахуванням специфіки використання зазначеного виду техніки у правоохоронній діяльності. Для керування БПЛА повинні бути задіяні два оператори (оператор відповідальний за політ та оператор, який стежить за системами керування польотом (приладовою панеллю) і відповідає за засоби зв'язку), а сам процес управління

відбуватися зі спеціально облаштованої мобільної (пересувної) станції наземного керування, яка розташовується на безпечній дистанції від зони запланованого польоту. Перед початком запуску операторами БПЛА оцінюється навколишня обстановка щодо виявлення перешкод для зльоту та ризику щодо подальшої роботи на траєкторії передбачуваного польоту (лінії електропередачі, дерева, житлові будинки тощо). Вирішення зазначених проблемних питань неможливе і без належного криміналістичного та іншого методичного забезпечення щодо використання безпілотних літальних засобів при розкритті та розслідуванні окремих видів злочинів, що потребує подальших досліджень у даному напрямі та їх практичної апробації.

При розслідуванні терористичних актів в ході огляду місця події використання БПЛА може мати особливе значення, оскільки виникає багато проблем, пов'язаних саме з фіксацією місця події. Більш того, через значні розміри розрахункової зони огляду, а в деяких випадках через специфіку рельєфу місцевості та замінованість території, що підлягає огляду, застосування дронів може бути не лише додатковим до традиційних техніко-криміналістичних засобів фіксації місця події, але й єдиним можливим та одночасно ефективним самостійним засобом, що надає змогу робити автоматичну цифрову аерофотозйомку та отримати відеозображення всієї ділянки події з висоти, з різних ракурсів і найбільш повною деталізацією об'єктів та надалі відтворити обстановку місця вчиненого злочину шляхом його інтерактивного тривимірного моделювання (3D моделювання), оцінити взаємне розташування таких об'єктів, визначити відстань між ними, емулюючи при цьому різні ситуації та версії вчиненого терористичного акту.

При вчиненні акту тероризму шляхом спричинення техногенної аварії, перед початком огляду місця події, з використанням розширеної комплектації БПЛА, можливо провести вимірювання радіаційного фону. На місці події збираються проби повітря, ґрунту, визначається зона та рівень зараження навколишнього середовища, здійснюється моніторинг ситуації у небезпечних районах. Безцінним є й досвід використання безпілотних літальних технологій у

ході пошуково-рятувальних робіт, зокрема пошуку постраждалих в умовах низької видимості або сильної задимленості, доставки медикаментів, автоматизованого зовнішнього дефібрилятора та інших необхідних засобів у важко доступні місця, які зазнали найбільших руйнувань, спостереження за діяльністю аварійних служб на місці терористичної атаки з метою найбільш ефективної координації їх спільних дій тощо. Камера, якою оснащений БпЛА, дає можливість передавати інформацію на пульт оператора в режимі реального часу, що дозволяє приймати своєчасні та тактично вивірені рішення.

Використання безпілотних авіаційних комплексів під час огляду місця події також є найбільш доцільним у разі неможливості прибуття для участі у слідчій (розшуковій) дії в короткі строки кваліфікованих спеціалістів, які знаходяться на віддалених відстанях від місця огляду або з інших об'єктивних причин не мають можливості взяти у ньому участь. Так, за допомогою онлайн-трансляції обстановки місця події у форматі HD, можливо отримати консультативну допомогу будь-якого необхідного спеціаліста шляхом його дистанційної (інтерактивної) участі. Поряд із цим, вживаються заходи, спрямовані на додаткове (захищене) шифрування між модулем контролю дрону та пристроєм керування, а також запобігання перехоплення одержуваних у ході огляду відомостей технічними каналами та несанкціонованого підключення. Доцільним у таких випадках є залучення до огляду місця події спеціаліста з інформаційних технологій, який забезпечить блокування витоку та захищеність конфіденційної інформації від випадкових або навмисних сторонніх впливів.

За участю операторів БпЛА та спеціалістів, залучених до огляду місця події, першочергово проводиться оглядовий політ, під час якого визначаються межі території, яка підлягатиме огляду, встановлюються місця та напрями, на яких слід зосередити увагу при детальному огляді. За допомогою безпілотного засобу фіксується осередок ураження (вибуху, підпалу, техногенної аварії тощо), залежно від способу вчинення терористичного акту виявляються різного роду предмети та слідова інформація злочину (фрагменти механізмів, уражальні елементи, трупи, деформації предметів оточуючої обстановки, руйнування від

вибухової хвилі, вогнепальна зброя тощо), визначається конфігурація розташування виявлених слідів. Крім цього, можуть бути виявлені вогневі й наглядові позиції, сліди ймовірного переміщення та відходу терористів з місця злочину, місця розташування схронів, бліндажів тощо. У цьому випадку наочна фототаблиця може бути якісним доповненням до плану-схеми огляду місця терористичної атаки, що додається до протоколу зазначеної слідчої (розшукової) дії. Між тим, знімки, зроблені з геоприв'язкою до місцевості дозволять здійснювати оперативний взаємообмін інформацією про перебіг та результати огляду місця події між всіма членами слідчо-оперативної групи, що значно підвищить ефективність їх взаємодії.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що від кваліфікованого огляду місця події багато в чому залежить ефективність проведення досудового розслідування терористичних актів. Якісний огляд місця терористичної атаки дозволяє отримати необхідні відомості про практично будь-які обставини, які підлягають з'ясуванню: механізм та спосіб вчиненого злочину, мотиви злочинця та його окремі особистісні риси, місце, час, чинники, що сприяли його скоєнню тощо. Водночас, огляд місця події у даній категорії кримінальних проваджень є найбільш складним та трудомістким. Саме участь кваліфікованих спеціалістів та використання інноваційних науково-технічних засобів у його проведенні сприяє виявленню максимуму джерел інформації про подію, що сталася, всебічному та більш цілеспрямованому вивченню всіх обставин учинення терористичного акту, а також оцінці зв'язку виявленої доказової інформації та слідів злочину з розслідуваною подією.

2.2. Залучення спеціаліста до проведення допиту

Допит при розслідуванні терористичних актів є однією з найскладніших слідчих (розшукових) дій за цією категорією проваджень, його проведення вимагає від слідчого високої професійної майстерності, розвинених

комунікативних якостей і певного практичного досвіду. Водночас, отримання повних й об'єктивних відомостей щодо всіх обставин вчиненого терористичного акту і причетних до нього осіб та загалом успіх допиту залежить від досконалого орієнтування слідчого в багатьох галузях знань, що з об'єктивних причин не уявляється можливим. Тому, важливого значення в аспекті підвищення ефективності проведення цієї слідчої (розшукової) дії набуває процесуальна взаємодія, а саме залучення до проведення допиту спеціалістів відповідного профілю. Участь у допиті обізнаних осіб дозволить слідчому компенсувати недостатній рівень власних знань в тій або іншій галузі, професійніше і глибше розібратися в спеціальних питаннях, які становлять предмет доказування, а також сприятиме викриттю неправдивих свідчень з питань, що входять до компетенції спеціаліста.

Як відомо, допит за своєю сутністю являє собою процесуальну дію, що полягає в отриманні показань (інформації) про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення об'єктивних обставин у кримінальному провадженні. Допит є найбільш поширеним способом отримання доказів, оскільки саме в ході допиту різних учасників кримінального судочинства набувається найбільш важлива в доказовому плані інформація [144, с. 328; 159, с. 139]. С. О. Голунський ще на початку 40-х років минулого століття відзначив: «опанування мистецтвом допиту дуже важливе для будь-якого слідчого... чим менше часу має в своєму розпорядженні слідчий для допиту, тим ретельніше він має готуватися до нього» [160, с. 6]. Пізніше, вагомий внесок у розробку теоретико-практичних основ проведення допиту зробили такі відомі вчені-криміналісти, як В. П. Бахін [161], В. А. Журавель [162], В. К. Весельський [163], В. О. Коновалова [164], В. В. Тіщенко [165], В. Ю. Шепітько [166] та інші науковці.

Загалом допит у досудовому розслідуванні є процесом комунікації між протипоставленими учасниками кримінального провадження, головною метою якого є отримання повної і достовірної інформації щодо кримінально-релевантної події. Оскільки з процесуальної точки зору допит – це слідча

(розшукова) дія, що здійснюється шляхом фіксації в протоколі допиту показань (тобто словесних повідомлень) допитуваного про відомі йому обставини, досліджувані в кримінальному провадженні з метою отримання доказів, то очевидно стає провідна роль вербальної складової спілкування. Із криміналістичної точки зору особливо важливим є те, що допит є засобом збирання і перевірки не тільки доказової, але й орієнтуючої інформації, яку слідчий отримує від допитуваної особи за допомогою мовних і немовних (жестів, міміки тощо) комунікацій [167, с. 291–292].

Тож мета допиту полягає в отриманні повних та об'єктивно відображуючих дійсність показань. Ці показання є джерелом доказів, а фактичні дані, які в них містяться, – доказами [144, с. 328]. До завдань допиту можна віднести: перевірку слідчих версій, висунутих на початковому етапі розслідування; встановлення фактичних даних про підготовку, вчинення та приховання злочину; встановлення обставин, які сприяли або перешкождали учиненню злочину; збирання відомостей про особу злочинця та його зв'язки; перевірка достовірності та повноти зазначених даних, а у разі виявлення лжесвідчень – їх викриття тощо [168, с. 200; 169, с. 264].

Вбачається, що для вирішення більшості із зазначених завдань необхідною, а в деяких випадках і обов'язковою, є допомога спеціалістів. Погоджуємося з науковцями, які виступають за розширення участі у допитах спеціалістів, зокрема, коли необхідне з'ясування питань, які потребують спеціальних знань [130, с. 33]. Як справедливо зазначають дослідники, залучення до провадження допиту обізнаної особи в потрібній галузі знання може сприяти отриманню більш повної та правдивої інформації про факти, що цікавлять слідство, оскільки фахівець сприяє кращому розумінню допитуваного. А у випадках, коли слідчий не має досвіду розслідування цієї групи злочинів і не має спеціальних знань у відповідній галузі, проведення результативного допиту без участі спеціаліста стає дуже складним, оскільки у таких випадках у слідчого виникають проблеми навіть із правильним формулюванням питання про інформацію, що його цікавить. Нерідко й допитувані, користуючись відсутністю

у слідчого знань із низки спеціальних питань, прагнуть його заплутати, використовуючи спеціальну термінологію. Сенс залучення спеціаліста полягає у можливості швидкої перевірки показань допитуваного, що дозволяє слідчому швидко змінювати тактику допиту чи формулювати додаткові питання. Особа, яка дає свідчення, зазвичай починає більш точно розповідати про події, знаючи, що його версія подій може бути тут же перевірена [98, с. 24; 170, с. 90–91].

Участь спеціаліста при допиті, як відзначають І. В. Пиріг та Г. С. Бідняк, потрібна у таких випадках: 1) мають бути досліджені дуже складні положення, що стосуються якої-небудь галузі знань, засвоїти які за термін, відведений для досудового слідства, слідчий не в змозі; 2) допит з використанням спеціальних знань стосується не складних положень, а з'ясування обставин за багатьма епізодами; 3) незважаючи на те що слідчий опанував основні положення даної галузі знань, він може виявитися в скрутному становищі при з'ясуванні деталей, варіантів і рішень у кожному з них; 4) майбутній допит буде стосуватися положень, які належать до спеціальних знань, а допитуваний, за даними слідчого, має дуже високу професійну підготовку та досвід роботи [115, с. 43–44].

Найбільш повно цілі залучення до допиту обізнаних осіб в певній галузі окреслює Б. В. Романюк. Він зазначає, що спеціалісти своїми спеціальними знаннями, уміннями та навичками сприяють слідчому у проведенні допитів, а саме, допомагають йому:

- консультаціями, поясненнями тощо при підготовці до проведення слідчої (розшукової) дії;
- виявити певні біопсихічні дані особи й установити психологічний контакт з допитуваним;
- вибрати в рамках закону й етики засоби психологічного впливу на допитуваного;
- точніше та повніше зрозуміти допитуваного, особливо певних фахівців, які використовують у розмові спеціальні професійні терміни;

- встановлювати обізнаність допитуваного щодо питань, які вимагають спеціальних знань (наприклад, про технічну характеристику певного устаткування, облаштування і застосування зброї тощо);
- методично правильно спрямувати допит, з дозволу слідчого, ставлячи питання допитуваному;
- правильно усвідомити певні дані про обстановку й обставини злочину, що відтворюються показаннями особи, яка допитується;
- глибше і професійніше розібратися в спеціальних питаннях щодо виникнення та протікання події злочину, причин та умов, що йому сприяли;
- усвідомити спеціальні правила, нормативні документи, що стосуються регулятивної діяльності, пов'язаної із учиненим правопорушенням у певній області суспільного виробництва чи діяльності;
- зрозуміти (одночасно й допитуваному) незрозумілі для нього терміни і положення нормативних документів, проведених експертиз;
- установити обставини, способи та мотиви злочинних дій;
- негайно припинити неправдиві показання, пояснення певних специфічних діянь, осягнення та розуміння яких базується на наявності спеціальних знань;
- точніше встановити способи та інші дані, що стосуються учиненого злочину;
- зафіксувати пред'явлені допитуваним документи або предмети, що мають значення для справи, способами криміналістичної зйомки, виготовлення зліпків з предметів тощо;
- визначити вірогідність правдивості показань допитуваних;
- зафіксувати за допомогою технічних засобів процес проведення допиту;
- скласти зі слів допитуваного складний план (схему), фоторобот;
- правильно використовувати спеціальну термінологію для записів в протоколі допиту, у тому числі правильно фіксувати документи і предмети, які передбачається направити разом з окремими дорученнями про допит іншому слідчому [89, с. 237–238].

Отже, залучення до допиту спеціалістів відповідного профілю має на меті насамперед надання допомоги слідчому в отриманні від допитуваного правдивих та найбільш повних свідчень з приводу обставин, що підлягають з'ясуванню у конкретному кримінальному провадженні. Участь спеціаліста значно ускладнює можливість допитуваної особи ввести в оману слідчого, користуючись його недостатньою обізнаністю з низки різних вузькоспеціальних професійних питань, що складають предмет допиту, дозволяє вчасно виявити розбіжності в свідченнях, які б для необізнаної особи могли залишитися ймовірніше непоміченими, а також запобігти маніпулюванню певними фактами з боку допитуваного. Спеціаліст, залучений до допиту, орієнтує слідчого щодо специфічної професійної термінології, що може використовуватись у ході слідчої (розшукової) дії як допитуваним, так і самим слідчим, може надати допомогу у більш точному формулюванні запитань з урахуванням категорій осіб, які підлягають допиту, з'ясуванні додаткових відомостей, що мають значення для розслідування, на які сам слідчий міг не звернути увагу, оскільки для їх розуміння потрібні відповідні спеціальні знання.

При розслідуванні терористичних актів тактика допиту має певні криміналістичні особливості, зумовлені насамперед характером вчинених злочинних дій та категоріями осіб, які підлягають допиту. Так, сприйняття свідками-очевидцями та потерпілими пережитих ними подій характеризується сильним впливом низки стресогенних факторів, в яких опинилися ці особи або близькі їм люди (спостереження вибухів або стрілянини, що супроводжувалися значними руйнуваннями та людськими жертвами, жорстоке або насильницьке поводження терористів з потерпілими тощо), що вкрай ускладнює отримання повних та об'єктивних свідчень про подію, що відбулася. При допиті свідків важливо враховувати, що такі особи перебувають у стані сильної нервово-психічної напруги, що може виражатися у проявах шоку, тривоги, суму внаслідок втрати, страху чи пригніченості, особливо якщо їх перший допит проводиться в безпосередній близькості від місця терористичного посягання. Натомість потерпілі від акту тероризму, крім найсильнішого психологічного,

піддаються також і фізичному впливу, що, своєю чергою, може створювати значні складнощі при отриманні від них свідчень. В ході допиту потерпілих досить важко досягти від них необхідної концентрації уваги на обставинах злочинних дій, які підлягають з'ясуванню, оскільки самі спогади про такі події для них є потужним та постійним внутрішнім подразником, що викликає глибокі і болісні переживання.

В таких ситуаціях доцільним є залучення до допиту спеціаліста-психолога. Відома вітчизняна вчена В. О. Коновалова у своїх працях слушно звернула увагу на психологічну діагностику особистості при допиті, яка, на думку вченої, передбачає не абстрактне дослідження компонентів характеристик відомими методами, а оцінку динаміки психологічних процесів [171, с. 63–67]. Вона підкреслила, що одержання інформації слідчим передбачає необхідність комунікації (соціальної взаємодії, спілкування) з охопленням таких функціональних напрямів, як встановлення психологічного контакту, керування спілкуванням, здійснення психологічного впливу під час одержання слідчим інформації [172, с. 143].

Під час підготовки до допиту свідків та потерпілих спеціаліст у галузі психології може відстежити емоційний стан допитуваних та внести пропозиції щодо перерви або припинення слідчої (розшукової) дії у разі такої необхідності. Крім цього, спеціаліст може надати допомогу слідчому у визначенні типу темпераменту, індивідуально-психологічних, нейрофізіологічних якостей та властивостей допитуваної особи, особливостей протікання у неї наявних або прихованих психічних станів і процесів, з урахуванням чого рекомендувати найбільш ефективні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного контакту й усунення емоційних бар'єрів у ході взаємодії з цією особою, активізацію її мисленнєвої діяльності та відновлення у пам'яті відсутніх фрагментів події, підвищення рівня її зосередженості. Також фахівець-психолог може проконсультувати щодо найпростіших технік психічної саморегуляції, які можуть бути використані в цілях зняття психологічної напруги та психофізіологічного розвантаження допитуваної особи (наприклад,

використання образів або прийомів логіки, цілеспрямоване уявлення ситуацій, здатних викликати необхідний психоемоційний стан, дихальні техніки для зняття напруги та тривоги, використання засобів відволікання тощо).

У ході допиту потерпілого чи свідка з'ясовуються:

– відомості про допитуваного, його поведінкові реакції до, в момент та одразу після вчинення терористичного посягання (наприклад, безцільне метання, заціпеніння, плач, демонстрація покірливості тощо), теперішній психологічний стан;

– коли і у зв'язку з чим він опинився на місці події; хто ще перебував у цей час поряд із ним; чи не спостерігав поруч підозрілих осіб незадовго до вчинення акту тероризму; з якої відстані та місця спостерігав вибух (збройний напад, аварію тощо);

– обставини, що передували вчиненню злочину (образи, адресовані потерпілому щодо його національної, релігійної приналежності або ідеологічних вподобань, погрози, які він отримував раніше тощо);

– відомості про злочинців: їх кількість, зовнішні ознаки, особливі прикмети (стиль зачіски та одягу, наявність татуювань, шрамів, нарукавних пов'язок, терористичної або екстремістської атрибутики, припущення про мотив та мету злочину;

– способи спілкування терористів між собою та з потерпілими, особливості поведінки злочинців на момент здійснення терористичної атаки (наприклад, різкі емоційні перепади, стан пригніченості, вживання психоактивних речовин (куріння, кофеїн, алкоголь) тощо);

– характер та послідовність дій терористів, знаряддя та засоби злочину, які вони використовували (вогнепальна зброя, вибухові механізми, отруйні речовини тощо); місце та кількість вибухів (пострілів), що пролунали, де в цей час знаходився допитуваний;

– відомості про можливі речові докази та сліди, що залишилися на місці злочину, на тілі та одязі потерпілих та терористів, що виникли внаслідок нападу та опору;

– характер шкоди, яку було заподіяно потерпілому, дані про інших потерпілих та ймовірних очевидців терористичного нападу, про відомі наслідки терористичного акту;

– напрямок, у якому зникли терористи, інші обставини вибуху, збройного нападу або аварії, про які відомо допитуваному.

Свою специфіку має і допит підозрюваного у кримінальних провадженнях аналізованої категорії. Особистість терориста відрізняється найбільш складною структурою, різноманітною мотивацією до вчинення злочину та наявністю великої кількості різних психологічних підтипів злочинців, які неможливо підігнати під спільний знаменник. В одних випадках, це особи з певними особливостями психіки (а іноді з психічними аномаліями), які здебільшого характеризуються ідеологічною ангажованістю, одержимістю певною, найчастіше політичною, релігійною чи національною ідеєю, що має різне підґрунтя. В інших випадках, терористами є звичайні найманці, які керуються корисливими міркуваннями, володіють спеціальними навичками з тактичної та вогневої підготовки. Водночас, соціально-психологічний портрет особистості терориста визначається з урахуванням того, яку кримінальну роль в ієрархії терористичного формування займала ця особа. Чим вище роль цієї особи, тим вище її освітній та інтелектуальний рівень, вищий соціальний статус. У зв'язку з цим, лідери та наближені до них особи (заступники, радники, ідейні натхненники), тобто так зване керівне ядро терористичної організації, мають меншу схильність до дачі правдивих свідчень та більшу націленість на протидію розслідуванню. Злочинець-терорист свідомо або несвідомо прагне відвести від себе будь-які підозри, применшити свою роль у злочині або зобразити себе жертвою несприятливого збігу обставин, інколи навіть за умови пред'явлення неспростовних доказів його винуватості. Також можливі ситуації, коли підозрювані відмовляються або надають неправдиві свідчення через страх розправи та помсти з боку інших учасників терористичного формування або інших зацікавлених осіб.

Під час допиту підозрюваного при розслідуванні терористичних актів з'ясуванню підлягають:

- відомості про приналежність підозрюваного до терористичних формувань, неформальних об'єднань або екстремістських спільнот, особливості ідеології та структури такої організації, наявність конспірації та внутрішніх правил, способи залучення нових членів, джерела фінансування; дані про організаторів, керівників та членів терористичного формування, наявні між ними відкриті або приховані конфлікти;

- передумови формування стійких екстремістських поглядів щодо тієї чи іншої соціальної групи, релігійної або національної спільноти; безпосередні причини вступу до лав терористичної організації; досвід участі у бойових діях або збройних сутичках, у тому числі на території інших країн;

- домінуючий мотив вчинення акту тероризму (політичний, корисливий, релігійний, ідеологічний) та кінцева мета реалізації терористичного задуму; чи отримував за участь в терористичній діяльності грошову винагороду; форма оплати та сума грошових коштів за здійснювані злочинні дії;

- чи не було у підозрюваного різного роду психопатологічних розладів (депресивні стани, галюцинації, когнітивні порушення, психічні невротичні розлади, фобії тощо), якщо були, чим це було викликано;

- обставини за яких отримав спеціальні навички та вміння поводження з вогнепальною зброєю, вибуховими механізмами, біологічними або хімічними речовинами; чи проходив підготовку в будь-яких тренувальних центрах або таборах підготовки бойовиків, у тому числі за кордоном, в чому полягала така підготовка, хто її проводив та фінансував;

- коли, де та за яких обставин виник намір вчинити терористичний злочин; скільки осіб брали участь у конкретному злочині і яка була роль кожного із співучасників у ньому; за яким принципом здійснювався вибір місця та жертв терористичного посягання (ненависть чи ворожнеча до певних соціальних, політичних або релігійних груп або їх окремих представників, випадковий вибір жертв в місцях масового скупчення людей);

– в чому саме полягали підготовчі дії до вчинення злочину (підбір співучасників, придбання зброї, боєприпасів, вибухових речовин, інших знарядь злочину або їх конструктивних елементів, підшукування засобів маскуванню та зв'язку, вивчення місцевості та продумування шляхів відходу з місця злочину тощо);

– які використовувалися матеріали для виготовлення вибухового пристрою; місце виготовлення та зберігання знарядь та засобів злочину; спосіб ініціювання вибуху, вчинення аварії або здійснення збройного нападу (контактна взаємодія, використання дистанційних детонаторів, технічних пристосувань, заздалегідь приготовлених легкозаймистих або горючих речовин і матеріалів, відкритий напад або атака із засідки шляхом здійснення хаотичних або прицільних пострілів тощо);

– умови та обставини, які сприяли або перешкоджали реалізації злочинних намірів (слабка система охорони, відсутність або наявність на прилеглий території засобів відеоспостереження, аварійних виходів, протипожежних систем і т.д.);

– який транспортний засіб та маршрут був використаний для переміщення вибухового пристрою, вогнепальної зброї чи інших знарядь, спосіб маскуванню та установки останніх (в предметах побутово-господарського призначення, інвалідних колясках, накладних животах, що імітують вагітність тощо);

– дані про маскуванню зовнішності особи терориста (перука, вуси тощо), чи змінював одяг, SIM-карту оператора або мобільний телефон під час відходу з місця терористичної атаки, чи використовував в цілях конспірації шифровані або кодовані види зв'язку, проксі-сервери, підроблені документи та номерні знаки тощо.

Слід зазначити, що успіх допиту підозрюваного багато в чому залежить від підготовчого етапу цієї слідчої (розшукової) дії, який досить часто може супроводжуватись дефіцитом часу та надмірним навантаженням на слідчого. Крім цього, якщо допит відбувається на початковому етапі розслідування, слідчий зазвичай не має достатньої сукупності доказів, які б повністю викривали

допитуваного. Водночас, важливою умовою підготовки та проведення допиту є взаємодія слідчого зі спеціалістами, яка обумовлена необхідністю повно і всебічно розібратися у спеціальних деталях та фактах, для розуміння яких слідчий повинен мати пізнання в багатьох галузях знань науки та техніки, якими з об'єктивних причин, він не може володіти на достатньому рівні. Зокрема, якщо предмет допиту пов'язаний зі знаннями виготовлення та функціонування всіх складових частин вибухового пристрою – доцільним є отримання консультаційної допомоги від спеціаліста в галузі вибухотехніки; у разі якщо предмет допиту становлять відомості щодо спричинення аварії на об'єкті життєзабезпечення – може бути залучений спеціаліст з техногенної безпеки; якщо предмет допиту пов'язаний з вибуховими матеріалами промислового виготовлення військового призначення (ракети, авіабомби, міни, гранати тощо) – довідкові відомості можуть бути отримані від військових фахівців (фахівці зенітних ракетних військ, фахівці мінно-підривної справи та ін.); у випадках, якщо предмет допиту пов'язаний зі знаннями щодо конструктивних особливостей вогнепальної зброї та боєприпасів – доцільним є також залучення спеціалістів-зброєзнавців або експертів-балістів. При розслідуванні терористичних актів, вчинених з релігійно-екстремістських переконань, до провадження допиту також може бути залучений фахівець у галузі релігієзнавства.

Так, в процесі підготовки до допиту зазначені спеціалісти можуть надати значну допомогу слідчому не лише у визначенні переліку питань, які слід з'ясувати у допитуваного, а й у їх послідовності та найбільш слушному моменті провадження допиту, коли доцільно поставити такі питання перед допитуваною особою. Спеціаліст може доповнити коло обставин, що підлягає доказуванню, запропонувати певні корективи в загальному плані допиту, а також внести пропозиції щодо порядку пред'явлення доказів, які з більшою ймовірністю можуть викрити підозрюваного та схилити його до дачі правдивих показань. Важливою й допомогою кваліфікованого фахівця у з'ясуванні ключових понять та спеціальних термінів, що стосується або може стосуватись предмета допиту, а

також окремих обставин кримінального провадження, встановлених раніше, якщо такі є незрозумілими або сумнівними для слідчого (наприклад, обставин вибуху або пострілу, способів виготовлення вибухових, отруйних або інших речовин, явищ та процесів, пов'язаних з впливом техногенних факторів, механізму і послідовності утворення тих або інших слідів злочину). Саме спеціаліст, володіючи спеціальними знаннями та попередньо ознайомившись з матеріалами, якими володіє слідство на даному етапі розслідування, може дати їм всебічну і повну оцінку та допомогти слідчому побудувати зв'язок з розслідуваною подією.

Безпосередньо у ході допиту спеціаліст, з дозволу та за погодженням зі слідчим, може переформулювати питання, що стосуються спеціальних знань на більш зрозумілу для допитуваного форму, оцінити повноту та правильність отриманих відповідей, виявити в них протиріччя та добросовісні помилки, а також поставити запитання уточнюючого характеру, які допоможуть краще зрозуміти аргументи щодо окремих фактів та подій, про які повідомляє допитуваний. При фіксації свідчень спеціаліст може допомогти більш коректно та правильно сформулювати фрази, що стосуються спеціальних знань та відповідної термінології, які підлягають занесенню до протоколу.

Найбільш ефективним є залучення до участі в допиті спеціаліста, коли планується використання такого тактичного прийому, як пред'явлення підозрюваному висновку експертизи. У процесі допиту спеціаліст може допомогти слідчому роз'яснити допитуваному сутність проведеного дослідження, зміст його окремих формулювань та положень, у тому числі тих, що містять специфічні вирази та спеціальні терміни, а також аргументувати висновки, зроблені експертом та підтвердити їх достовірність. У цьому випадку в якості спеціаліста доцільно залучити експерта, який безпосередньо проводив судову експертизу за кримінальним провадженням. Наприклад, експерт-вибухотехнік може пояснити підозрюваному ознаки, за якими було встановлено спосіб ініціювання заряду, придатність певних об'єктів у своїй сукупності до вибуху, експерт у галузі молекулярної біології та генетики – роз'яснити отримані

результати дослідження щодо збігу генетичних ознак, виявлених на поверхні тих чи інших засобів вчинення злочину та у зразку крові підозрюваного, експерт-баліст – надати пояснення щодо приналежності окремих деталей та конструктивних елементів до конкретного екземпляра зброї, куль та гільз до одного патрона тощо.

Успішному проведенню допиту підозрюваного багато в чому допомагатимуть спеціальні знання у галузі психології. Так, під час допиту відбувається психологічна та інтелектуальна боротьба, зіткнення різних світоглядів, моральних позицій і переконань двох протилежних сторін – слідчого та допитуваного. Зрозуміти психологічну сутність всіх складових особистості, мотивотвірні чинники її поведінки неможливо без усвідомлення закономірностей і механізмів виникнення та перебігу психічних станів і процесів людини. Між тим, слідчі далеко не завжди вдаються до кваліфікованої допомоги фахівця, намагаючись обійтись власними знаннями у галузі психологічної науки, що, на нашу думку, є суттєвим прорахунком, який у підсумку може вплинути на отримання позитивних результатів цієї слідчої (розшукової) дії.

Консультації з фахівцями у галузі психології дозволяють скласти найбільш точне уявлення про індивідуально-психологічні відмінності й якості особистості, здатні впливати на зміст та спрямованість дій у певній ситуації, у тому числі тих, які могли сприяти вчиненню протиправних дій, виявити специфічні прояви її поведінки з урахуванням відповідного психологічного типу і особливостей психічного розвитку, провести психологічний аналіз мотивів вчиненого акту тероризму, у цілому глибше дослідити спеціальні питання психологічного змісту, що входять у предмет доказування. За допомогою зазначених фахівців відкриваються можливості правильно декодувати інформацію, що надходить від допитуваного за допомогою невербальних засобів комунікації (характерних рухів, жестів, міміки і т.д.), яка може сприяти розпізнаванню його емоційних станів і реакцій в конкретний момент проведення допиту, свідчити про неправдивість свідчень, що повідомляються, сприяти ефективній діагностиці інформаційної обізнаності підозрюваного про відомі йому обставини події

злочину, а також визначенню узгодженості вербальної та невербальної складових інформації.

Участь спеціаліста-психолога необхідна слідчому і для того, що б визначити можливі варіанти поведінки допитуваного в ході допиту, спрогнозувати її динаміку і можливі зміни, на підставі чого запропонувати тактичні прийоми, що спираються на психічний вплив та спрямовані на зміну суб'єктивної позиції допитуваного щодо дачі завідомо неправдивих свідчень (навіювання, переконання, емоційний вплив, дозування інформації тощо). Фахівці цього напрямку можуть залучатися до участі в проведенні одночасного допиту підозрюваних – членів терористичного формування, коли слідчому необхідно виявити серед них осіб, які мають психологічні особливості, що дозволяють їм займати лідируючу або навпаки другорядну рольову позицію у групі, виявити осіб, схильних до надмірної довірливості, впливу навіювання або підвищеної жорстокості, осіб, які не мають стійких антисупільних ціннісних орієнтацій і переконань або які противилися правилам поведінки, що насаджувалися в групі та розчарувалися в пропагованих ідеях, що виступали спонукаючим чинником вступу таких осіб до лав терористичної організації.

Доцільним є також використання слідчим за участю спеціаліста-психолога тактичного прийому, направленою на розпалювання конфлікту в злочинній групі. Як слушно зазначає К. О. Чаплинський, слідчий повинен виявляти і використовувати конфлікти під час допитів з метою розхитати єдність групи та протиставити її членів один одному таким чином: а) продемонструвати поінформованість про несприятливі взаємини в середині групи; б) фіксувати увагу злочинців на фактах, що компрометують їх (особливо лідера) в очах інших членів злочинної групи або створюють недовіру з їх боку. Головним завданням компрометації лідера є підрив його авторитету через створення таких умов, за яких особа не може виконувати лідерські функції в групі (поширення серед оточення лідера відомостей, які дискредитують його; створення умов, за яких лідер порушує норми і правила поведінки, встановлені в групі тощо); в) розкрити поведінку й особисті якості одного з допитуваних іншим членам групи.

Інформація, що повідомляється, має бути достовірною та перевіреною, заснованою на наявних доказах; г) створити конфлікт між членами злочинної групи, оголосивши показання одного співучасника іншим; пред'являти на допиті тільки ту частину показань, яка є достовірною й підтверджується іншими зібраними доказами, та ін. [159, с.135]. За допомогою фахівця у галузі психології, слідчому необхідно виявити приховані або явні суперечності між учасниками терористичного формування (наприклад, з приводу розходження цілей та відмови допитуваного продовжувати далі терористичну діяльність, тиску авторитету лідера, відведених кримінальних ролей, внаслідок особистих неприязних стосунків тощо), спробувати загострити конфлікт і напруженість у їх відносинах, скомпрометувати одного з них перед рештою, чим викликати у допитуваного почуття образи, ненависті до лідера або інших співвиконавців злочину, спонукаючи його тим самим до надання правдивих свідчень та викриття інших членів групи. Але варто враховувати, що обмовляючи інших учасників групи, допитуваний у той самий час може применшувати власну роль у скоєному злочині.

В першу чергу допитуються співучасники, які виконували другорядні ролі у терористичній групі, зазнавали знущань або переслідування з боку лідерів чи інших співучасників, відрізняються підвищеною навіюваністю та порівняно позитивними особистісними якостями. Допити таких осіб надають слідчому більш повне уявлення про особистість лідера й активних членів групи, їх характеристики та факти з повсякденного життя, дають змогу краще підготуватись до допиту керівної ланки та наближених до них осіб. Водночас, використання тактико-психологічної паузи може створити у останніх уявлення про повну або часткову поінформованість слідчого щодо обставин вчиненого, враження, що хтось з їхніх співучасників дав розгорнуті показання або вказав на те, що він є єдиним виконавцем злочину.

З урахуванням того, що присутність на допиті сторонніх осіб може негативно вплинути на реакцію допитуваного, доцільним вбачається передбачити участь спеціаліста-психолога у дистанційному форматі. В одних

випадках, може бути використана можливість запису процесу проведення допиту технічним засобом, за допомогою якого відбуватиметься онлайн трансляція. Це дозволить спеціалісту безпосередньо спостерігати за ходом допиту, виключаючи при цьому його прямий візуальний контакт з підозрюваним. У такій ситуації, між слідчим і спеціалістом повинна бути забезпечена безперервна взаємодія (наприклад, за допомогою організації одностороннього аудіо-каналу зв'язку), яка має на меті надати допомогу у попередній оцінці щойно повідомлених підозрюваним відомостей та в оперативному обміні іншою необхідною інформацією. Якщо ж залучення до допиту спеціаліста-психолога в режимі «реального часу» не уявляється можливим, фахівець може переглянути відеозапис після слідчої (розшукової) дії і висловити свої думки з приводу зазначених вище питань.

В цілях організації аудіо- та відеофіксації перебігу та результатів допиту може бути залучений спеціаліст-криміналіст. Дослідники виділяють ситуації, які виникають у ході розкриття та розслідування злочинів, у тому числі і терористичних актів, у яких здійснення відеозапису при допиті тактично доцільно, коли:

- потерпілий перебуває у небезпечному для життя стані;
- свідки, які є єдиними очевидцями злочину, можуть зазнати впливу зацікавлених осіб і суттєво змінити свідчення;
- потерпілі та важливі свідки невдовзі після допиту мають відбутися, наприклад, у тривале відрядження;
- підозрювані (обвинувачені) готові дати правдиві свідчення, про що можна дізнатися з розмови з ними у початковій фазі допиту;
- у слідчого з'явилася достатня кількість доказів винуватості підозрюваного у злочині, а також доказів, які спростовують висунуте ним хибне алібі, щоб додатково зафіксувати переконливе за таких доказів викриття підозрюваного [173, с. 315–316].

Поряд із цим, здійснення відеозапису допиту може бути виправданим у випадках, коли у ході судового засідання виникають протиріччя між тими

показаннями, які допитувані дають суду, і тими, які встановлені слідчим у ході досудового розслідування, а також якщо підозрювані відмовляються від своїх свідчень, мотивуючи це тим, що на них чинився психологічний або фізичний тиск. У такому разі відеозапис слідчої (розшукової) дії забезпечує повноту змісту показань, дозволяє виключити необґрунтовані твердження обвинуваченого про те, що допит був проведений з порушенням закону, спростувати факти застосування щодо нього погроз, шантажу або приниження та оцінити психоемоційний стан допитуваного на момент проведення допиту. Якщо ж допит проводився за участю перекладача, звуко- або відеозапис може стати додатковим засобом перевірки в ході судового засідання правильності та повноти перекладу свідчень допитуваного.

Крім цього, за участю спеціаліста-криміналіста також може бути організований допит в режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України). З-поміж іншого, перевагою використання такого виду допиту можна вважати сучасний досвід використання технологій зміни зовнішності та (або) голосу, які гарантують особі, яка зазнає впливу, невпізнанність. Але варто враховувати, що при дистанційному допиті слідчому складніше сприйняти невербальні реакції та кінестетичну інформацію від особи, яка допитується, що значно ускладнює встановлення з нею психологічного контакту, знижує ефективність тактики допиту у цілому, адже слідчий більшою мірою змушений спиратися лише на вербальні канали отримання від допитуваного тих або інших відомостей щодо обставин розслідуваної події. Тому, проводити допит за допомогою конференц-зв'язку необхідно в крайніх випадках, коли допитуваний з об'єктивних умов або суб'єктивних поважних причин дійсно не має можливості з'явитися для провадження слідчої (розшукової) дії (наприклад, внаслідок перебування потерпілого у небезпечному для життя та здоров'я стані або вимушеного негайного від'їзду свідка до іншої країни). Обов'язковою при цьому вбачається участь у дистанційному допиті спеціаліста-психолога.

Якщо спеціаліст-криміналіст брав участь у попередніх слідчих (розшукових) діях (огляді місця події, обшуку і т.д.) у складі слідчо-оперативної

групи, він може надати допомогу в аналізі зібраних речових доказів, звернути увагу на окремі факти та обставини, що складають предмет допиту, які могли для слідчого залишитися непоміченими.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день у науці не склалося єдиної думки щодо можливості проведення допиту з використанням поліграфа («детектору брехні»). Даний пристрій є різновидом спеціального психофізіологічного технічного засобу, який здійснює реєстрацію динаміки протікання не менше п'яти незалежних психофізіологічних процесів людини (грудного і діафрагмального дихання, серцево-судинної активності, електропровідності шкіри, рухової активності) у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних психологічних стимулів (запитань, зображень, предметів), не завдаючи шкоди життю, здоров'ю людини та навколишньому середовищу [174]. Аналіз інформації, здобутої від людини в процесі опитування за допомогою поліграфа, як стверджується, дає змогу здобувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує [175].

Серед основних проблем використання поліграфа у кримінальному провадженні дослідники виокремлюють наступні: недосконалість апаратури (реєстрація реакцій, отриманих від поліграфа, залежить від характеристик конкретної техніки, а також від того, як налаштована апаратура); висока залежність якості проведеного дослідження від кваліфікації поліграфолога; медичні показання опитуваної особи, які можуть вплинути на достовірність одержаних результатів; відсутність нормативно-правової бази, яка б регулювала процедуру поліграфічного дослідження і прямо б дозволила використовувати такий метод; небажання допитуваного співпрацювати з органами досудового слідства та його навмисне прагнення «ввести в оману» прилад (як свідчать експерти, це зробити все-таки не можливо, проте існують деякі способи, які здатні дещо «відволікти» від правдивості, наприклад, опитувана особа може спеціально відволікатися, абстрагуватися від запитань і не зосереджуючись на них, відповідати «так» чи «ні», або через особливості свого психоемоційного стану, характеру, темпераменту здатна керувати своїми почуттями, або ж

навпаки – реагувати дуже спокійно) [176, с. 217]. Однак нині більшість науковців і практиків схиляються до думки, що інформація, отримана за допомогою поліграфа, може бути доказом у кримінальних провадженнях [177, с. 129; 178; 179, с. 384]. Прецедентом слід визнати постанову Верховного Суду від 12 лютого 2020 року № 457/906/17. Під час розгляду касаційної скарги Верховний Суд дійшов висновку про допустимість висновку судової психологічної експертизи з використанням поліграфа як доказу у справі [180]. На сьогодні в нашій державі склалася практика проведення судових психологічних експертиз з використанням даного технічного засобу. У розд. VI «Психологічна експертиза» Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (п. 6.8) зазначено, що з метою отримання орієнтувальної інформації можуть проводитися опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа [181]. Відтак, в сучасній практиці використання поліграфа у кримінальному провадженні можливе лише в межах судово-психологічної експертизи як одного з методів дослідження, які використовує експерт.

Що ж до питання використання поліграфа при розслідуванні терористичних актів, зазначимо, що даний технічний засіб, на нашу думку, слід вважати сучасним і доступним додатковим способом отримання та оцінки криміналістично значущої інформації орієнтуючого характеру, від якого не можна відмовлятися. Проведення поліграфічного дослідження насамперед може сприяти слідчому у перевірці достовірності отриманих від допитуваного даних про обставини і факти, які мають відношення до розслідуваної події (наприклад, з'ясувати місцезнаходження предметів та об'єктів, які згодом можуть стати доказами або встановити коло осіб, причетних до злочину), з'ясуванні психоемоційного стану допитуваного у процесі отримання від нього тих або інших свідчень (навіть якщо це буде пов'язано лише зі своєрідною фізіологічною реакцією організму на стресовий подразник, що не обов'язково свідчить про винуватість підозрюваного), виявленні випадків самозвинувачення, загалом слугувати орієнтиром у реалізації чи коригуванні тактичного задуму слідчого.

Поряд із цим вбачається, що допустимість застосування поліграфа прямо пропорційно залежить від провідної ролі та високої кваліфікації спеціаліста-поліграфолога, який повинен не лише чітко дотримуватись всіх інструкцій та технологій у процесі перевірки та досконало орієнтуватися у фізіологічних механізмах людини, а й мати необхідні знання щодо закономірностей психічних процесів, аспектів психології екстремальних ситуацій, володіти навичками психосемантичного аналізу особистості. Саме спеціаліст-поліграфолог має створювати необхідні умови для зазначених досліджень, що дозволить правильно інтерпретувати відповідні психофізіологічні реакції допитуваної особи, а отже зменшити або звести нанівець ймовірність похибок в отриманих результатах. У зв'язку з цим, підготовка фахівців за даним напрямом, на наше переконання, повинна проводитись не в межах проходження короткочасних курсів, а передбачати фундаментальне навчання за цією спеціальністю у закладах вищої освіти з встановленням відповідних ліцензійних умов та видачу за результатами успішного виконання здобувачем освітньої програми свідоцтва державного зразка.

Вважаємо за доцільне внести зміни до чинного кримінального процесуального законодавства та передбачити в главі 20 «Слідчі (розшукові) дії» КПК України нову слідчу (розшукову) дію за обов'язковою участю спеціаліста-поліграфолога – «перевірка свідчень на поліграфі». При цьому чіткої процесуальної регламентації потребують умови, порядок та морально-етичні норми проведення поліграфічного тестування, а також підстави заборони здійснення такого дослідження та положення щодо визначення ступеня об'єктивності висновку спеціаліста за результатами отриманих даних.

Таким чином, роль спеціаліста у допиті при розслідуванні терористичних актів полягає передусім в оптимізації процесу отримання вичерпних та об'єктивно відображуючих дійсність свідчень, необхідних для з'ясування обставин події у кримінальному провадженні, а отже створенні належних передумов для досягнення мети розслідування та притягнення до відповідальності всіх причетних осіб.

2.3. Залучення спеціаліста до проведення обшуку

При розслідуванні терористичних актів важливе місце посідає обшук, який є одним із результативних засобів виявлення та фіксації доказової інформації щодо обставин, які підлягають з'ясуванню. Так, вдаючись до деяких заходів конспірації, терористи замовляють компоненти для виготовлення вибухових пристроїв та зброї, підшукують предмети, що використовуються для їх камуфлювання та транспортування, розробляють план вчинення терористичних дій, здійснюють інші підготовчі дії задля реалізації терористичного задуму. Відшукання таких предметів та слідів злочину має ключове значення для одержання неспростованих доказів та викриття винних осіб. Водночас, як свідчать результати дослідження, слідчими при проведенні обшуків допускаються тактичні помилки та серйозні прорахунки. Рекомендації щодо тактики проведення обшуку нерідко не дотримуються, самі обшуки проводяться досить поверхово, без належної підготовки, залучення усіх необхідних спеціалістів та використання повного потенціалу спеціальних знань у кримінальному провадженні. Як видається, усунення цих недоліків сприятиме підвищенню ефективності проведення обшуків у кримінальних провадженнях щодо вчинення терористичних актів та досягненню визначених завдань досудового розслідування.

У криміналістичній літературі визначається, що обшук – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукання і вилучення предметів, що мають значення для кримінального провадження, а також виявлення розшукуваних осіб [34, с. 290]. Дослідники, конкретизуючи мету обшуку, зазначають, що при проведенні обшуку вирішують такі завдання: а) відшукання і вилучення речей та документів, що мають значення для кримінального провадження; б) виявлення розшукуваних осіб й матеріалів, що полегшують їх розшук; в) пошук грошей і майна для забезпечення

відшкодування заподіяних збитків і в цілях можливої конфіскації, а також відібрання предметів, вилучених з обігу [182, с. 52].

Визначення обшуку у чинному КПК не надається. Відповідно до ч. 1 ст. 234 КПК України, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [117]. Таке визначення мети обшуку, як слушно вказує Г.В. Татаренко, не позбавляє орган розслідування права на проведення обшуку у випадках, коли немає необхідності відшукувати знаряддя злочину, майно чи осіб. Обшук може бути проведений для виявлення та фіксації також інших відомостей про обставини злочину: слідів взуття, рук, живих тварин, трупів людей та тварин, біологічних об'єктів, документів, тощо [183, с. 64].

Як зазначається у наукових джерелах, загальними цілями залучення спеціалістів до проведення обшуку є: 1) застосування науково-технічних засобів для виявлення прихованих предметів; 2) розпізнавання істинного значення об'єктів; 3) визначення способу приховання об'єктів пошуку; 4) експрес-аналіз виявлених об'єктів; 5) надання допомоги у виявленні предметів і слідів на них з подальшим вилученням, фіксацією, пакуванням та транспортуванням; 6) пошук зразків для судово-експертних досліджень [184, с. 71–72].

Для прийняття рішення про залучення спеціаліста до обшуку, на думку О. В. Циганенко, слід враховувати функції, які він може здійснювати: 1) організаційна функція – надання слідчому допомоги в організації проведення слідчої (розшукової) дії щодо вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, складання планів і схем, виготовлення графічних зображень обшукуваного житла, іншого володіння особи чи окремих речей, виготовлення відбитків та зліпків відповідно п.7 ст. 236 КПК України; 2) попереджувальна функція – спостереження за дотриманням під час обшуку необхідних заходів безпеки; при виявленні предметів спеціаліст висловлює думки щодо їх упакування з метою недопущення пошкодження або знищення; 3) методологічна

функція – визначення можливих місць схову об'єктів; 4) пізнавальна функція – дослідження зі слідчим об'єкта обшуку; допомога слідчому у застосуванні спеціальних інструментів, приладів з метою виявлення місць схову; 5) посвідчувальна функція – допомога слідчому у фіксації виявлених об'єктів і описанні в протоколі обшуку [185, с. 83].

Слідчий, зазначає В. О. Яремчук, може запросити спеціалістів з метою отримання практичної й консультативної допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, під час виявлення та фіксації відомостей щодо обставин кримінального правопорушення і відшукування знаряддя його вчинення. Залучений до проведення обшуку спеціаліст за дорученням слідчого, прокурора надає безпосередню технічну допомогу в проведенні фотографування, аудіо- та відеозапису процесуальної дії, складанні схем, планів, креслень, виготовленні відбитків та зліпків, що додаються до протоколу [186, с. 3].

На підготовчій стадії, плануючи обшук, слідчий, прокурор мають продумати види діяльності, що може здійснити спеціаліст або група спеціалістів під час обшуку. Існує думка, що при вирішенні питання щодо запрошення спеціаліста слід враховувати:

1) чи передбачаються види робіт, які неможливо або важко здійснити без участі цієї особи;

2) чи існує необхідність вивчення складної обстановки, яка потребує використання спеціальних знань;

3) чи буде проведено великий обсяг робіт, частину яких може здійснити спеціаліст;

4) чи є необхідність у виконанні робіт, що потребують високої кваліфікації [187, с. 16–17].

На думку В.В. Ціркаля, необхідність залучення спеціалістів певного профілю зумовлюється характером злочину, особливостями місця проведення обшуку. Залучаючи спеціалістів, слідчий знайомить їх із завданнями, визначає разом із ними призначення й властивості знарядь, інших предметів чи документів, знаходження яких є знаряддям пошуку, та знайомить із відомостями

про місце обшуку й обшукуваного. Спираючись на ці дані, слідчий зі спеціалістом намічають завдання пошукового характеру. Визначивши необхідні технічні засоби та їх кількість, слідчий зі спеціалістом мають перевірити їх комплектність і готовність [188, с. 59–60].

Отже, враховуючи зазначені вище думки науковців, зазначимо, що під час проведення обшуку при розслідуванні терористичних актів, спеціалісти, залежно від свого фаху, можуть надати допомогу слідчому насамперед у розпізнаванні суті та попередньому визначенні родової (групової) належності тих чи інших предметів і об'єктів, визначенні можливого способу їх приховування, виявленні за допомогою пошукових приладів ймовірних місць, обладнаних під тайники, кваліфікованому виявленні та вилученні із застосуванням відповідних науково-технічних засобів різного роду предметів та слідів злочину, їх подальшою упаковкою та транспортуванням, здійсненні пошуку та відібранні зразків для експертного дослідження, спостереженні за реакцією обшукуваної особи з метою пошуку схованки знярядь та предметів, що мають доказову цінність. Залучені до обшуку спеціалісти у межах своїх спеціальних знань також можуть надати допомогу слідчому в правильному описі вилучених предметів та слідової інформації у протоколі, звернути його увагу на неточності, пов'язані з використанням спеціальних термінів, враховуючи при цьому особливості предметів пошуку та характер об'єкта, що обстежується.

Найважливішими умовами успішного проведення обшуку є наявність повних і точних відомостей про шукані предмети, а також ретельна попередня підготовка до обшуку (збір орієнтуючих відомостей про об'єкти майбутнього обшуку й осіб, яких будуть обшукувати, а також членів їх сім'ї, родичів та знайомих, правильний підбір учасників обшуку та підготовка необхідних технічних засобів, вирішення питання про залучення кінологічних підрозділів зі службово-розшуковими собаками тощо) [189, с. 339; 190, с. 233]. Як слушно зазначає А. Е. Разумова, при моделюванні об'єктів пошуку слід виявити наступні об'єкти: а) якими залишені сліди на місці події; б) які до місця обшуку принесені злочинцем з місця події [191, с. 107].

Слідча практика показує, що найчастіше об'єктами пошуку у провадженнях щодо терористичних актів є вибухові речовини, придатні для виробництва вибуху, різного роду технічні обладнання, інструменти та пристосування, які використовувались підозрюваними для виготовлення та маскуванню саморобних вибухових механізмів, конструктивні частини вибухових пристроїв та вогнепальної зброї (засоби ініціювання вибуху, замикачі, джерела живлення, боєприпаси, прицільні пристрої тощо), пакувальні матеріали та контейнери, які призначались для транспортування знарядь злочину до місця терористичного замаху, агітаційні матеріали, символіка терористичного спрямування, роздруковані та в електронному варіанті плани місцевості та будівель, аеро- та супутникові фото передбачуваних об'єктів терористичної атаки і прилеглих територій, що підтверджують підготовку та планування скоєння злочину, засоби маскуванню зовнішності особи терориста (спецодяг, перуки, накладні вуса, борода тощо), на яких могли залишитися сліди злочину.

Водночас суттєва увага повинна приділятися пошуку предметів, що полегшують розшук підозрюваного або можуть вказати на інших співучасників злочину. До них можна віднести чорнові записи, пасажирські квитки, записні книжки, нотатки із адресами та контактними даними ймовірних учасників терористичного формування, фотокартки, які можуть свідчити про родинні та дружні зв'язки розшукуваного й можливі місця його переховування, інші матеріали, які містять інформацію про особистість та місцезнаходження причетних до терористичного акту осіб. Особливу групу об'єктів пошуку в аналізованій категорії кримінальних проваджень також становить комп'ютерна інформація, яка має значення для встановлення обставин, важливих для досудового слідства.

Вбачається, що при розслідуванні терористичних актів найбільша результативність проведення обшуків може бути досягнута за рахунок професійних знань, а також умінь та навичок спеціалістів у галузі вибухотехніки, балістики, інформаційних технологій, психології, криміналістики, кінології,

інших галузях знань з урахуванням способу вчиненого акту тероризму та конкретних обставин кримінального провадження.

Так, на стадії збору орієнтуючих відомостей про об'єкти майбутнього пошуку за участю спеціалістів аналізується слідова інформація, яка була виявлена на місці вчинення терористичної атаки. Водночас, спеціалісти можуть надати консультативну допомогу у роз'ясненні висновків проведених судових експертиз, на підставі чого визначається вид слідоутворюючих об'єктів, які підлягають пошуку, з'ясовуються їх ознаки та відмінні властивості. Зокрема, за вилученими на місці події слідами пострілу та вогневого ураження (сліди пороху, кіптяви, стріляні кулі, гільзи, пробоїни тощо), визначається вид вогнепальної зброї, яка підлягає пошуку, висуваються припущення щодо інструментів, приладів, обладнання та інших засобів, які могли використовуватися при виготовленні такої зброї або патронів та їх спорядженні; за виявленими уламками оболонки (корпусу) вибухових пристроїв, виробами, що містять вибухову речовину та їх залишки після спрацьовування, іншими слідами дії (вибуху), які були вилучені на місці події та підлягали експертному дослідженню, на підставі реконструкції вибухового механізму та встановлених способу і засобу його підриву, способу приведення в дію, визначається детальний перелік його конструктивних елементів, вид використаних деталей і матеріалів, які будуть становити об'єкти майбутнього пошуку (капсуль-детонатори, запальні трубки, електроспалахувачі, вибухові заряди тощо). Якщо ж злочинцями для відходу з місця вчинення терористичного акту використовувався транспортний засіб, по слідам коліс та шин встановлюються його тип, марка та модель.

За результатами вивчення обстановки місця події та матеріалів експертних досліджень визначається механізм утворення слідів на тілі, одязі, взутті та інших предметах особи терориста, які ним використовувались. Це можуть бути сліди ґрунтового походження (сліди глини, ґрунтові суміші тощо), різного роду забруднення крейдою, фарбою, побілкою, піском, частинки рослин, сліди тваринного походження і т.д., що слугують одним із джерел доказів про факт

перебування особи на місці вчинення терористичного акту або прилеглий території, пов'язаної з подією злочину. У таких випадках планується відшукування та вилучення під час обшуку одягу, взяття, речей підозрюваного, аналогічних предметів або їх фрагментів (пакувальних матеріалів, мотузок, клейких стрічок тощо), які в подальшому будуть направлені на відповідні експертні дослідження з метою виявлення тих мікрочастинок, що можуть походити з місця вчинення терористичного посягання.

В ході безпосереднього обшуку допомога спеціаліста у галузі вибухотехніки буде полягати насамперед у попередньому обстеженні місць обшуку на предмет знаходження мін-пасток, вибухонебезпечних предметів та інших небезпечних речовин, визначенні категорії небезпеки пристроїв та речовин, застосуванні спеціальних технічних засобів, хімічних реагентів та експрес-тестів у разі виявлення вибухових речовин з метою їх попередньої діагностики та правильної інтерпретації показників, що видаються відповідними технічними приладами, наприклад при детекції металу, виявленні залишків парів газів тощо. За участю спеціаліста-вибухотехніка вилучаються компоненти самого вибухового пристрою, інструменти, що використовувались для його монтажу, інші предмети, аналогічні тим, що були виявлені під час огляду місця події або конструктивні елементи вибухових механізмів, які раніше могли становити єдине ціле, забезпечуються міри безпеки при поводженні з вибухонебезпечними або підозрілими предметами.

Спеціаліст-вибухотехнік надає допомогу у встановленні виду, попередній класифікації вибухового пристрою за способом виготовлення, видом вражаючої дії, способами керування та приведення в дію тощо, допомагає у визначенні переліку питань, які можуть бути поставлені на вирішення вибухотехнічної експертизи. Також він висуває припущення про кваліфікацію й обізнаність злочинця у вибухотехнічній справі, надає рекомендації слідчому щодо правил пакування та особливостей транспортування вилучених вибухонебезпечних об'єктів, консультує щодо правильного використання вибухотехнічної термінології при складанні протоколу обшуку.

Погоджуємося з науковцями, які наголошують, що провадження обшуку практично неможливо без залучення спеціаліста-криміналіста до його проведення. Оскільки знання, якими володіє спеціаліст-криміналіст, допомагають на практиці, а саме:

- 1) застосувати науково-технічні засоби (НТЗ) для виявлення прихованих предметів;
- 2) розпізнати дійсність суті об'єктів;
- 3) визначити спосіб приховання об'єктів пошуку;
- 4) провести попередня дослідження виявлених об'єктів;
- 5) надати допомогу у виявленні предметів і слідів з їх подальшим вилученням, упаковкою та транспортуванням;
- 6) правильно зафіксувати результати обшуку;
- 7) здійснити пошук зразків для порівняльного дослідження [192, с. 232–233].

При розслідуванні терористичних актів спеціаліст-криміналіст, який раніше брав участь в огляді місця події, в ході обшуку надає допомогу слідчому у пошуку та вилученні знарядь та засобів злочину, сліди яких було виявлено на місці терористичної атаки, інструментів та обладнання, які застосовувалися для виготовлення вогнепальної зброї, вибухових механізмів та інших знарядь злочину (наприклад, для виливку куль, картечі, дроби, збройного змащення, спорядження вражаючих елементів тощо), інших предметів зі слідами, що вказують на скоєний злочин. На практиці слідчі передусім прагнуть виявити місця-схованки та приховані предмети, тому запрошують переважно фахівців-криміналістів для роботи зі спеціальними пошуковими та освітлювальними науково-технічними приладами. Крім того, спеціаліст-криміналіст під час обшуку з метою виявлення та ідентифікації злочинця допомагає вилучити різного роду традиційні сліди злочину (відбитки пальців, сліди взуття, предмети одягу тощо), відібрати необхідні рукописні документи, які надалі можуть бути використані як вільні зразки при призначенні почеркознавчої експертизи, а також встановлює специфічні характеристики наявних слідів та предметів, які,

як припускає фахівець, можуть виявитися важливими у кримінальному провадженні речовими доказами. Залучається спеціаліст-криміналіст також з метою здійснення фото та відео фіксації ходу та результатів обшуку.

Так, у період з 1 по 5 серпня 2014 року підозрюваний С. за попередньою змовою з М. та Б., спланували вчинити терористичні акти – вибухи на території міста Житомира з метою порушення громадської безпеки та залякування населення. При цьому вони розподілили функції та рольову участь кожного з членів терористичної групи, визначили об'єкти злочинних посягань, розробили маршрут руху, визначили час та місця встановлення вибухових пристроїв, а також заходи конспірації для унеможливлення виявлення їх злочинних намірів на стадії підготовки терактів та утруднення викриття після вчинення злочинів. Реалізацію злочинного плану вказані особи мали здійснити наступним чином: С. мав виготовити (зібрати з виготовлених ним завчасно складових частин) три саморобні вибухові пристрої, встановити таймери на 5 годину ранку 05.08.2014 року; М. мав попередньо розробити та перевірити на місцевості безпечний маршрут руху до визначених об'єктів вчинення терактів. Після цього, 5 серпня 2014 року, М. на автомобілі марки «Daewoo» моделі «Lanos», з використанням заходів конспірації, разом з С. і Б. мав доставити вибухові пристрої до визначених місць та встановити для здійснення вибухів. З цією метою підозрювані 05.08.2014 року о 1 годині 30 хвилин зустрілись неподалік від будинку за адресою N, звідки С. попрямував до гаражу N за складовими частинами саморобних вибухових пристроїв, а М. та Б. залишились його чекати. Однак, завершити свій злочинний умисел вказані особи до кінця не змогли, оскільки були затримані о 2 годині ночі 05.08.2014 року.

Відповідно до матеріалів кримінального провадження, за участю спеціаліста-вибухотехніка та спеціаліста-криміналіста було проведено обшуки у приміщенні гаражу гаражного кооперативу та у місцях проживання підозрюваних. Так, під час проведення обшуку 05.08.2014 р. у приміщенні гаражу гаражного кооперативу за адресою N було виявлено та вилучено складові частини саморобних вибухових пристроїв, а саме: годинникові механізми,

електродетонатори, 5 вибухових зарядів, 75 мілілітрів ініціюючої вибухової речовини (ГМТД) для електродетонаторів та електроспалахувачі (т. 3 а.с. 121). Відповідно до даних протоколів обшуку житла підозрюваних від 05.08.2014, було виявлено у шафі та під одягом мобільні телефони, системні блоки, значну кількість агітаційних листівок з написами, записну книжку (т. 2 а.с. 58). Вилучені за допомогою спеціалістів предмети та речовини були направлені на відповідні експертні дослідження – експертизу волокнистих матеріалів та виробів, почеркознавчу та вибухотехнічну експертизи, висновки яких у подальшому були використані в якості основних джерел доказів винуватості підозрюваних [193].

Успішне проведення обшуку уявляється неможливим без використання спеціальних знань у психологічній галузі. Так, при виготовленні тайників, сховищ злочинці в деяких випадках враховують цілу низку чинників психологічного характеру. Окремі науковці відносять до них в основному розрахунок: 1) на прояв стомленості й автоматизму шукаючого; 2) на тактовність та інші благородні спонукання з боку слідчого; 3) на навмисну недбалість схову предмета (залишення його на виду); 4) на відвернення уваги виготовленням тайників-двійників, тобто на те, що при виявленні першої такої порожньої схованки решту оглядати не будуть; 5) на організацію конфлікту під час обшуку з метою відвернення уваги для переховування шуканого предмета [194, с. 144–148].

Крім того, на формування ситуацій обшуку значною мірою впливає позиція і поведінка, які обирає обшукувана особа. Як вважають дослідники, добровільна видача предметів обшуку, як правило, пояснюється прагненням: а) видати частину компрометуючих матеріалів з метою перешкодити виявленню основної, важливішої їх частини; б) видати потрібні документи або предмети, щоб запобігти вилученню значних сум грошей або цінностей, нажитих злочинним шляхом; в) перешкодити виявленню слідів і речових доказів стосовно іншого (або іншим) злочину, про який слідству ще невідомо [195, с. 325].

Проведення обшуку при відмові від добровільної видачі предметів пошуку майже завжди викликає в обшукуваного психічну напруженість. В основі

останньої лежить страх перед виявленням предметів, що його викривають, а тому нерідко ця особа поводить себе агресивно і своєю поведінкою перешкоджає слідчому здійснювати дану слідчу (розшукову) дію. Знаходячись у стані сильного збудження, обшукувана особа не в силах контролювати свої дії, результати яких можуть виражатися в афектних спалахах, проявах істерики. Ситуація ж пасивної участі обшукуваного напроти виключає будь-які контакти зі слідчим. Така особа розуміє, що його поведінка, певні прояви реакції під час обшуку попадають під пильне спостереження з боку слідчого, і тому прагне взяти себе в руки з метою пригнічення своїх психофізіологічних реакцій, демонструє байдужість, мовчання, перебуває в одному місці, погашує будь-які емоції [196, с. 181]. В таких ситуаціях важливого значення набувають професійні знання та вміння аналізувати психофізіологічні реакції обшукуваної особи, виявляти її специфічні психофізіологічні механізми реагування на стрес та інші подразники з внутрішнього і навколишнього середовищ з метою виявлення місць, де заховані шукані об'єкти, з'ясування взаємозв'язку між виявленими предметами та їх значення для обшукуваного.

Залучаючи спеціаліста у психологічній галузі, слідчий може отримати від нього консультативну допомогу насамперед у правильній інтерпретації емоційних та функціональних змін у поведінці обшукуваного під час провадження обшуку, своєчасному виявленні ознак психічного стресу та декодуванні інформації, яка повідомляється обшукуваним за допомогою невербальних сигналів комунікації. В процесі підготовки до обшуку, на основі вже раніше зібраної інформації про особистість обшукуваного (протоколів допиту, аудіо-, відеоконтролю особи, зняття інформації з електронних інформаційних систем тощо), спеціаліст-психолог зможе допомогти слідчому скласти соціально-психологічний портрет підозрюваного, виявити його індивідуальні особливості психіки та інтелектуальні здібності, які могли бути використані для приховування об'єктів пошуку, виявити використовувані ним психологічні механізми впливу на людей, що надасть змогу слідчому

спрогнозувати поведінку підозрюваного у конфліктній ситуації та обрати на цій підставі найбільш ефективні психологічні та тактичні прийоми обшуку.

На нашу думку, з метою найбільш ефективного проведення обшуку при розслідуванні терористичних актів доцільним також є залучення до цієї слідчої (розшукової) дії фахівця з комп'ютерних мереж і технологій, який може надати допомогу слідчому у вилученні віртуальних слідів злочину, що знаходиться в пам'яті комп'ютера та інших електронних носіях інформації. Звертається увага на відвідування підозрюваним контенту та тематичних груп терористичного або екстремістського спрямування, його листування з координаторами терористичних дій та співучасниками злочину, виявляються сліди використання проксі-серверів та бот-мереж, сліди використання прихованих папок та файлів в комп'ютерній системі. Залучений до обшуку спеціаліст надасть слідчому допомогу в доступі до зашифрованого системного диску, пошуку зашифрованих документів, допоможе в дешифруванні такої інформації та забезпечить збереження отриманих цифрових доказів.

Водночас, суттєвою може виявитися і допомога в проведенні обшуку й інших спеціалістів. Зокрема, спеціаліста-біолога в цілях виявлення, проведення попереднього дослідження з використанням експрес-методів та вилучення слідів крові й інших, у тому числі прихованих, слідів біологічного походження (якщо за матеріалами кримінального провадження мають дані, що на підозрюваному або його речах може бути кров від потерпілих), спеціаліста-автомеханіка, який може підказати слідчому можливі місця-схованки в транспортних засобах, фахівця у галузі столярної справи при пошуку тайників чи невеликих сейфів, замаскованих під звичайні тумбочки, вбудовані книжкові шафи чи інші предмети меблів, фахівця у будівельній галузі, якщо з метою пошуку об'єктів, що цікавлять слідство, виникла необхідність вивчення характеру будівельних конструкцій, особливостей горищних чи підвальних приміщень, трубопроводів тощо. Для забезпечення особистої безпеки учасників слідчої (розшукової) дії та запобігання можливим спробам втечі обшукуваних осіб, до складу слідчо-оперативної групи бажано включати також групу захоплення.

Таким чином можемо констатувати, що використання спеціальних знань під час обшуку при розслідуванні терористичних актів дозволяє підвищити результативність та продуктивність цієї важливої слідчої (розшукової) дії, а зрештою й ефективність процесу збирання та фіксації усієї можливої доказової та орієнтуючої інформації у вказаній категорії кримінальних проваджень. При цьому серед умов успішного проведення обшуку слід відзначити правильний підбір спеціалістів відповідного профілю та раціональний розподіл між ними виконуваних функцій, збір за участю спеціалістів орієнтовних відомостей про об'єкти майбутнього пошуку, їх відмінні ознаки та особливості, а також особу обшукуваного та її соціально-психологічний портрет з урахуванням конкретної слідчої ситуації, виходячи з наявних матеріалів кримінального провадження, а також переліку завдань, які повинні бути вирішені за допомогою фахівців у необхідній галузі знань.

Висновки до розділу 2

Участь спеціаліста в кримінальному провадженні обумовлюється насамперед необхідністю кваліфікованої допомоги у виявленні, фіксації, огляду доказової інформації, застосування для цього відповідних науково-технічних засобів (діяльність технічного характеру), отриманні різного роду консультацій з питань, які належать до професійної компетенції спеціаліста, що сприяє більш цілеспрямованому та ретельному вивченню обстановки місця події, загальній оцінці зв'язку отриманих даних з розслідуваною подією (консультаційна діяльність).

Обґрунтовано доцільність віднесення висновку спеціаліста до самостійних джерел доказів будь-яких правопорушень шляхом внесення в чинне кримінальне процесуальне законодавство змін в положення, що стосуються діючого переліку засобів доказування, закріпленого у ч. 2 ст. 84 КПК України, а також

процесуально регламентувати форму, структуру та порядок отримання такого висновку.

Специфіка огляду місця події при розслідуванні терористичних актів пов'язана насамперед з необхідністю залучення та участі доволі широкого кола спеціалістів різного профілю, а сам процес огляду місця події є тривалим та трудомістким, оскільки дослідженню підлягають великі за площею території з найбільш руйнівними наслідками, що, своєю чергою, потребує залучення додаткових сил і засобів та вимагає психологічної готовності та стійкості учасників огляду до діяльності в складних й екстремальних умовах. Для проведення огляду місця події при розслідуванні терористичного акту можуть бути залучені наступні спеціалісти: з виявлення та знешкодження вибухових пристроїв, у галузі судової балістики, протипожежної безпеки, ядерної та радіаційної безпеки, хімічних технологій та біоінженерії, психології, наук біології, судової медицини та інші фахівці з урахуванням передбачуваного способу вчинення терористичного злочину.

Наголошено на суттєвому значенні впровадження інноваційних безпілотних технологій у межах провадження окремих слідчих (розшукових) дій, та зокрема огляду місця події при розслідуванні терористичних актів. Виокремлено чинники, що здатні викликати труднощі при використанні БпЛА в слідчій практиці та запропоновано шляхи їх усунення.

Важливу роль в аспекті підвищення ефективності проведення допиту набуває процесуальна взаємодія, а саме залучення до проведення допиту спеціалістів відповідного профілю (спеціаліста в галузі вибухотехніки, техногенної безпеки, зброєзнавства, воєнної науки, релігієзнавства, криміналістики, психології). Участь обізнаних осіб у допиті дозволяє слідчому компенсувати недостатній рівень власних знань в тій або іншій галузі, професійніше і глибше розібратися в спеціальних питаннях, які становлять предмет допиту, а також сприятиме викриттю неправдивих свідчень з питань, що входять до компетенції спеціаліста.

Використання поліграфа при розслідуванні терористичних актів слід вважати сучасним і доступним додатковим способом отримання та оцінки криміналістично значущої інформації орієнтуючого характеру. Запропоновано внести зміни до чинного кримінального процесуального законодавства та передбачити в главі 20 «Слідчі (розшукові) дії» КПК України нову слідчу (розшукову) дію за обов'язковою участю спеціаліста-поліграфолога – «перевірка свідчень на поліграфі».

Цілями залучення спеціалістів до проведення обшуку при розслідуванні терористичних актів є: допомога слідчому у розпізнаванні суті та попередньому визначенні родової (групової) належності тих чи інших предметів і об'єктів, визначенні можливого способу їх приховування; виявлення за допомогою пошукових приладів ймовірних місць, обладнаних під тайники; кваліфіковане виявлення та вилучення із застосуванням відповідних науково-технічних засобів різного роду предметів та слідів злочину, допомога у їх подальшому пакуванні та транспортуванні; здійснення пошуку та відібрання зразків для експертного дослідження; спостереження за реакцією обшукуваної особи з метою пошуку схованки знярядь та предметів, що мають доказову цінність.

Основні положення цього розділу відбито в публікаціях [251; 253; 254].

РОЗДІЛ 3

ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ

3.1. Сучасні проблеми призначення судових експертиз

При розслідуванні терористичних актів основною процесуальною формою використання спеціальних знань, безумовно, є залучення експерта для проведення судової експертизи та одержання відповідного висновку з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери його знань. Це твердження цілком підтверджується результатами проведеного аналізу емпіричного матеріалу в аналізованій категорії кримінальних проваджень. Судова експертиза у своїй сутності є важливим засобом доказування, що дозволяє отримати нові фактичні дані, встановлення яких можливе лише шляхом експертного дослідження, або перевірити відомості про обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження, які вже відомі слідству, але потребують додаткового, кваліфікованого підтвердження за результатами дослідження на підставі спеціальних знань. Процесуальною формою фіксації результатів експертного дослідження є висновок експерта, який визнається джерелом доказів у кримінальному провадженні.

Значний внесок у дослідження проблемних питань науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності, організаційно-тактичних засад підготовки та призначення судових експертиз у кримінальному провадженні, оцінки висновку експерта й використання результатів експертиз під час досудового розслідування та судового розгляду, а також концептуальних основ розвитку судової експертизи в сучасних умовах, зробили такі вітчизняні юристи: В. М. Атаманчук [197], П. Д. Біленчук [198], В. Г. Гончаренко [199], Ф. М. Джавадов [200], О. І. Жеребко [201], Н. І. Клименко [202], В. В. Ковальова [203], С. П. Лапта [204], Є. І. Макаренко [205], І. В. Пиріг [206],

Е. Б. Сімакова-Єфремян [207], О. П. Угровецький [208], М. Г. Щербаковський [209] та багато інших науковців.

Як слушно відзначають дослідники, у широкому сенсі інститут судової експертизи має сприяти правоохоронним органам та суду у встановленні істини у справі та реалізації повною мірою завдань кримінального процесу, передбачених ст. 2 КПК України, тобто забезпечити захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечити швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд для того, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. У юридичній літературі виокремлюються такі спеціальні завдання судової експертизи: ідентифікаційні (встановлення тотожності об'єктів); класифікаційні (віднесення певного об'єкта до певного роду, класу, виду, групи); діагностичні (встановлення певних процесів, станів, зв'язків, можливостей об'єкта, певних характеристик); ситуаційні (встановлення механізму події, перебігу певної діяльності). Спеціальні завдання судової експертизи вирізняються вузькою спеціалізацією. Кожний вид та підвид має визначений обсяг завдань, який часто обумовлює типовий перелік запитань, які можуть бути поставлені експерту в ухвалі слідчого, суду [210, с. 29–31, 120].

Слід зазначити, що у науковій літературі відсутній єдиний підхід до розуміння процесуальної природи судової експертизи. Одні науковці визначають її як окремий процесуальний інститут та самостійну процесуальну форму одержання нових та перевірки (уточнення) наявних доказів, інші – безапеляційно відносять до слідчих (розшукових) дій, натомість окремі дослідники до слідчих (розшукових) дій відносять не всю судову експертизу в цілому, а лише процедуру її призначення. Так, наприклад, І. В. Пиріг надає визначення, що

судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію, про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [115, с. 58]. В. Ю. Шепітько зазначив, що судова експертиза – це процесуальна дія, яка полягає в дослідженні судовим експертом на основі спеціальних знань матеріальних (матеріалізованих) об'єктів (речових доказів) та різного роду матеріалів і документів, які містять доказову інформацію, з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення справи (провадження) [211, с. 257]. О. П. Снігер'єв та С. О. Андренко запропонували під судовою експертизою розуміти проведення особою, яка володіє спеціальними знаннями та має спеціальний процесуальний статус (є експертом), на підставі ухвали суду або уповноваженого органу (посадової особи), дослідження певних фактів і фактичних обставин справи з метою отримання нових фактичних даних у результаті проведеного дослідження та повідомлення відомостей, які мають значення для справи, що оформляється спеціальним документом – висновком експерта [212, с. 236]. У свою чергу автори підручника за редакцією А. Ф. Волобуєва розуміють експертизу як слідчу (розшукову) дію, яка являє собою науково обґрунтоване дослідження представлених об'єктів, що проводиться експертом з метою отримання доказової або орієнтуючої інформації щодо обставин злочину, яка відображається у висновку експерта [97, с. 49]. До слідчих (розшукових) дій відносить судову експертизу і вітчизняний законодавець. У чинному КПК України норми, що регламентують проведення експертизи (ст. 242–245) входять до глави 20 «Слідчі (розшукові) дії».

Дещо іншої думки дотримуються автори підручника з кримінального процесу за редакцією Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця, зазначаючи, що призначення і проведення експертизи здійснюється як комплекс процесуальних і організаційних дій. Слідчою дією у спеціальному юридичному значенні цього терміна, на думку науковців, є лише одержання зразків для експертного дослідження [213, с. 245]. І. В. Пиріг з цього приводу слушно зазначає, що дії

щодо призначення та проведення експертизи різні за природою та суб'єктами проведення. Якщо розглядати стадію призначення експертизи, а за чинним КПК України – залучення експерта, то її суб'єктом є слідчий, а суб'єктом проведення експертизи є експерт. Розглядаючи характерні ознаки слідчої (розшукової) дії, вчений дійшов висновку, що стадія призначення експертизи або залучення експерта, яку науковці розглядають як підготовчу до проведення експертизи, має всі ознаки, притаманні самостійній слідчій (розшуковій) дії. Вона регламентована нормами процесуального права (ст.ст. 242-244 КПК України), здійснюється в рамках кримінального провадження уповноваженою на те особою [214, с. 59].

На подвійну природу судової експертизи та діяльності експерта вказують Н. І. Клименко та П. Д. Біленчук. Вчені зазначають, що передусім, це діяльність процесуального характеру, тому що експерт виконує завдання за дорученням сторони кримінального провадження після розгляду слідчим суддею клопотання про проведення відповідної експертизи. Експертиза це також дослідження, під яким розуміють вивчення обізнаною особою представлених йому об'єктів і матеріалів провадження, виявлення, аналіз і порівняння їх якостей і ознак із застосуванням відповідних прийомів, методів і технічних засобів, оцінку і формування на підставі спеціальних знань відповідних висновків у вигляді відповідей на поставлені питання [215, с. 63].

Ми ж більше схилиємося до думки, що судову експертизу слід розглядати як комплексну процесуальну дію. З одного боку, експертизу загалом не можна вважати слідчою (розшуковою) дією через різні розуміння експертної діяльності та сутності самої слідчої (розшукової) дії, що склалися в науці та на практиці. Незважаючи на те, що залучення експерта та проведення судової експертизи входить до системи кримінального процесу як слідча (розшукова) дія, вона має значні відмінності від інших засобів доказування. Роль слідчого фактично зводиться до прийняття рішення про призначення судової експертизи та вирішення низки пов'язаних з цим процедурних питань, а також оцінкою її результатів, тобто отриманої при цьому інформації, яку він може

використовувати надалі у якості нових доказів чи уточнення вже наявних або при визначенні напрямку подальшого слідчого пошуку. Експертне дослідження проводить лише експерт, за яким закріплюється його принцип незалежності та невторчання зацікавлених осіб в його діяльність, він має у кримінальному провадженні принципово інший порівняно зі слідчим правовий статус, надає висновок від свого імені та несе за нього особисту відповідальність. Крім цього, віднесення вітчизняним законодавцем змагальності до однієї із засад кримінального провадження передбачає паритетну можливість використання допомоги обізнаних осіб та ініціювання залучення експерта стороною обвинувачення та стороною захисту, позбавляючи тим самим слідчого монопольного права на проведення експертизи, що, своєю чергою, також не відповідає загальноновизнаному уявленню, що склалося про слідчу (розшукову) дію.

З іншого боку, помилково було б вважати судову експертизу повністю автономною процесуальною формою пізнавальної діяльності, адже експерт у своєму дослідженні спирається насамперед на встановлені факти та докази, зібрані у процесі досудового розслідування слідчим, які виступають вихідним підґрунтям експертизи, її своєрідною організаційно-технічною умовою. Самостійне збирання таких об'єктів обізнаною особою виходить за межі її компетенції. Водночас, до спільних рис аналізованих процесуальних інститутів слід віднести їх пізнавальну сутність щодо встановлення обставин, що мають значення для розслідування, тобто спрямованість на збирання (виявлення, фіксацію та вилучення) доказів у кримінальному провадженні та їх перевірку. Тому, на нашу думку, слід вести мову не про окремі та ізольовані одна від одної процесуальні дії, а саме про спільну пізнавальну діяльність слідчого та експерта, які у своїй взаємодії утворюють нерозривну єдність. У зв'язку з цим вбачається за необхідне закріпити в КПК України процесуальний статус судової експертизи як комплексної процесуальної дії та передбачити чіткий порядок, підстави її проведення, а також форми взаємодії слідчого (сторони захисту, суду) з

працівниками експертних підрозділів в окремій, присвяченій цьому главі «Призначення та провадження судової експертизи».

Аналізуючи сутність судової експертизи дослідники виокремлюють наступні ознаки, які характеризують особливості її виконання в кримінальному провадженні: потенційну можливість застосування спеціальних знань (медичних, технічних, фізичних, математичних, хімічних, біологічних, трасологічних, балістичних, психологічних та інших наук); проведення досліджень із метою виявлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (встановлення або спростування певних фактів, моделювання певних ситуацій, установлення тотожності об'єктів, групофікація тощо); дотримання процесуальної форми експертизи (дотримання передбачених кримінальним процесуальним законодавством правових та фактичних підстав, порядку, проведення та оформлення результатів експертного дослідження); проведення експертизи спеціальним суб'єктом; визначення кола ініціаторів проведення експертизи [216, с. 430].

Виходячи з наведених думок науковців, можемо виокремити наступні ознаки судової експертизи: вона є найбільш формалізованою формою спеціальних знань, а процесуальні норми, що її регламентують, становлять єдину систему; метою спеціального дослідження є не проста констатація встановлених експертом фактичних даних або висунення припущень щодо обставин розслідуваної події, а їх кваліфікована оцінка та подальша інтерпретація результатів проведеного дослідження; формування в результаті дослідження висновків на підставі аналізу й тлумачення фактів, що спираються на певні наукові методи та спеціально розроблені експертні методики, а також на практичний досвід носія спеціальних знань у відповідній галузі; експертизу можна призначити лише в тому випадку, якщо для дослідження є необхідні об'єкти, якими можуть бути не лише предмети матеріального світу, а й різні процеси, явища та події, виходячи з яких експерт пізнає інші факти, які належать до предмету експертного дослідження; результати судової експертизи оформляються особливим процесуальним документом – експертним висновком,

зміст якого суворо регламентований законодавцем (ст. ст. 101–102 КПК України).

Здійснюється експертиза виключно незалежним експертом – кваліфікованим фахівцем, який має професійні знання та практичні навички у певній галузі науки та техніки. Так, юридична енциклопедія за редакцією Ю. С. Шемшученка визначає термін «експерт» як компетентна особа, яка має відповідну освіту, кваліфікацію, науковий або практичний досвід, володіє спеціальними знаннями тощо [217, с. 332]. Змістовна діяльність експерта найбільш повно визначається Законом України «Про судову експертизу». Так, у ст. 10 зазначено, що експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію експерта з певної спеціальності. Також до проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом [118]. Правовий статус експерта формується на основі комплексу прав, обов'язків, відповідальності, регламентованих у ст. ст. 69–70 КПК України. У ч. 1 ст. 69 КПК України зазначається, що експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [117].

На відміну від спеціаліста, який може залучатися до досудового розслідування як у процесуальній формі, коли, наприклад, фахівець включається до складу слідчо-оперативної групи та надає допомогу консультативного й технічного характеру у кримінальному провадженні, так і в непроцесуальній, коли ним надається додаткова та довідкова інформації орієнтуючого характеру, що не знаходить відображення у протоколі відповідної процесуальної дії, експерт здійснює свою діяльність у єдино доступній йому формі – шляхом проведення експертного дослідження та надання висновків, що мають силу процесуальних джерел доказів. Експерт залучається до виконання самостійних досліджень з використанням судово-експертних методик та інструментально-лабораторних методів, тобто проводить їх поза межами будь-яких інших процесуальних дій, тоді як спеціаліст бере участь у процесуальних діях, що здійснюються органом досудового розслідування та знаходять свій прояв лише у їх процесуальній взаємодії.

Крім того, свої відмінні особливості мають права експерта, відрізняючись від прав інших учасників кримінального процесу, зокрема від прав спеціалістів, залучених до кримінального провадження. Він має більш широке коло повноважень, несе суворішу відповідальність у разі неналежного виконання своїх професійних обов'язків або надання завідомо неправдивого експертного висновку, повинен обґрунтувати свої висновки щодо кожного з поставлених перед ним питань (спеціаліст не проводить окремих досліджень, висловлює свою думку або судження, зміст якого має більшою мірою інформаційно-аналітичний характер та може обмежитися найпростішими вимірювальними приладами і технічними засобами або взагалі їх не використовувати). Процесуальною формою використання спеціальних знань є також допит експерта в суді (ст. 356 КПК України), що передбачає отримання від експерта, який проводив судову експертизу свідчень з приводу роз'яснення чи уточнення даного ним експертного висновку. Тим самим підкреслюється процесуальний статус експерта та специфічність завдань, які вирішуються ним у кримінальному провадженні.

Однак, на практиці виникають різні проблеми, пов'язані з реалізацією права сторін на отримання експертного висновку у кримінальному судочинстві, що зумовлюються наявними колізіями та процесуальними прогалинами у правовому регулюванні зазначеного питання. Наприклад, слушною є думка А. В. Шульженко, яка звертає увагу на відсутність чіткої законодавчої регламентації щодо того, як саме мають виправлятися помилки в складених експертизах, причиною чого є недостатній професійний рівень, досвід експерта [218, с. 138]. Також, слід погодитися з М. В. Даньшиним, який, виходячи зі світової практики судово-експертної діяльності, виокремлює окрему нагальну зараз вітчизняну проблему розвитку експертного забезпечення правосуддя в Україні – проблему більш чіткої законодавчої регламентації гарантій забезпечення діяльності судового експерта. Вчений слушно зазначає, що на теперішній час судовий експерт хоча й має відповідно до законодавства певні гарантії здійснення судово-експертної діяльності, але вони є явно недостатніми для виконання всіх його функцій, передбачених законом. Насправді дієвого механізму захисту судового експерта від незаконних дій зараз в Україні не має. Спеціальні заходи забезпечення його безпеки не прописані у діючому законодавстві [219, с. 50–53].

Вбачається, що для вирішення проблем процесуального характеру діяльності експерта в кримінальному судочинстві можна запропонувати низку рекомендацій та пропозицій:

- 1) забезпечення незалежності судових експертів. Більш чіткої регламентації потребують соціальні та правові гарантії діяльності експертів з метою їх захисту від тиску, загроз та незаконних дій з боку сторони обвинувачення, сторони захисту або інших осіб, створення та законодавчого закріплення насправді дієвого механізму протидії впливу сторін на результати експертного дослідження. Водночас, необхідно у цілому посилити відповідальність за порушення експертом професійних обов'язків та вчинення корупційних правопорушень, розширити перелік санкційних заходів та обмежень до судового експерта за надання ним завідомо неправдивого,

необ'єктивного висновку та навмисного спотворення фактів (позбавлення права займатися експертною діяльністю, відшкодування витрат, пов'язаних з проведенням експертизи, адміністративний штраф або арешт, кримінальне переслідування та ін.);

2) усунення процесуальних недоліків щодо наданих законодавцем паритетних можливостей сторонам кримінального провадження у питанні використання спеціальних знань у формі судової експертизи. Чинним КПК України (ст. 22) передбачено принцип змагальності у кримінальному процесі, втілення якого передбачає наділення сторін рівними можливостями у збиранні та поданні доказів, відстоюванні позиції, створення інших необхідних умов для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав на засадах об'єктивності й неупередженості та, зокрема, можливістю безперешкодно використовувати спеціальні знання під час збирання доказів. У ч. 3 ст. 93 КПК України зазначається можливість отримати стороною захисту висновків експертів. Згідно зі ст. 243 для сторони захисту передбачається право на проведення експертизи на договірній основі, у тому числі за потреби, залучення для цього незалежних експертів. Відповідно до ч. 9 ст. 101 КПК України, експерт передає висновок тій стороні, за клопотанням якої здійснювалася судова експертиза, позбавляючи тим самим сторону обвинувачення можливості ознайомлення на етапі досудового розслідування з результатами проведеного експертного дослідження, ініційованого протилежною стороною. На практиці це може призвести до ризику виникнення ситуацій, коли результати експертних досліджень будуть приховані стороною захисту, якщо вони будуть не на користь підозрюваного, використовуючи загальні можливості, передбачені КПК України (ч. 6 ст. 290). Водночас, надане стороні захисту право самостійно залучати експертів на договірних умовах носить дещо декларативний характер, адже для провадження судової експертизи експертові потрібно надати об'єкти, порівняльні зразки та інші матеріали, які можуть бути отримані у процесі досудового розслідування лише шляхом проведення відповідних слідчих (розшукових) дій.

У зв'язку з цим пропонуємо у чинному КПК передбачити можливість ознайомлення з експертним висновком сторони обвинувачення, якою було надано в розпорядження експерта об'єкти експертизи, а також станом та змінами властивостей таких об'єктів за результатами проведеного експертного дослідження, ініційованого стороною захисту. Також доцільним вбачається передбачити норму, яка б наділила сторону захисту правом на здійснення адвокатського контролю за застосуванням спеціальних знань у формі судової експертизи, визначивши дієвий механізм його реалізації. Вирішення даної правової колізії можливе також шляхом перейняття досвіду Франції стосовно втілення принципу змагальності у кримінальному процесі, коли суд з обох сторін одночасно призначає двох незалежних експертів. Це, на нашу думку, дозволить зрівняти права та забезпечити інтереси обох сторін кримінального провадження щодо отримання достовірного доказу – експертного висновку;

3) врегулювання положень щодо можливості проведення допиту експерта на стадії досудового розслідування. Відповідно до ст. 356 КПК України, процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві є допит експерта в суді для роз'яснення наданого ним експертного висновку. Законодавець не передбачив можливість проведення допиту експерта на досудовій стадії та прямо заборонив допит експертів як свідків щодо роз'яснення наданих ними висновків (п. 11 ч. 2 ст. 65 КПК України). Більш того, до діючого кримінального процесуального законодавства з метою усунення правових колізій були внесені зміни до п.2 ч.5 ст. 69 та ч.3 ст. 95 КПК України, якими було нівельовано норми, що передбачали зобов'язання судового експерта прибути до слідчого та прокурора для надання показань та відповідей на запитання під час допиту.

Водночас, як бачимо з аналізу положень ч. 1 та ч. 3 ст. 356 КПК законодавець розрізняє допит з метою роз'яснення експертного висновку та допит з питань, пов'язаних з методикою проведеного експертного дослідження, його оцінкою та перевіркою. Аналогічна правова позиція закріплена в ухвалі Вищого антикорупційного суду від 13.01.2020 р. №991/24/20 (провадження 1-

кс/991/25/20), якою зобов'язано прокурора забезпечити проведення у кримінальному провадженні слідчої дії за участі сторони захисту - допиту судових експертів. З огляду на зазначене, вважаємо за необхідне внести відповідні зміни до КПК та передбачити серед слідчих (розшукових) дій допит судових експертів з питань оцінки, уточнення та перевірки здійсненого експертного дослідження за участю сторони захисту, а також законодавчо передбачити можливість допиту експертів з питань наданих ними висновків на етапі досудового розслідування, процесуально регламентувати механізм та порядок проведення такого допиту. Звідси, на наше переконання, висновок експерта та свідчення експерта можуть і повинні розглядатися як самостійні, автономні види доказів.

3.2. Призначення вибухотехнічної експертизи

Досліджуючи питання щодо сутності вибухотехнічної експертизи насамперед слід зазначити, що її розглядають як складову у криміналістичній вибухотехніці. Це комплексне дослідження, яке включає спеціально розроблені методики в галузі вибухової справи, фізико-хімічних досліджень, а також військової техніки, радіоелектроніки, криміналістики та низки інших галузей знань, пов'язаних з методами та засобами застосування вибухових технологій, виробництва вибуху, використанням та утилізацією боєприпасів [220, с. 226]. Її наукову основу становлять закономірності процесів горіння, фізичного та хімічного вибуху, особливості синтезу вибухових сполук та утворення вибухових сумішей, дія факторів вибуху на навколишнє середовище та предмети оточуючої обстановки, формування слідів на фрагментах вибухових пристроїв та різних перешкодах, технології промислового виготовлення вибухових речовин, конструкції боєприпасів, засобів висадження в повітря й технології їх спорядження [144, с. 141]. Предметом роду вибухотехнічної експертизи є закономірності механізму виникнення вибуху та утворення слідів його впливу на

предметах обстановки місця події, інші факти та обставини вибуху, що встановлюються на основі спеціальних знань у криміналістичній вибухотехніці при дослідженні пристроїв та виробів, що містять вибухові речовини, продуктів та слідів їх вибухової дії, вражаючих властивостей, шляхом вирішення питань, поставлених перед експертом-вибухотехніком у зв'язку з розслідуваною подією.

Предмет конкретної вибухотехнічної експертизи, тобто обставини, що підлягають встановленню під час певного кримінального провадження щодо терористичного акту різняться залежно від цілей, завдань та об'єктів дослідження. Вона вирішує не лише ідентифікаційні та класифікаційні завдання, а й більшою мірою ситуаційні, тому її об'єктом зрештою є подія та пов'язані з нею взаємозалежні явища та процеси, а безпосередніми об'єктами вибухові матеріали, зокрема: вибухові речовини та суміші, продукти їх розпаду, вироби та їх конструктивні елементи, що містять вибухову речовину та їх залишки (уламки) після спрацьовування, штатні боєприпаси (ручні гранати, міни, снаряди, фугаси тощо), сліди дії вибуху та виробів, що містять вибухову речовину та є матеріальним відображенням вибухового впливу на предметах речової обстановки, що знаходилися в зоні дії продуктів вибуху (окопчення, оплавлення, вм'ятини, уламкові пробоїни, розломи та сколи, частини механічних підричників, травматичні пошкодження у людей тощо).

До об'єктів даного експертного дослідження також можуть належати протоколи слідчих (розшукових) дій, висновки судово-медичних, трасологічних та інших експертиз, що містять відомості про подію, що відбулася, обстановку, що передувала виникненню вибуху, про наслідки вибуху, а також саме місце вибуху, пошкоджені вибухом частини будівель, громіздке обладнання, інші великогабаритні предмети, що знаходяться на місці вибуху, вилучення яких не уявляється можливим. В розпорядження експерта надаються довідки про категорію небезпечності виявлених вибухових матеріалів, акти перевірки на наявність вибухових пристроїв, вибухових речовин або конструктивно схожих на них предметів.

Розв'язувані у межах експертних досліджень діагностичні завдання, зазвичай, пов'язані з розпізнаванням різних властивостей і характеристик вибухонебезпечних об'єктів, що надаються експерту на дослідження. За слідами вибухового впливу можна судити про природу вибуху, потужність вибухового пристрою, технічний стан та придатність вибухового пристрою або боєприпасу для здійснення вибуху тощо. Ідентифікаційне дослідження спрямовується насамперед на порівняння властивостей порівнюваних вибухонебезпечних мас та встановлення на цій підставі їх належності до одного об'єму; різних об'єктів, що знайдені на місці вибуху, до одного вибухового пристрою. Крім того, вирішення ідентифікаційних завдань дозволяє встановити загальне джерело походження двох або більше об'єктів за місцем їх виготовлення або спорядження. На відміну від ідентифікаційних, класифікаційні дослідження спрямовані на встановлення типу та виду вибухового пристрою, боєприпасу за його частинами, фрагментами та уламками, знайденими на місці вибуху або іншими слідами застосування, а результати цієї експертизи можуть бути використані слідчим для виявлення зв'язку такого об'єкту з обставинами розслідуваної події та доведення причетності підозрюваного до вчинення конкретного акту тероризму. У межах класифікаційних досліджень можливо встановити видову та групову приналежності вибухового пристрою та його елементів за частинами, слідовими залишками, що збереглись після вибуху або іншими підставами, визначити групу, підгрупу, вид вибухової речовини відповідно до існуючої класифікації, спосіб виробництва вибухового пристрою та вибухової речовини тощо.

Ситуаційні дослідження проводяться з метою визначення епіцентру вибуху та його механізму за конкретних обставин, з'ясування характеру та радіусу вибухового впливу вражаючих факторів, місцезнаходження особи підричника, потерпілих та окремих предметів оточуючої обстановки в момент здійснення вибуху. За допомогою дослідження цілого пристрою, що не вибухнув, також встановлюються ймовірні наслідки дії вибухового впливу, оцінюється рівень реальної небезпеки для людей, що могли знаходитись на

різних відстанях від вибухового пристрою. Своєю чергою, результати реконструкційних досліджень надають змогу змодельовати початкову обстановку навколишніх об'єктів та їх розташування до моменту ініціювання вибуху, встановити час здійснення підриву, відтворити за слідами вибуху конфігурацію оболонки підірваного вибухового механізму, маркувальні позначення такого вибухового пристрою, колір зовнішніх деталей, форму частинок речовини спорядження, віднайти інші характерні властивості, притаманні вибуховому механізму та його конструктивним елементам (наприклад, сліди технологічних операцій, внесення конструкційних змін, сліди корозії або механічних пошкоджень тощо).

Підготовка матеріалів для призначення судової вибухотехнічної експертизи має низку особливостей, які залежать від об'єктів дослідження та питань, поставлених на вирішення експерту. Нерідко дослідження ускладнюється через неналежну якість зберігання вихідних речовин, які переважно є лише у слідових кількостях, вміст яких має різного роду домішки, уламки або інші сторонні суміші. Крім цього, практика проведення даного виду досліджень демонструє, що іноді на вирішення експерту ставляться питання, які не мають суттєвого значення для слідства, що зрештою призводить до збільшення строків експертного дослідження. Трапляються також і протилежні випадки упущення слідчим окремих фактів та обставин, які можуть бути встановлені даною експертизою, відповідно результати такого дослідження не будуть містити необхідні для кримінального провадження відомості, а важливі ознаки наданих на вивчення експерту об'єктів можуть бути видозмінені або взагалі знищені, а отже не підлягатимуть повторному експертному дослідженню. Тому, вважаємо за доцільне рекомендувати слідчому до призначення даної експертизи проконсультуватися з фахівцем тієї експертної установи, якій доручається її проведення. Виходячи зі специфіки об'єктів вибухотехнічного експертного дослідження підготовка матеріалів для призначення цієї експертизи має здійснюватися кваліфікованим спеціалістом у зазначеній галузі. При вилученні таких об'єктів також забезпечується належна взаємодія спеціаліста у

галузі вибухотехніки зі спеціалістом-криміналістом, іншими спеціалістами, з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження.

До матеріалів, які направляються експерту для провадження експертизи обов'язково додаються протокол огляду місця події, в якому відображається локалізація слідів вибуху відносно його епіцентру, додатки до нього: плани і схеми місця події до і після вибуху; схеми місць найбільш інтенсивних руйнувань; схему, на якій відображено характер поширення вибухової хвилі та її впливу на навколишню обстановку, що дозволить у ході дослідження побудувати найбільш повне уявлення про подію, що відбулася та провести всебічний аналіз ймовірних дій особи злочинця. Експерту слід направити всі, у тому числі дрібні, фрагменти та уламки вибухового пристрою, окремі фрагменти деталей годинникових механізмів, тумблерів, джерел живлення, частин вражаючих елементів, які були знайдені на місці події та можуть містити на своїй поверхні мікрочастинки вибухової речовини та продуктів вибуху. Додаються протоколи допитів осіб, які спостерігали вибух або його наслідки, особливо якщо до моменту огляду обстановка на місці події була змінена внаслідок пожежі, що виникла від вибуху та після вжиття відповідних заходів щодо її гасіння, за наявності також надаються відеозаписи з камер відеоспостереження, розташованих в зоні вибуху на прилеглий до неї території, автомобільних відеореєстраторів, на яких з різних кутів зафіксовано процес здійснення вибуху в його динаміці, а також події, які йому передували. За наявності потерпілих експерту надаються висновки судово-медичних експертиз та протоколи огляду трупів.

Як порівняльні зразки при призначенні даного виду експертиз подаються зразки ґрунту, речовини, інструменти та обладнання, пристрої та їх фрагменти, а також контрольна проба ґрунту навколишньої місцевості на відстані не ближче 5-10 м від воронки з місця вибуху, інші зразки, придатні для провадження порівняльних досліджень та модельних експертних експериментів. Якщо відсутня можливість вилучити хоча б частину предмета, слід зробити зіскрібки або змив підозрілого сліду. За наявності водних джерел (водоймищ) на місці

події надається також проба води, у якій можуть бути розчинні вибухові речовини чи продукти їх розпаду та контрольна проба води в чистій скляній ємності, із місць, звідки виключено потрапляння продуктів.

Виходячи з потреб слідчої та експертної практики, з урахуванням предмету доказування та використання при цьому необхідних спеціальних знань, судова вибухово-технічна експертиза розподіляється на такі види:

1. Експертиза вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху.
2. Експертиза вибухових речовин і продуктів вибуху.

Експертиза вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху. Насамперед визначимо, що являє собою вибуховий пристрій, які його основні конструктивні елементи та властиві ознаки як об'єкту криміналістичного дослідження. Так, спершу вчені-криміналісти розглядали вибуховий пристрій з позиції воєнних і технічних наук. З плином часу таких понять і класифікацій було недостатньо для розв'язання криміналістичних завдань, і вони не охоплювали весь спектр досліджуваних об'єктів. Це було пов'язано з поширенням кримінальних вибухів і збільшенням кількості різновидів знарядь вибуху, які застосовувались для досягнення злочинної мети не тільки як боєприпаси вибухової дії, але й як вибуховий пристрій саморобного виготовлення, що надалі і визначило їхній статус у криміналістиці [221, с. 140].

Тож під вибуховим пристроєм в криміналістичній науці розуміється спеціально виготовлений пристрій для вибуху, або виріб, конструктивно призначений для виробництва хімічного вибуху за певних умов, що володіє вражаючими властивостями. Як об'єкт криміналістичного дослідження, вибуховий пристрій характеризується такими основними ознаками: 1) використання енергії хімічного вибуху – визначення природи процесу розкладання вибухової речовини, внаслідок якої виділяється енергія; 2) наявність вибухової речовини та засобів ініціювання (детонатора, підричника), що складають здатність вибухового пристрою до виробництва вибуху; 3) укомплектованість вибухового пристрою всіма необхідними елементами, що дозволяють привести його в дію; 4) одноразовість застосування

– неможливість повторного застосування вибухового пристрою через те, що він руйнується при першому підриві; 5) наявність вражаючих елементів та можливість нанесення цими елементами різних пошкоджень об'єктів або ураження людей [144, с. 118, 124; 222; 223; 224].

До основних конструктивних елементів вибухового пристрою належать:

- а) корпус – конструктивна ємність, що об'єднує вибуховий пристрій, може служити для компонування, маскування, захисту заряду вибухової речовини від зовнішніх впливів, забезпечення вибухового горіння вибухової речовини та інших цілей (наприклад, корпуси боєприпасів, каністри тощо);
- б) ініціюючі засоби, призначені для приведення в дію вибухового пристрою (ініціювання вибуху наявного заряду вибухової речовини) шляхом передачі початкового імпульсу до засобу ініціювання, зокрема капсулі-детонатори, електродетонатори, запали, проміжні детонатори у вигляді високобризантної вибухової речовини, детонуючі шнури як засоби передачі детонуючого імпульсу тощо;
- в) заряд вибухової речовини – певна кількість вибухової речовини, підготовлена до вибуху з виконанням максимальної механічної роботи (у вибуховому пристрої як заряд можуть використовуватися різні вибухові речовини як промислового, так і саморобного виготовлення);
- г) датчик цілі – механізм, призначений для передачі енергії впливу цілі (людей, техніки, пошукових приладів) до виконавчого механізму;
- г) виконавчі механізми, які у деяких видах засобів підривання є одними з конструктивних елементів, можуть бути представлені накольними та ударними механізмами, замикачами тощо [220, с. 230; 225; 226; 227; 228; 229].

За конструктивними особливостями вибухові пристрої можуть бути об'єднаними в єдиний корпус або бути безоболонковими. У саморобних вибухових пристроях в якості додаткових вражаючих елементів можуть використовуватися шматочки металу, гайки, обрізки цвяхів тощо.

Загалом експертиза вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху призначається з метою встановлення природи вибуху та його технічної причини, приналежності наданих на дослідження пристроїв до певного класу, типу, виду, марки тощо, з'ясування конструкції окремих елементів та підірваного пристрою

в цілому, принципу його функціонування та оцінки вражаючої дії. Зазначений вид судової експертизи дозволяє встановити схему, складові електричного ланцюга вибухового пристрою, спосіб приведення даного механізму у дію, виявити факт внесення до вибухового пристрою конструктивних змін. Також за допомогою уламків та фрагментів вибухового пристрою можна отримати інформацію про місце, де він був виготовлений, вид обладнання та інструменти, які використовувалися зловмисниками на етапі підготовки до реалізації терористичного наміру. Експерт-вибухотехнік в межах цього напрямку досліджень виносить судження про рівень професійних навичок особи, яка виготовила саморобний вибуховий пристрій та особи, яка безпосередньо привела його в дію.

На вирішення експертів експертизи вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху можуть бути поставлені такі питання:

- чим являються надані на експертизу предмети; чи придатні дані предмети в сукупності до здійснення вибуху?
- який вид (форма, матеріал, розміри) мав корпус вибухового пристрою чи боєприпас та який виріб використовувався в якості його як оболонки (корпусу)?
- чи являються представлені на дослідження предмети в конструктивному поєднанні між собою вибуховими пристроями чи боєприпасами; якщо так, то якими саме, до якого виду вони відносяться, яким способом виготовлені, який засіб підривання застосовувався у цьому виробі, що застосовувалося як джерело струму?
- чи є предмети, вилучені з місця події, осколками (деталлями) вибухового пристрою, якщо так, то якого саме?
- до якої категорії вибухових матеріалів належать надані на дослідження предмети?
- які вражаючі властивості наданого на дослідження пристрою та для яких цілей він використовується?

- чи придатний наданий на дослідження об'єкт до вибуху із застосуванням засобу підриву?
- чи був на місці події, а саме на вказаній території, вибух; якщо мав місце вибух вибухового пристрою, то яка його конструкція?
- яким способом було підірвано боєприпас; який характер і радіус його небезпечного ураження?
- чи був передбачений конструкцією вказаного вибухового виробу запобіжно-виконавчий механізм і для якого способу приведення в дію вибухового пристрою він призначений?
- чи був вибуховий пристрій, представлений на дослідження, підготовлений (придатний) для здійснення вибуху до його розрядження? Яка причина неспрацьовування вибухового пристрою?
- чи на одному обладнанні (в одній чи різних компаніях), використовуючи однакові чи різні інструменти, було зроблено кілька вибухових пристроїв, засобів підриву, їх частин?
- які професійні навички у вибуховій справі особи, яка виготовила (застосувала) вказаний вибуховий пристрій?

Експертиза вибухових речовин і продуктів вибуху. У науково-практичному коментарі КК України наведено наступне визначення: вибухові речовини – це порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню [230]. Зазначається, що «вибухові речовини» разом із «засобами ініціювання» можуть бути віднесені до групи «вибухових матеріалів». При цьому вибухові речовини – це хімічні сполуки чи суміші, здатні під впливом зовнішнього імпульсу до самопоширення з великою швидкістю хімічної реакції з утворенням газоподібних продуктів і виділенням тепла. До них належать амоніти, амонали, тротил, вибухові напівпродукти утилізації (пороха) тощо [231, с. 354].

Цікавим є історичний факт, що першою й найпростішою щодо хімічного складу вибуховою речовиною вважають димний порох. Спочатку його використовували як запальну речовину, а пізніше стали застосовувати як

вибухову і металъну. Протягом близько 500 років, до середини XIX століття, димний порох був фактично єдиною доступною людству вибуховою речовиною [232]. Великою подією в галузі утворення вибухових речовин було одержання А. Собреро шляхом обробки гліцерину азотною кислотою при наявності сірчаної кислоти з отриманням нітрогліцерину у 1846 р. у м. Туріні в Італії. Це було, власне кажучи, кінцем епохи пороху і початком ери потужних вибухових речовин [233, с. 93]. Після винаходу А. Нобелем капсуля-детонатора, що дозволив ініціювати вибух у багатьох потенційних вибухових речовин, були запропоновані і застосовані на практиці, як у військовій справі, так і в промисловості, такі відомі вибухові речовини, як піроксилін, пікринова кислота, нітромавіт, тротил, тен, гексоген, октоген та багато інших [234].

Нині в судово-експертному дослідженні вибуховими речовинами визнають системи (індивідуальні речовини або суміші), здатні під впливом зовнішніх чинників до надзвичайно швидкого хімічного перетворення (вибухове перетворення). Вибухові речовини характеризуються великою швидкістю виділення теплової енергії під час вибуху. Ця енергія перетворюється на кінетичну енергію сильно стиснутих газоподібних продуктів вибуху (вибухового перетворення), які в процесі розширення здатні виконувати механічну роботу та руйнувати навколишнє середовище. Тобто, вибухові речовини становлять хімічне джерело теплової енергії та відрізняються її високою об'ємною концентрацією (4–15 МДж/дм³). Будь-яка вибухова речовина має цілий комплекс фізичних, хімічних і технологічних властивостей та вибухових характеристик, які зумовлюють її призначення, можливості й сфери застосування, поширеність у різних галузях промисловості та ступінь доступності й прийнятності для протиправного використання [231, с. 355]. Існує низка класифікацій вибухових речовин за різними ознаками: призначенням та способом виготовлення, потужністю і фізичним станом, хімічною природою і складом та ін. [235, с. 13–17]. До вибухових належать речовини, які розпадаються як у процесі здійснення вибуху (детонації), так і повільного чи швидкого горіння.

Призначення експертизи вибухових речовин і продуктів вибуху при розслідуванні терористичних актів обумовлюється необхідністю встановлення приналежності наданої на дослідження речовини до вибухової, визначення її походження, умов існування, причин зміни властивостей, а також обставин слідоутворення. За допомогою цієї експертизи встановлюються конкретна маса вибухової речовини, її склад, загальна родова (групова) приналежність, вихідна речовина, яка була використана для здійснення вибуху. Для оцінки можливої руйнівної дії вибуху, залежно від характеристик вихідної вибухової речовини та умов перебігу реакції вибуху, експертом визначаються склад та кількість продуктів вибуху. Дослідженню підлягають вироби, що містять вибухові речовини та їх залишки після спрацьовування, мікрочастинки вибухових речовин, які не прореагували, конденсовані продукти вибухового перетворення, що знаходилися в безпосередній близькості з місцем вибуху.

Експертиза вибухових речовин і продуктів вибуху дозволяє вирішити такі питання:

- чи є наданий на дослідження зразок вибуховою речовиною, якщо так, то якою; яка її маса?
- яке призначення та області застосування встановленої вибухової речовини; як вона виготовлена: промисловим способом чи саморобно; до якого роду (групи), марки вибухових речовин належить ця речовина?
- чи містять надані на дослідження предмети (фрагменти) нашарування вибухової речовини; якщо так, то якої саме; чи придатна дана вибухова речовина до вибуху при наявності засобів підриву?
- чи є на наданих на дослідження предметах сліди вибухового перетворення вибухової речовини; як що так, то якою самою?
- чи є сліди вибухових речовин в зразках ґрунту з воронки та на вказаній відстані від воронки, вилучених під час огляду місця події; якщо так, то яких саме?
- чи є на відібраних зразках кіптяви з місця вибуху сліди (продукти) вибухової речовини, і якщо так, то якої саме?

– чи однорідні частки вибухової речовини, вилучені з місця події, та зразки, вилучені у підозрюваного?

– для вибуху яких саме вибухових речовин та яким шляхом використовуються дані засоби підривання?

Так, обвинувачений С. в червні 2014 року вступив з особами Т. та Р. у попередню злочинну змову з метою здійснення дій, направлених на вчинення вибухів, які створювали небезпеку для життя та здоров'я людей, заподіяння значної майнової шкоди, з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, а також привернення уваги громадськості до своїх політичних поглядів. Для реалізації задуму вчинення терористичного акту С. та Т., діючи як виконавці вищезазначеного розробленого злочинного плану, маючи при собі необхідні вибухові речовини, детонатори та інші елементи для виготовлення вибухового пристрою, вирушили з м. Харкова до відрізка залізничної колії, розташованої поза межами населених пунктів між смт. Коротич та смт. Комунар Харківського району Харківської області. Перебуваючи поряд із вказаною колією, С. та Т. обрали місце закладення вибухової речовини між розташованими вздовж неї бетонними стовпами, після чого визначили місце засідки, розташованого за лісосмугою на відстані 66 метрів від вищевказаного залізничного полотна, провели дроти для підриву від місця засідки до залізничної колії, приєднали детонатори до дротів живлення. В подальшому, з метою уникнення викриття, зазначені особи планували безпосередньо перед проходженням потягу помістити заряди вибухової речовини під залізничну колію та приєднати до них детонатори, а згодом здійснити їх підрив у момент проходження потягу над місцем закладання вибухівки. Однак зазначені злочинні дії вказаних осіб не були доведені до кінця, оскільки вони були затримані на місці події під час виготовлення та закладання зазначеного вибухового пристрою.

По цій справі слідчим було призначено низку вибухотехнічних експертних досліджень. Зокрема, згідно з висновком судової комплексної вибухотехнічної експертизи № 307 від 30.07.2014 р., встановлено, що надані на дослідження

предмети в кількості 2 шт. були конструктивно оформленими, промислово виготовленими зарядами бризантної вибухової речовини тротил «Тротилова шашка 200 г», масами 205 та 202 грам відповідно. Згідно з висновком судової вибухотехнічної експертизи № 308 від 07.08.2014 р., наданий на дослідження предмет визнаний штатним засобом підриву електричного типу електродетонатором уповільненої дії ЕД-ЗД, містить комбінований заряд: ініціюючої вибухової речовини гримуча ртуть, масою 0,5 г + азид свинцю, масою 0,15 г та бризантної вибухової речовини гексоген, ТЕН або тетрил, масою 1,1 г. Загальна маса заряду складає 1,3 грама. До категорії боєприпасів не відноситься. Результатами судової комплексної вибухотехнічної експертизи № 310 від 07.08.2014 р. було встановлено, що вилучені під час огляду місця події та надані на дослідження предмети, а саме: два електродетонатори ЕДП, дві 200-грамові тротиліві шашки, акумуляторна батарея та електричний кабель з двома багатожильними ізольованими дротами, дозволяють зібрати два саморобних вибухових пристрої на основі промислово виготовлених та конструктивно оформлених зарядів вибухової речовини та штатних засобів підриву (ініціювання). За результатами експертного експерименту зазначені саморобні вибухові пристрої було визнано придатними до застосування (до проведення вибуху) [236].

Наведемо інший приклад. За матеріалами кримінальної справи, обвинувачений К., переслідуючи мету помсти правоохоронним органам України та діючи у складі терористичної групи, 27.09.2015 р. у м. Одеса вчинив терористичний акт, шляхом підриву адміністративної будівлі Управління Служби безпеки України в Одеській області за адресою N, що створило небезпеку для життя та здоров'я людей, призвело до залякування населення та заподіяло значні майнові збитки. Відповідно до висновку експертів №242В/1438Х від 21.10.2015 було встановлено, що стався вибух саморобного вибухового пристрою. На місці події було застосовано бризантну вибухову речовину нормальної потужності тротил. Епіцентр вибуху розташовано на поверхні землі в лівій частині дверного проїому у куті будинку, розташованого

за адресою N. Природою вибуху, що стався за вказаною адресою став процес виділення енергії за короткий проміжок часу, пов'язаний з миттєвою хімічною зміною стану речовини, яка призвела до виникнення стрибка тиску або ударної хвилі, що супроводжувалось утворенням стиснутих газів, здатних проводити роботу. На місці події було підірвано один саморобний вибуховий пристрій. Підрив вказаного саморобного вибухового пристрою здійснено електричним способом. Потужність вибуху у тротиловому еквіваленті відповідає масі заряду вибухової речовини та складає близько 3,5 кг. Серед вилучених на місці події фрагментів були фрагменти, що відносяться до складових частин вибухового пристрою. На підставі висновку вибухотехнічної експертизи та інших процесуальних джерел доказів К. був визнаний судом винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч.1 ст. 258-3, ч.2 ст. 258 КК України [237].

Таким чином, роль судової експертизи як основної форми використання спеціальних знань у забезпеченні повного та всебічного розслідування аналізованих злочинів полягає насамперед в тому, що вона дозволяє встановити факти та обставини, пов'язані з розслідуваною подією та надати експертний висновок, заснований на наукових інструментально-лабораторних методах та сучасних судово-експертних методиках, на підставі якого, разом з іншими доказами, може бути встановлена винуватість чи невинуватість особи у скоєнні злочину. Експертне дослідження надає змогу визначити, наскільки достовірними є подані у суді докази та свідчення, забезпечити реалізацію принципу змагальності сторін як гарантії ефективного судового захисту. Неупередженість експертів та їхня компетентність є гарантією прийняття судом правильного, незалежного та обґрунтованого рішення у справі.

3.3. Призначення експертизи зброї та слідів і обставин її використання

Розслідування терористичних актів наразі неможливе без застосування спеціальних знань у галузі судової балістики. В межах судово-балістичних експертних досліджень вирішується широке коло завдань ідентифікаційного, діагностичного та ситуаційного характеру, пов'язаних з дослідженням вогнепальної зброї, боєприпасів та слідів пострілу як на самій зброї, уражених перешкодах та об'єктах (предметах, потерпілих), так і на тілі, речах й одязі того, хто стріляв – особи терориста, що дає змогу отримати слідству низку необхідних та важливих відомостей щодо механізму вчиненого акту тероризму та з'ясувати окремі обставини його скоєння. Зокрема, призначення експертизи зброї та слідів і обставин її використання постає необхідним в цілях класифікації вилученої зброї, визначення способу її виготовлення, встановлення факту внесення змін до конструкції зброї, з'ясування послідовності дій злочинців у реалізації їх терористичного задуму, а також вирішення багатьох інших завдань, що виникають у ході досудового розслідування.

Судова балістика – це галузь криміналістичної техніки, яка вивчає ознаки вогнепальної зброї і боєприпасів, закономірності виникнення слідів їх застосування, розробляє засоби і методи збирання й дослідження таких слідів для встановлення певних обставин розслідуваних злочинів, а також рекомендації щодо запобігання злочинам, пов'язаним із вогнепальною зброєю [238]. Її наукові основи складають розроблені в криміналістиці положення про закономірності механізму здійснення пострілу та вражаючої дії снаряда, виникнення слідової інформації на кулях та гільзах від різних конструктивних елементів зброї, на перешкодах залежно від дистанції пострілу. Судова балістика безпосередньо пов'язана із судовою хімією, судовою медициною, а також іншими розділами криміналістичної науки, і насамперед із трасологією та теорією ідентифікації, дані яких широко застосовуються для дослідження зброї, боєприпасів та слідів пострілу.

Як слушно зазначають науковці, використання як знаряддя злочину вогнепальної зброї і швидкоплинність подій з її застосуванням, навіть за наявності очевидців, інших доказів, здобутих у процесі розслідування, не дають можливості повністю відновити істинну картину події без допомоги експерта [239, с. 307–310]. Тож використання спеціальних знань у формі залучення експерта-баліста та призначення судової експертизи зброї та слідів і обставин її використання є невід'ємною складовою досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї та вчиненням терористичних актів у такий спосіб зокрема.

Дослідники визначають, що «предметом балістичного дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів є фактичні дані, що встановлюються при дослідженні вогнепальної зброї, патронів та слідів їх дії, які свідчать про наявність (відсутність) обставин, що підлягають встановленню у конкретному кримінальному провадженні». Об'єкти даної експертизи поділяють на три групи. Перша група — предмети (вироби). До цієї групи слід включити наступні види об'єктів: а) ручна стрілецька зброя: вогнепальна, вогнепальна обмеженого ураження, газова, сигнальна, стартова, пневматична на різних стадіях технологічної готовності, а також вироби виробничого та господарсько-побутового призначення, візуально подібні до стрілецької вогнепальної зброї (муляжі зброї, масо габаритні моделі зброї, порохові інструменти) або ті, що використовують в роботі її конструктивні принципи дії, а також їх окремі частини та деталі; б) бойові припаси, патрони (бойові, спеціальні, допоміжні) ручної стрілецької зброї, спеціальних засобів, а також виробів виробничого та господарсько-побутового призначення, візуально подібні до стрілецької вогнепальної зброї або тих, що використовують у роботі її конструктивні принципи дії, компоненти патронів; в) приладдя ручної стрілецької зброї, спеціальних засобів, а також виробів виробничого та господарсько-побутового призначення, візуально подібних до стрілецької зброї або тих, що використовують в роботі її конструктивні принципи дії, інструменту для догляду за ними, спорядження патронів, матеріали та інструменти для виробництва

стрілецької зброї та патронів. Друга група – матеріальні сліди-відображення включає в себе: сліди дії ручної стрілецької зброї, спеціальних засобів, а також виробів виробничого та господарсько-побутового призначення, візуально подібних до стрілецької вогнепальної зброї або тих, що використовують в роботі її конструктивні принципи дії (сліди частин та деталей зброї на набоях, кулях, гільзах, вогнепальні пошкодження зі слідами близького пострілу тощо). Третя група – процесуальні документи та інформаційні ресурси непроцесуального характеру. До її складу входять: процесуальні документи (протоколи огляду місця події, фототаблиці до них, висновки експерта, показання свідків, потерпілих тощо), які містять необхідну для вирішення експертних завдань інформацію про факти застосування стрілецької зброї при вчиненні злочинів, правопорушень, слідах дії такої зброї тощо; інформаційні ресурси непроцесуального характеру, які використовуються для вирішення завдань судово-балістичної експертизи (довідники, ДСТУ на зброю та патрони, натурні колекції, електронні банки даних на стрілецьку зброю тощо) [240, с. 677–679].

Судово-балістичні дослідження дозволяють вирішити низку як ідентифікаційних та діагностичних, так і ситуаційних завдань. Ідентифікаційні завдання включають в себе ідентифікацію вогнепальної зброї за слідами, зафіксованими на кулях і гільзах, а також за слідами на перешкодах, встановлення приналежності представлених на дослідження елементів до конкретного боєприпасу, приналежності поданих деталей до конкретної вогнепальної зброї. Так, судово-балістична експертиза щодо зброї, вилученої з місця терористичного посягання дозволяє встановити до якої моделі та виду за своїм призначенням (бойове, мисливське, спортивне) належить представлена на дослідження зброя, ідентифікувати обладнання та прилади, що застосовувалися для спорядження боєприпасів та виготовлення їх компонентів. Якщо ж виконавець терористичного акту, здійснивши збройний напад, втік зі зброєю з місця злочину, то, в даному випадку, найбільшу значимість матимуть дослідження, пов'язані з ідентифікацією виявленої вогнепальної зброї,

наприклад, під час обшуку, за слідами на гільзах та кулях, вилучених з місця події.

Коло діагностичних завдань, що ставляться на вирішення судового експерта значно ширше та пов'язане насамперед з розпізнаванням властивостей та ознак об'єктів, що досліджуються. Задачі, що вирішуються даним видом досліджень охоплюють питання встановлення технічного стану та придатності вогнепальної зброї для виробництва пострілів, можливості здійснення пострілу з вогнепальної зброї певними патронами, можливості ведення із зброї систематичної прицільної стрільби. За допомогою діагностичних балістичних досліджень можливо виявити на одязі потерпілих сліди близького пострілу та мікронашарування на руках підозрюваного, що свідчать про постріл зі зброї певного виду або моделі, встановити факт здійснення пострілу за певних умов, наприклад, несправності зброї, застосування певних патронів, можливості пострілу без натискання на спусковий механізм, ведення різних режимів стрільби (безперервної, одиночної) з некомплектної зброї тощо. Інформація, яку несе маркування на знарядді злочину, може бути використана для отримання відомостей щодо моделі зброї, заводу виробника, часу та партії випуску та ін.

На думку багатьох науковців і практиків, серед балістичних досліджень ситуаційна експертиза найбільш складна, оскільки виходить за межі застосування спеціальних знань у галузі судової балістики. Так, ситуаційні судово-балістичні дослідження тісно пов'язані із судовими медичними, судовими хімічними, окремими галузями криміналістичної техніки: трасологією, фототехнікою, судовою фотографією, засоби та методи яких широко використовуються під час дослідження зброї та ситуаційних обставин пострілу. Крім того, дослідники наголошують на можливості самостійності експертизи зброї зі встановлення ситуаційних обставин пострілу від суміжних галузей знань, коли експерт не досліджує власноруч усі властивості наданих об'єктів, а використовує результати попередніх (первинних) досліджень, таких як: судово-хімічні (виявлення продуктів пострілу на досліджуваному об'єкті); фототехнічні (встановлення зовнішнього вигляду зброї з відеозапису та відстані

між перешкодами та ін.); судово-медичні (коли наявні об'єкти живої та неживої природи). Наприклад, вирішуючи питання, з якої дистанції утворено (вогнепальне) пошкодження на склі автомобіля, експерту-балісту, крім обставин справи, потрібні вихідні дані про комплекс ознак основних і додаткових слідів пострілу, які дають змогу встановлювати дистанцію пострілу, якщо основні сліди експерт-баліст може дослідити безпосередньо на об'єкті дослідження (дефект «мінус-тканина» матеріалу, радіальні та концентричні тріщини, поясок обтирання, характер країв отвору та їх обпалення та ін.) і в межах своєї компетенції, то наявність додаткових слідів пострілу, що свідчать про відповідну його дистанцію, таких як: кіптява та інтенсивність її нашарування; незгорілі порошинки; сліди металізації; сліди від змащування ствола зброї та ін., можна лише в результаті судово-хімічних досліджень. Коли результати первинних судово-хімічних досліджень (вилучено продукти пострілу на місці події) надані як додатки до документа (постанова, ухвала) про призначення відповідної судової експертизи зброї, то експерт-баліст може в категоричній формі вирішити таке питання без залучення фахівців з інших галузей знань [241, с. 33].

Ситуаційні балістичні дослідження у кримінальних провадженнях щодо вчинення терористичних актів дозволяють встановити взаєморозташування особи стрілка і потерпілих осіб в момент здійснення терористичної атаки із застосуванням вогнепальної зброї, встановити місце, з якого було зроблено збройний напад, визначити дистанцію здійснених пострілів, їх кількість та послідовність утворення відповідних вогнепальних ушкоджень. Експертиза даного виду надає можливість встановити факт рикошету та проходження кулі через додаткові перешкоди до попадання в уражений об'єкт, напрям кульового каналу в досліджуваному об'єкті, а також з'ясувати відповідність ситуаційних обставин збройного терористичного нападу, зазначених у показаннях свідків-очевидців, потерпілих та підозрюваних, обставинам, виявленим під час провадження експертиз.

Слід відзначити, що можливості експертних судово-балістичних досліджень та відповідно ступінь достовірності експертних висновків буде

знаходиться в прямій залежності від якості вихідних даних, що надаються у розпорядження експерта. У цьому аспекті важливою складовою призначення експертизи є методично вірна підготовка необхідних матеріалів, яка вимагає від слідчого проведення ряду організаційно-тактичних дій та заходів із залученням профільних спеціалістів та включає в себе: оцінку зібраних у кримінальному провадженні речових доказів з урахуванням всіх обставин розслідуваної події, формулювання завдань (питань) експерту та кваліфіковану упаковку об'єктів для направлення на експертне дослідження – зброї, її частин та елементів, патронів та слідів їх дії. Як свідчить експертна практика, у значній кількості випадків несвоєчасне подання зазначених об'єктів на дослідження, порушення правил їх вилучення та пакування, а також роздільне призначення експертиз зі зброї та боєприпасів до неї можуть суттєво ускладнити, а в деяких випадках навіть унеможливити досягнення бажаних позитивних результатів. Можливі і ситуації, коли допускаються помилки та порушується послідовність призначення судових експертиз, пов'язаних з дослідженням різного роду слідів, які можуть знаходитись на об'єктах експертних балістичних досліджень або вчасно не призначаються комплексні експертні дослідження вилученої слідової інформації. Наприклад, якщо на зброї знаходяться сліди відбитків пальців рук або біологічні сліди (сліди крові, епітелію, поту, слини, волосся), спочатку зброя або її частини не направляються на дослідження експертам-балістам, після проведення якого нівелюється можливість проведення інших видів експертних досліджень, що призводить до втрати важливої доказової інформації. Варто враховувати, що під час вирішення питань, поставлених у постанові слідчого та з його дозволу експерт-баліст має право застосувати у тому числі руйнівні методи дослідження.

Також, серед помилок, що допускаються на етапі підготовки до проведення судової експертизи зброї та слідів і обставин її використання, слід відзначити формулювання завдань експерту шляхом простого копіювання питань із переліків, які містяться у інструкціях та різного роду довідкових матеріалів із судової експертизи, зокрема без урахування наявних фактичних

даних, що впливають із матеріалів розслідуваної події, а іноді й постановку питань, що виносяться на вирішення експертизи, не маючих прямого відношення та значення для кримінального провадження, що, своєю чергою, призводить до необхідності проведення експертом додаткових інструментально-лабораторних експертних досліджень, збільшення їх обсягу, а отже невиправданих витрат часу на провадження судової експертизи та, як наслідок, затягування строків досудового розслідування у цілому. До порушень правил вилучення та пакування об'єктів експертизи зброї та слідів і обставин її використання варто віднести, наприклад, випадки неправильного зберігання закривавленого одягу зі слідами вогнепальної зброї, коли одяг, не просушуючи, пакують в поліетиленовий пакет замість паперового, що може призвести до процесів розкладання вилученого біологічного матеріалу, а саме слідів крові та у подальшому неможливості встановлення характеру пошкоджень, що виносяться на вирішення експертизи, а також інших, пов'язаних з цим супутніх питань.

Попередня оцінка слідів дії зброї та патронів обов'язково передбачає оцінку виду та локалізації різного роду слідової інформації на вилучених об'єктах за результатами проведених огляду місця терористичної атаки та обшуків підозрюваних, у тому числі наявності на зброї, її конструктивних елементах, фрагментах, кулях, гільзах, предметах одягу з вогнепальними пошкодженнями, предметах оточуючої обстановки тощо сторонніх забруднень, включаючи сліди відбитків пальців рук та біологічні сліди злочину, а також детальний аналіз виду, кількості, конструктивних характеристик об'єктів, на яких є такі сліди. Недопустимо направляти на роздільні експертні дослідження зброю, наприклад, з метою встановлення деяких обставин пострілу або факту її придатності для пострілу та окремо в цілях ідентифікації такої зброї за стріляними гільзами та снарядами, адже такі дослідження, як правило, потребують використання різних експертних методів та зокрема методу експериментальної стрільби. Проведення експериментальної стрільби виключає можливість подальшого встановлення факту виробництва пострілу зі зброї після її останнього чищення.

Для проведення експертизи, крім об'єкта дослідження, необхідно надсилати також й інші об'єкти, які мають значення для з'ясування всіх необхідних слідству обставин застосування зброї на місці вчинення терористичної акту, а також матеріали кримінального провадження, в яких відображено відомості про ці обставини (елементи речової обстановки місця події, сліди пострілу на уражених перешкодах та особі, яка стріляла, протоколи оглядів та слідчих експериментів, схеми місця події, фототаблиці, записи з камер відеоспостереження тощо). Заряджену зброю потрібно розрядити, а якщо її розрядження неможливо, то частини ударно-спускового механізму приводяться в положення, яке виключає ймовірність її випадкового спрацювання, про що робиться відповідний попереджувальний запис на пакувальному матеріалі. Експерту необхідно повідомити умови, в яких зберігалася зброя та в яких її було безпосередньо виявлено. При цьому, не допускається протирання і змащування каналу ствола, навіть якщо зброю було виявлено у вологому середовищі. На предметах, які мають пошкодження робляться відповідні орієнтувальні позначки. Кулі і гільзи, вилучені з місць вчинення терористичного акту спочатку направляються на дактилоскопічне дослідження, потім на біологічне і після цього на балістичне дослідження. При виявленні слідів дії вогнепальної зброї на трупі або тілі потерпілого призначається комплексне дослідження (експертиза зброї та судово-медична експертиза).

На вирішення експертизи зброї та слідів і обставин її використання можна поставити такі питання:

– чи є наданий на дослідження предмет, вилучений при огляді місця події, вогнепальною зброєю? Якщо є вогнепальною зброєю, чи придатний для стрільби та чи здійснювався з нього постріл після останнього чищення? Скільки часу минуло з останнього пострілу?

– до якого виду та зразка (моделі) належить ця вогнепальна зброя? Який її калібр? Де й коли (підприємство-виготовлювач, фірма, рік випуску) виготовлена надана зброя?

– яка пробивна дія (питома кінетична енергія) наданої на дослідження зброї (або дальність прицільної стрілянини забійної дії, або максимальна дальність польоту)?

– чи є патрони у магазині із вказаним маркуванням боєприпасами та чи придатні вони для пострілу? До якого типу та виду вони відносяться?

– чи стріляна надана на дослідження гільза зі зброї, що надається на дослідження?

– чи вносились в конструкцію зброї зміни не передбачені під час її виготовлення? Якщо так, то чи вплинули дані зміни на виникнення у досліджуваного предмету характеристик вогнепальної зброї?

– які матеріали, предмети використані при виготовленні саморобної зброї або зміні зброї промислового виготовлення, які технічні засоби, інструменти при цьому застосовувалися?

– судячи з ознак виготовлення саморобної зброї, якими могли бути кваліфікація, професійні навички особи, яка її виготовила?

– який початковий зміст знищених (спіялих, забитих тощо) маркувальних позначень, номера, що були на зброї?

– частиною вогнепальної зброї якого виду та моделі є надана на дослідження деталь (магазин, ударний механізм, вісь барабана, затвор тощо)?

– чи можливо з предмету, ззовні схожого на частину зброї (предмет схожий на гільзу, предмет схожий на патрон з травматичної зброї і т.д.), скласти окремий екземпляр зброї, якщо так, чи буде він вогнепальною зброєю, придатною до стрільби?

– чи не вистріляні кулі, вилучені з різних місць події, з одного екземпляра зброї?

– у якому напрямку і під яким кутом до ураженої перешкоди було зроблено постріли? З якого саме місця було зроблено постріли?

– яке взаємне розташування вогнепальної зброї та уражених об'єктів під час пострілу? Який напрям кульового каналу в наданому на дослідження об'єкті?

– чи є продукти пострілу в змивах з рук підозрюваного? чи є забруднення кишень з одягу вказаної особи результатом носіння зброї?

– першим або наступними пострілами заподіяно ураження щодо зазначених об'єктів? Яке вогнепальне ушкодження утворилося першим?

До відносно нових видів експертизи зброї та обставин її використання слід віднести дослідження гранатометів, ствольної артилерійської зброї (міномети, гармати) та ракетно-реактивної зброї (протитанкові ракетні комплекси, реактивні системи залпового вогню, зенітно-ракетні комплекси), які все частіше стають предметом вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням бойової вогнепальної або ракетної зброї та терористичних актів зокрема [242, с. 163]. Основними завданнями цієї експертизи є встановлення належності наданих на дослідження об'єктів до бойової ракетно-реактивної або артилерійської зброї, технічного стану такої зброї та можливості використання як засобу ураження, виявлення фактів внесення змін у її конструкцію, дефектів або неправильної взаємодії деталей та частин її механізму та ймовірних причин їх виникнення.

Під час проведення даного виду досліджень вирішуються такі питання: 1) до якого типу, виду, зразка належать надані на дослідження металеві предмети, зовні схожі на гранатомети (міномети, гармати, реактивну зброю тощо)? 2) чи присутні, на представленому для дослідження предметі, за зовнішніми ознаками схожому на реактивну протитанкову гранату (ракетну зброю), маркування та таврування знищені механічним способом? 3) який принцип дії та тактико-технічні дані наданого на дослідження керованого реактивного снаряда, з яких елементів складається його апаратура управління? 4) який механізм дії або взаємодії елементів вузлів, що призводять до здійснення пуску зазначеного об'єкта, який механізм доставлення уражаючих частин до цілі? тощо.

Експертові з урахуванням змісту питань, що мають бути вирішені у межах даної судової експертизи надаються такі об'єкти дослідження, як ручні протипіхотні гранатомети, гармати, міномети, авіаційні бомби, зенітні

установки, ракетні та протитанкові ракетні комплекси, реактивні системи залпового вогню та конструктивно схожі з ними вироби, а також висновки судово-медичних та інших експертиз, пов'язаних з даною експертизою, записи з камер відеоспостереження, схеми, рентгенограми та інші матеріали кримінального провадження. В цілях розряджання гранатометів, ствольної артилерійської зброї та ракетно-реактивної зброї обов'язково залучаються спеціалісти з професійною підготовкою у цій галузі, зокрема фахівці зенітних ракетних військ, фахівці мінно-підривної справи та ін.

Таким чином, висновок експертизи зброї та слідів і обставин її використання є ключовим доказом у кримінальному провадженні, який дозволяє визначити зв'язок між вогнепальною зброєю, кулями та гільзами з місцем вчинення терористичного акту та особою злочинця, вирішити питання про наявність у дії особи складу кримінального правопорушення та причетності її до вчинених терористичних дій.

3.4. Інші види судових експертиз, що призначаються при розслідуванні терористичного акту

При формуванні доказової бази щодо даної категорії кримінальних проваджень має суттєве значення призначення судово-психологічної експертизи, яка спрямована на вивчення особистості підозрюваного та його психолого-особистісних характеристик, які могли сприяти здійсненню терористичного злочину, встановлення стану емоційного афекту або будь-якого іншого психологічного стану у підозрюваного на момент вчинення ним злочинних дій, які могли суттєво вплинути на його свідомість і психічну діяльність, зокрема про що свідчать показання очевидців терористичного акту (наприклад, розлади в координації рухів або рухи незвичайного характеру, істеричні реакції, різка зміна голосу тощо). Цілями призначення судово-психологічної експертизи є також виявлення мотивації вчинених терористичних

дій, що є особливо важливим, коли справжні мотиви акту тероризму приховані, неочевидні або підміняються хибним мотивуванням, а інколи навіть до кінця не усвідомлюються і самим злочинцем, а також встановлення причин та факторів, що підштовхнули цю особу до конкретних дій в реалізації терористичного задуму.

Водночас, судово-психологічна експертиза соціально-психологічних особливостей членів терористичного формування дозволяє встановити кримінальні ролі кожного з його учасників (лідер, підвладний, другорядний, опозиціонер тощо), виявити специфіку та характер їх міжособистісної взаємодії, наявні ознаки високої згуртованості або конфліктності всередині цієї групи чи організації. На вирішення експертизи також може бути поставлене питання про виявлення психологічної мотивації вступу підекспертної особи до терористичного угруповання (наприклад, мотиви самоствердження, емоційної прихильності та приналежності до групи, меркантильні мотиви). Слід відзначити, що ідейні натхненники терористичних організацій часто спекулюють на ідеологічних або релігійних уявленнях осіб, які залучаються у якості виконавців терористичного акту, маскуючи тим самим справжню мотиваційну основу здійснюваної терористичної діяльності. При цьому вербувальниками активно використовується відомий у соціальній психології феномен протиставлення «своїх та чужих».

Як правило, психологічна експертиза потребує додаткового часу на збір та аналіз джерел інформації про факти та події, які утворюють відображення психічної діяльності досліджуваної особи та формування на цій підставі відповідного комплексу даних. При цьому варто враховувати, що різного роду чинники можуть призвести до повного або часткового викривлення такої інформації. Для проведення дослідження експерту надаються протоколи допитів та слідчих експериментів, довідки, послужні списки та характеристики з місця роботи, фото/відео з домашнього архіву, авторські твори, щоденники, малюнки, чорнові нотатки тощо, які містять інформацію про психічну діяльність підекспертної особи.

У випадках вчинення терористичного акту терористом-смертником (релігійним фанатиком), а також у разі здійснення підозрюваним посткримінального суїциду вже у ході проведення досудового розслідування, доцільним є призначення посмертної судово-психологічної експертизи, що має на меті встановлення у досліджуваній проміжок часу психічного стану особи, яка вчинила акт тероризму шляхом самопідриву (самогубство), а також виявлення психологічних причин, що спровокували цю особу на протиправні дії терористичного спрямування (наприклад, жорстоке ставлення, звільнення від приниження та публічної ганьби, переконання на релігійному підґрунті тощо). Слід відзначити, що посмертна психологічна судова експертиза є дуже складною та трудомісткою, адже при її здійсненні немає самої підекспертної особи, а її психічний стан вивчається лише за зібраними у провадженні фактами та письмовими доказами – свідченнями свідків та потерпілих, медичними довідками загиблого про перенесені ним психічні захворювання, інформацією, яка міститься в його особистому листуванні (згадки про раніше пережиті загиблим стресові події, тяжкі депресії, сильний душевний біль або страждання), інформацією щодо спроб вчинення ним суїцидальних актів у минулому тощо. До участі у дослідженні матеріалів релігійного характеру, в цілях інтерпретації їх змісту та смислової спрямованості, зазвичай необхідне залучення експерта-релігієзнавця.

Крім цього, на вирішення психологічного дослідження можливо поставити питання щодо встановлення спроможності свідка або потерпілого правильно та адекватно сприймати ті або інші обставини, пов'язані зі злочинною подією та можливості надавати про них правильні свідчення, з урахуванням емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, розумових здібностей зазначених осіб, а також їх прояву в самій стресовій ситуації, що склалася. Як відзначають деякі дослідники, перспективною, але на сьогодні в Україні ще не впровадженою в практику судово-психологічних експертиз, є методика активізації пам'яті учасників кримінального процесу із застосуванням прийомів гіпнорепродукції пережитих станів потерпілих, свідків, очевидців

терористичних актів та нейролінгвістичного програмування. Для активізації процесів згадування учасників кримінального процесу найбільш доцільними є метод гіпнорепродукції (активізації пам'яті в поверхневій фазі гіпнозу) та нейролінгвістичне програмування як варіант «м'якої» активізації пам'яті за наявності протипоказань або неможливості проведення гіпнорепродукції. Керуючись принципом кодування життєвого досвіду людини у підсвідомості у вигляді образів, звуків та відчуттів, а не у вигляді логічних міркувань, фахівець дає змогу учаснику кримінальної події відтворити послідовність образів, звуків і відчуттів, що мали місце в реальній ситуації [243, с. 187].

У кримінальних провадженнях аналізованої категорії може бути призначена комплексна психолого-лінгвістична експертиза. Одним із завдань цієї експертизи, як зазначають науковці, є визначення впливу на цільові настанови і дії як окремих осіб, так і певних груп людей за допомогою інформації, що передається терористами напередодні чи безпосередньо після вчинення терористичного акту каналами масових комунікацій, у тому числі і з використанням мережі Інтернету. В ході лінгвістичної експертизи текстів до компетенції експертів-лінгвістів відноситься виявлення в ньому висловлювань, в котрих екстремізм, тероризм згадуються як явище, тлумачення та інтерпретація їх семантики. Специфіка лінгвістичної експертизи за такими кримінальними провадженнями полягає в тому, що результати лінгвістичного аналізу змістовно-сміслової та формальної сторони мовленнєвого витвору слугують джерелом доказів наявності або відсутності складу, тобто ознак об'єктивної сторони злочину. Проте лише участь психолога робить експертне дослідження повним і всебічним, дозволяє врахувати психологічні явища, які розкривають спрямованість тексту, його потенційний вплив на стереотипи, які склалися в певному або іншому суспільному середовищі, використання спеціальних прийомів психологічного впливу на аудиторію [244, с. 183–184; 245, с. 110; 246, с. 176].

Тож комплексна психолого-лінгвістична експертиза спрямовується насамперед на встановлення екстремістських ознак у письмовій чи усній мові,

зверненої за допомогою каналів масових комунікацій до певних соціальних груп або однієї конкретної особи, виявлення у продуктах мовної діяльності підекспертних осіб завуальованих закликів або звернень, які містять ознаки словесного екстремізму або пропаганди, у тому числі з використанням прийомів психологічної маніпуляції в її різних варіаціях. До завдань цієї експертизи також слід віднести вивчення експертами соціально-психологічного характеру особливостей сприйняття матеріалів екстремістської або терористичної спрямованості певною аудиторією. У якості об'єктів дослідження можуть виступати різного роду повідомлення, що мають візуальну або звучну форму (тексти, голосові повідомлення, специфічні звуки), а також матеріали, в яких міститься сукупність вербальної (словесної, мовної) та невербальної інформації (малюнки, колажі, фотографії тощо). Роздруківка інформаційних матеріалів, виявлених в мережі Інтернет, а також повідомлень з різних чатів та форумів у повному контексті досліджуваної тематики в хронологічному порядку надається експерту у вигляді скріншотів (знімків екрану) та дублюється цифровим варіантом у зручному для перегляду та аналізу форматі.

При розслідуванні терористичних актів може бути призначена судово-медична експертиза, яка дозволяє вирішити низку важливих для слідства питань про час настання смерті потерпілих, причини характеру та тяжкості наслідків заподіяних терористичними діями, предмети та знаряддя, що використовувалися нападниками при нанесенні фізичних травм, каліцтв або інших ушкоджень здоров'ю. За допомогою такого дослідження можливо встановити місця (локалізацію) завданих ударів (побоїв, поранень), механізм та характер таких ушкоджень, послідовність їх спричинення, віднести травми до певного ступеня тяжкості шкоди здоров'ю, а також з'ясувати причинно-наслідковий зв'язок між подією терористичного злочину та самопочуттям потерпілого або його хворобливими станами.

На дослідження експерту можуть бути представлені трупи або частини трупа осіб, що вмерли насильницькою смертю (судово-медична експертиза трупа), живі особи, які мають процесуальний статус потерпілих від

терористичного акту (судово-медична експертиза живих осіб), медичні довідки, речові докази, об'єкти біологічного походження (сліди крові, епітелію, волосся тощо), зразки для порівняльного дослідження, а також матеріали кримінального провадження, за яким провадиться судова експертиза. При цьому важливі відомості слідчим можуть бути отримані під час опитування свідків-очевидців події злочину або інших осіб, які спостерігали обставини та умови настання смерті потерпілих (вчинення терористичного акту шляхом застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу, розпилювання отруйних речовин чи інших дій терористів).

В межах цитологічного дослідження судово-медичної експертизи вивчаються клітини різних тканин та органів у слідах на речових доказах з метою встановлення їх видової, групової, статевої та органотканинної приналежності. В Україні цей напрямок судово-медичних експертиз було розпочато у 80-х роках минулого століття і станом на сьогодні судово-цитологічні методи дослідження дозволяють відмовитись від деяких традиційних методів дослідження речових доказів, які потребують значних витрат матеріалу. Найважливішим розділом судово-медичної цитології є дослідження клітинних мікронакладень, які можна знайти на знаряддях травми, транспортних засобах, на вогнепальній зброї тощо, а також в слідах на місці злочину та в піднігтьовому вмісті. За сприятливих умов зовнішнього середовища тканинні та клітинні елементи на таких предметах можуть зберігатися досить довго, тому при призначенні відповідних експертиз дуже важливим є правильне збереження цих слідів (мікронакладень) під час відбору та транспортування [247, с. 739–742]. Цитологічні дослідження при розслідуванні терористичних актів дозволяють встановити стать особи, від якої відділені епітеліальні клітини, виявити групову і видову належність мікрочастинок органів і біологічних тканин, вилучених зі знарядь та засобів злочину, одяжі та речей потерпілих та підозрюваних, що, своєю чергою, дозволить підтвердити або спростувати причетність того чи іншого знаряддя до вчинення акту тероризму, значно звужити коло підозрюваних осіб, а в деяких випадках беззаперечно викрити особу терориста або, навпаки, виключити

причетність підозрюваного до вчинення терористичних дій. Такі експертизи також можуть бути проведені з метою додаткового дослідження при провадженні судово-медичної експертизи трупа.

Досягнення у галузі біології, імунології та генетики створили передумови розвитку новітніх технологій у галузі судової медицини та відкрили нові можливості ідентифікації особистості за ознаками ДНК-профілю. Так, за допомогою молекулярно-генетичної експертизи у провадженнях щодо вчинення терористичних актів можливо встановити тотожність між представленим на дослідження слідом біологічного походження (наприклад, слідом крові, слини або іншим клітинним слідом), виявленим на поверхні речових доказів у ході огляду місця терористичної атаки і зразком біологічного матеріалу, який належить підозрюваному, що дозволить підтвердити його причетність до злочину або ж виключити зі списку підозрюваних. Якщо терористичний акт супроводжується загибеллю потерпілих або вчиняється терористом-смертником та постає необхідність встановити загиблу особу за останками, фрагментами ДНК або іншими біологічними зразками, молекулярно-генетична експертиза може бути призначена для встановлення генетичних ознак наданого на дослідження об'єкта та порівняння такого генетичного матеріалу з передбачуваними родичами або базою даних ДНК-профілів. В окремих випадках, молекулярно-генетичне експертне дослідження доцільно призначити з метою виявлення генетичних маркерів, пов'язаних із залежністю від психотропних (наркотичних) речовин або алкогольною залежністю, спадковими психічними захворюваннями або іншими генетичними ознаками особи, яка вчиняє терористичний акт. Це може мати значення під час розгляду окремих обставин розслідуваної події, а також в цілях всебічного вивчення характеристик соціально-психологічного портрету особи терориста.

Низка важливих для розслідування питань може бути вирішена під час провадження трасологічних експертиз. Наприклад, дактилоскопічна експертиза вирішує такі слідчі завдання як виявлення слідів рук та підтвердження факту присутності підозрюваного на місці вчинення терористичного акту, визначення

характерних ознак долонь, пальців та безпосередньо особи, яка залишила дані сліди, дослідження часу та інших обставин їх утворення. За слідами взуття можливо встановити його вид та розмір, факт залишення такого сліду конкретною особою, напрям і характер пересування злочинця на місці події (кроком або бігом). Сліди протекторів шин (експертиза слідів транспортних засобів) містять значний обсяг інформації, яка може бути використана слідчим для ідентифікації транспортного засобу (вид, модель, марка), який використовувався терористами під час їх переміщення до об'єкта терористичної атаки та відходу з місця злочину, з'ясування напрямку руху злочинців. Крім того, сліди транспортних засобів можуть містити такі мікроелементи, як пісок, гравій, крейду тощо, які дозволять встановити передбачуваний маршрут руху транспортного засобу, який цікавить досудове слідство.

На жаль, аналіз слідчої практики свідчить, що далеко не завжди використовуються всі можливості зазначених трасологічних досліджень у провадженнях аналізованої категорії. Зокрема, втрачаються такі значущі для розшуку особи злочинця відомості, які можливо встановити цим видом досліджень: анатомічні ознаки будови різних ділянок тіла (по слідам рук – форми та розміри кисті та пальців, загальні ознаки шкірного покриву долонь, по слідам вух – їх форму та розміри і т.д.); певні патологічні аномалії, які може мати злочинець (по доріжці слідів взуття можна встановити наявні захворювання опорно-рухової системи, порушення ходи, наприклад, накульгування, «качина» хода, по слідам зубів – аномальні прикуси, наявність протезів або коронок, по слідам лоба – шрами і рубці і т.д.); вік та зріст передбачуваного злочинця – по слідам рук, взуття, зубів, губ, предметам одягу тощо. При цьому, слід відзначити, що результативність вказаних експертних досліджень буде залежати, у тому числі, від налагодження високого рівня взаємодії слідчого та спеціаліста-криміналіста під час виявлення, закріплення та вилучення слідів і речових доказів та підготовки матеріалів до експертизи, а також повноти аналізу та оцінки фактичних даних, отриманих за результатами проведення комплексу оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій.

Ще одним напрямом криміналістичних експертиз, що можуть бути призначені при розслідуванні терористичних актів, є судово-портретні дослідження. Складність цього виду експертного дослідження визначається як самою його природою, так і низкою різноманітних факторів. Під природою в цьому випадку слід розуміти суміжну галузь таких експертних досліджень: їхню біологічну, антропологічну, анатомічну, краніологічну основу. Це потребує наявності у експерта комплексу знань із вказаних наук. До комплексної природи портретних досліджень необхідно ще додати складнощі, зумовлені біологічною природою людини як об'єкта експертного дослідження, а також і складнощі, зумовлені закономірностями просторового сприйняття та фіксації об'єкта людиною візуально та за нюансів: вікові зміни обличчя людини, вплив перенесених захворювань, стан об'єкта під час фіксації, спосіб фіксації (фото-, відеографічна зйомка), розташування особи, яку фотографують, кут та дистанція зйомки, властивості застосованої оптики, освітлення об'єкта, наявність природних або штучних змін у об'єкта зображення тощо. Отже, сукупність цих та подібних факторів і робить цей вид спеціальних досліджень чи не найскладнішим з усіх криміналістичних [248, с. 17; 249, с. 266].

Доволі часто терористи для ускладнення їх подальшого впізнання можуть змінювати свою зовнішність, використовуючи різні способи конспірації (накладні вуса, бороду, перуку тощо). У цьому випадку портретну експертизу доцільно призначити з метою ідентифікації особистості терориста за рисами обличчя, встановлення його індивідуальних та антропологічних особливостей за фотознімком або відеозаписом. Проведення даного виду дослідження дозволяє провести експертну оцінку зовнішності ймовірного злочинця, визначити його належність до певної етнічної групи, конституцію тіла, вік, зріст, стать тощо. Крім цього, портретне дослідження може проводитись у випадках, коли необхідно встановити особистість людини, яка перебуває в комі або встановити особу, яка отримала травми, що змінили її до невпізнанності, а якщо терористичний акт супроводжувався жертвами – в цілях встановлення особи трупа.

У якості об'єктів портретної експертизи можуть виступати достовірні фотографії в електронному або паперовому вигляді, портрети зі ЗМІ, посмертні маски, рентгенівські знімки черепа чи частин лицьового скелета, фрагменти відеозаписів або стопкадри з камер відеоспостереження, на яких зображена особа, яка ідентифікується. Для якісного експертного дослідження бажано надавати оригінальні фото або відеозображення у максимально високій якості (без стиснення зображень та обробки), які виконані в тому самому або близькому ракурсі, в приблизно однакових умовах освітлення. За наявності у розпорядженні слідчого фотознімків або відеозаписів поганої якості, в наслідок чого унеможлиблюється проведення експертом ідентифікаційного дослідження (наприклад, запис з камери відеоспостереження зроблений в темний час доби або зі значної відстані), у такому разі, з метою покращення або відновлення якості представлених фото- чи відеофайлів, доцільно спочатку призначити експертизу комп'ютерної техніки і програмних продуктів (комп'ютерно-технічну експертизу).

При вчиненні терористичного акту у формі погроз застосування насильства або якщо терористами висуваються ультимативні вимоги до владних структур через використання засобів зв'язку (наприклад, під час захоплення заручників), запис телефонних розмов або голосове повідомлення може стати основною, а іноді й єдиною зачіпкою, яка веде напряду до особи злочинця. В деяких випадках, терористи, намагаючись приховати свою особистість, висловлюють погрози в анонімній формі, змінюють голос, використовують специфічну лексику або імітують іноземний акцент. У такому разі призначається фоноскопична експертиза (експертиза матеріалів і засобів відео-звукозапису), яка необхідна для дослідження аудіозаписів переговорів з терористами та ідентифікації невідомої особи за голосом і мовленням, визначення звукового середовища та всіх навколишніх умов, в яких було виконано запис (у закритому приміщенні, на вулиці, у салоні автомобіля тощо). Об'єктами досліджень цієї експертизи є оригінальні фонограми (запис сигналів звуку), відеофонограми (запис сигналів звуку та зображення), зафіксовані на матеріальних носіях, а

також безпосередньо засоби запису та відтворення, якими дана фонограма була зафіксована.

Таким чином, судові експертизи, що являють собою основну форму використання спеціальних знань при розслідуванні терористичних актів, мають першорядне значення у формуванні доказової бази. Завдяки судовій експертизі добуваються нові докази та перевіряються вже існуючі, встановлюються важливі для кримінального провадження обставини та факти, пов'язані з вчиненням терористичного посягання, з'ясовуються їх причинно-наслідкові зв'язки, а також дається всебічна, кваліфікована оцінка події, що розслідується. Це допомагає суду та сторонам процесу отримати об'єктивну інформацію, визначити на підставі зібраних доказів, у тому числі експертного забезпечення правосуддя, винність чи невинуватість осіб, які знаходяться на лаві підсудних, а отже винести у справі правильне та головним чином справедливе рішення.

Висновки до розділу 3

Залучення експертів та проведення судових експертиз є основною процесуальною формою використання спеціальних знань при розслідуванні терористичних актів. Виокремлено наступні ознаки судової експертизи: вона є найбільш формалізованою формою спеціальних знань, а процесуальні норми, що її регламентують, становлять єдину систему; метою спеціального дослідження є не проста констатація встановлених експертом фактичних даних або висунення припущень щодо обставин розслідуваної події, а їх кваліфікована оцінка та подальша інтерпретація результатів проведеного дослідження; формування в результаті дослідження висновків на підставі аналізу й тлумачення фактів, що спираються на певні наукові методи та спеціально розроблені експертні методики, а також на практичний досвід носія спеціальних знань у відповідній галузі; експертизу можна призначити лише в тому випадку, якщо для дослідження є необхідні об'єкти, якими можуть бути не лише предмети

матеріального світу, а й різні процеси, явища та події, виходячи з яких експерт пізнає інші факти, які належать до предмету експертного дослідження; результати судової експертизи оформляються особливим процесуальним документом – експертним висновком, зміст якого суворо регламентований законодавцем.

Обставини, що підлягають встановленню шляхом проведення вибухотехнічної експертизи, різняться залежно від цілей, завдань та об'єктів дослідження. Вона вирішує не лише ідентифікаційні та класифікаційні завдання, а й більшою мірою ситуаційні, тому її об'єктом зрештою є подія та пов'язані з нею взаємозалежні явища та процеси, а безпосередніми об'єктами вибухові матеріали, зокрема: вибухові речовини та суміші, продукти їх розпаду, вироби та їх конструктивні елементи, що містять вибухову речовину та їх залишки (уламки) після спрацьовування, штатні боєприпаси (ручні гранати, міни, снаряди, фугаси тощо), сліди дії вибуху та виробів, що містять вибухову речовину та є матеріальним відображенням вибухового впливу на предметах речової обстановки, що знаходилися в зоні дії продуктів вибуху (окопчення, оплавлення, вм'ятини, уламкові пробоїни, розломи та сколи, частини механічних підричників, травматичні пошкодження у людей тощо).

В межах судово-балістичних експертних досліджень (експертизи зброї та слідів і обставин її використання) вирішується широке коло завдань, пов'язаних з дослідженням вогнепальної зброї, боєприпасів та слідів пострілу як на самій зброї, уражених перешкодах та об'єктах (предметах, потерпілих), так і на тілі, речах й одязі того, хто стріляв – особи терориста, що дає змогу отримати слідству низку необхідних та важливих відомостей щодо механізму вчиненого акту тероризму та з'ясувати окремі обставини його скоєння. Призначення цієї експертизи постає необхідним в цілях класифікації вилученої зброї, визначення способу її виготовлення, встановлення факту внесення змін до конструкції зброї, з'ясування послідовності дій злочинців у реалізації їх терористичного задуму, а також вирішення багатьох інших завдань, що виникають у ході досудового розслідування.

Під час розслідування терористичних актів, окрім вибухотехнічних та судово-балістичних експертних досліджень, можуть призначатися інші різновиди судових експертиз, які вирішують питання, що безпосередньо виникають у ході досудового слідства та пов'язані з розслідуваною подією. До таких судових експертиз варто віднести судово-психологічну, комплексну психолого-лінгвістичну, судово-портретну експертизи, судово-медичні експертизи трупа, потерпілих, що залишилися в живих, цитологічну, молекулярно-генетичну, трасологічні експертизи (слідів рук, взуття, одягу, інших слідів людини, слідів транспортних засобів), а також інші види експертиз, з урахуванням способу вчинення терористичного акту та конкретних обставин кримінального провадження, що підлягають з'ясуванню.

Основні положення цього розділу відбито в публікаціях [255].

ВИСНОВКИ

У дисертації досліджено основні проблемні питання використання спеціальних знань в розкритті і розслідуванні терористичних актів, на підставі чого отримано нові науково обґрунтовані висновки, що можуть мати як теоретичне, так і практичне значення. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Терористична діяльність в сучасних умовах характеризується використанням новітніх, а часом і секретних засобів озброєння та зв'язку, застосуванням спеціальної тактики злочинних дій, поєднаної з високим рівнем ідеологічної, психологічної і бойової підготовки учасників терористичних формувань та їх безпосереднім фінансуванням з боку країн ворожих держав, що включає не лише забезпечення таких структур відповідними фінансовими та матеріальними ресурсами, необхідними для вчинення конкретних актів тероризму як таких, а й їх тривале організаційне забезпечення, зокрема залучення значних коштів для здійснення пропагування як засобу насадження власної ідеології, кадрового забезпечення терористичних організацій, вербування та навчання їх нових членів.

Важливою особливістю сучасного тероризму стає трансформація й удосконалення його форм та методів. Терористи в межах реалізації свого злочинного замаху все частіше намагаються використовувати різні тактики партизанської боротьби, мережевих бойових дій та диверсійних операцій, вдаються до погроз застосування біологічної, хімічної, ядерної та інших видів зброї масового ураження. З урахуванням сучасних методів висвітлення подій та інформації, ЗМІ та мережа «Інтернет» використовуються терористами для пропагування власних переконань та насильницьких способів досягнення цілей. У цьому аспекті слід говорити про те, що можливості ЗМІ виступають одним із засобів інформаційної війни терористів. До нових потенційних напрямів терористичної діяльності слід віднести використання кібернетичного простору для посилення впливу деяких інших фізичних загроз або актів тероризму.

2. На підставі аналізу нормативно-правових джерел та наукових праць в галузі кримінального права та криміналістики визначено, що під поняттям «тероризм» слід розуміти суспільно небезпечні дії, спрямовані на використання або погрозу використання насильства у вигляді одноразового акту або серії терористичних актів, а також їх фінансове, матеріально-технічне, інше забезпечення та характеризуються публічним характером виконання, навмисним створенням обстановки нагнітання страху, паніки та пригніченості у суспільстві з метою впливу на посадових осіб владних структур та примушення останніх до прийняття в інтересах терористів певних політичних, соціально-економічних рішень або відмови від них в цілях політичної чи суспільної дестабілізації.

3. Криміналістична характеристика терористичного акту слугує предметно-інформаційною основою та вихідним орієнтиром слідчого пошуку в розслідуванні та розкритті аналізованих злочинів, дозволяє підвищити ефективність організації та тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій, взаємодії слідчого зі спеціалістами та працівниками експертних підрозділів та пов'язаних з цим окремих завдань розслідування. За своїм змістом вона суттєво відрізняється від характеристик інших насильницьких злочинів, що обумовлюється специфічним механізмом їх вчинення. Перш за все, ці відмінності виявляються в злочинній меті залякування населення, створення панічних настроїв та впливу на прийняття рішень відповідним органом державної влади. Насильство або погроза його застосування використовуються лише як засіб досягнення таких цілей та спосіб впливу на суспільство в цілому.

Знання стійких та закономірних кореляційних зв'язків між окремими елементами криміналістичної характеристики (способом злочину та особою злочинця, способом та слідами злочину, засобами та слідами злочину, обстановкою та способом приховування злочину, тощо) дозволяє аналізувати наявні слідчі та оперативні дані в умовах дефіциту вихідної інформації на початковому етапі розслідування, робити припущення щодо невстановлених обставин розслідуваної події та механізму вчиненого злочину у цілому. Значення

криміналістичної характеристики у цьому аспекті визначається її системним характером.

4. Мета використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві обумовлена, по-перше, необхідністю виявлення та закріплення різного роду джерел інформації, по-друге, необхідністю правильної оцінки одержаної інформації, що може бути представлена у формі самостійного доказу або мати орієнтувальний характер для прийняття правильного, тактично обґрунтованого процесуального рішення та зрештою визначення напрямів подальшого слідчого пошуку.

Сформульовано, що спеціальні знання, які використовуються під час розслідування терористичних актів – це система незагальновідомих наукових знань, практичних навичок і вмінь, отриманих в результаті професійної освіти за певним фахом чи досвіду практичної роботи, що використовуються в кримінальному судочинстві в цілях сприяння органам досудового розслідування у зборі та дослідженні доказів, виявленні, фіксації та оцінці слідової інформації орієнтувального або довідкового характеру. Зміст спеціальних знань у кримінальних провадженнях аналізованої категорії складають наукові знання, практичні навички та вміння, насамперед, в галузях вибухотехніки, пожежної безпеки, судової балістики, судової медицини, психології, техногенно-екологічної безпеки та в багатьох інших галузях з урахуванням способу вчинення зазначених злочинів. Натомість фаховість обізнаних осіб (спеціалістів, судових експертів) повинна включати також сукупність психофізіологічних особливостей та психологічну підготовку, що забезпечують підготовленість до оволодіння професією у певній галузі та формування професійно важливих психічних якостей, що надасть можливість активізувати здібності особи для успішного виконання поставлених завдань, забезпечити компетентність зазначених суб'єктів та підвищити їх професійну майстерність.

До основних форм використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів автором віднесено: залучення спеціаліста для надання письмової консультації (спеціалістів в галузі вибухотехніки, пожежної безпеки,

судової балістики, судової медицини, інформаційних технологій, інших спеціалістів); залучення спеціаліста-криміналіста для надання безпосередньої технічної допомоги у ході провадження процесуальних дій; залучення експерта для проведення судової експертизи та одержання відповідного висновку з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери його знань (вибухотехнічної експертизи, експертизи зброї та слідів і обставин її використання, матеріалів відео- та звукозапису, комп'ютерної техніки і програмних продуктів, судово-психологічної експертизи індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного, обвинуваченого, експертизи соціально-психологічних особливостей членів злочинної групи, судово-медичних та трасологічних експертиз, інших експертних досліджень); довідкова діяльність спеціаліста; провадження несудових експертиз (попереднє дослідження); використання поліграфа; використання спеціальних знань спеціаліста зі «старих» справ, нерозкритих справ минулих років; отримання усних консультацій тощо.

5. Беручи участь у процесуальній дії, спеціаліст, з одного боку, виявляє та вивчає сліди, за якими з'ясовує механізм їх утворення, з іншого – такі знання та навички допомагають визначати ймовірні місця та предмети, на яких мають бути сліди злочину, оцінювати зв'язок доказів з розслідуваною подією. У деяких випадках цінну інформацію можна отримати в результаті проведення попередніх досліджень, зокрема під час огляду місця події, як експрес методу, що дозволяє швидко отримати результат, не допускаючи змін, пошкодження чи знищення слідової інформації та об'єктів дослідження, наприклад використання різного роду експрес-тестів, виявлення мікрочастинок, латентних слідів тощо.

Обґрунтовано доцільність віднесення висновку спеціаліста до самостійних джерел доказів будь-яких правопорушень шляхом внесення в чинне кримінальне процесуальне законодавство змін в положення, що стосуються діючого переліку засобів доказування, закріпленого у ч. 2 ст. 84 КПК України, а також процесуальної регламентації форми, структури та порядку отримання такого висновку.

6. Під час огляду місця події за досліджуваною категорією злочинів важливими є виявлення та фіксація доказової інформації, що потребує використання спеціальних знань: 1) вивчення та фіксація обстановки, де здійснено терористичний замах, а також обставин, що зумовлюють можливість його вчинення; виявлення ознак, що дозволяють диференціювати терористичний акт від іншої кримінальної події; 2) виявлення, фіксація та вилучення слідової інформації злочину, зокрема слідів-речовин, що є наслідком вибуху, слідів вибухового пристрою, що розпадається під впливом вибуху (уламків або фрагментів вибухових механізмів), ушкоджень від впливу ударної хвилі, слідів вогневого ураження об'єктів, у разі використання вогнепальної зброї наявності специфічних ознак пов'язаних із пострілом, слідів різного роду ураження або отруєння потерпілих тощо; 3) отримання вихідної інформації про механізм та спосіб підготовки, вчинення та приховування терористичного акту, відомостей про особу злочинця, необхідних для висування слідчих версій та моделювання соціально-психологічного портрету особистості терориста.

Для проведення огляду місця події при розслідуванні терористичного акту можуть бути залучені наступні спеціалісти: фахівці з виявлення та знешкодження вибухових пристроїв, спеціаліст у галузі судової балістики, фахівець з протипожежної безпеки, спеціаліст-інспектор з ядерної та радіаційної безпеки, фахівці в галузі хімічних технологій та біоінженерії, спеціалісти-криміналісти, спеціаліст-психолог або група фахівців-психологів, спеціалісти у сфері медико-біологічних наук та інші профільні спеціалісти з урахуванням передбачуваного способу вчинення терористичного злочину.

Наголошено на суттєвому значенні впровадження інноваційних безпілотних технологій у межах провадження огляду місця події при розслідуванні терористичних актів. Через значні розміри розрахункової зони огляду, а в деяких випадках через специфіку рельєфу місцевості та замінованість території, що підлягає огляду, застосування дронів може бути не лише додатковим до традиційних техніко-криміналістичних засобів фіксації місця події, але й єдиним можливим та одночасно ефективним самостійним засобом,

що надає змогу робити автоматичну цифрову аерофотозйомку та отримати відеозображення всієї ділянки події з висоти, з різних ракурсів і найбільш повною деталізацією об'єктів та надалі відтворити обстановку місця вчиненого злочину шляхом його інтерактивного тривимірного моделювання, оцінити взаємне розташування таких об'єктів, визначити відстань між ними, емулюючи при цьому різні ситуації та версії вчиненого терористичного акту. Використання безпілотних авіаційних комплексів під час огляду місця події також є найбільш доцільним у разі неможливості прибуття для участі у слідчій (розшуковій) дії в короткі строки кваліфікованих спеціалістів, які знаходяться на віддалених відстанях від місця огляду або з інших об'єктивних причин не мають можливості взяти у ньому участь. Виокремлено чинники, що здатні викликати труднощі при використанні БпЛА в слідчій практиці та запропоновано шляхи їх усунення.

7. Залучення до допиту спеціалістів відповідного профілю при розслідуванні терористичних актів (спеціаліста в галузі вибухотехніки, спеціаліста з техногенної безпеки, спеціалістів-зброезнавців або експертів-балістів, військових фахівців, фахівця у галузі релігієзнавства, спеціаліста-криміналіста, спеціаліста-психолога) має на меті насамперед надання допомоги слідчому в отриманні від допитуваного правдивих та найбільш повних свідчень з приводу обставин, що підлягають з'ясуванню у конкретному кримінальному провадженні. Спеціаліст, залучений до допиту, орієнтує слідчого щодо специфічної професійної термінології, що може використовуватись у ході слідчої (розшукової) дії як допитуваним, так і самим слідчим, може надати допомогу у більш точному формулюванні запитань з урахуванням категорій осіб, які підлягають допиту, з'ясуванні додаткових відомостей, що мають значення для розслідування, на які сам слідчий міг не звернути увагу, оскільки для їх розуміння потрібні відповідні спеціальні знання.

На думку автора, використання поліграфа при розслідуванні терористичних актів слід вважати сучасним і доступним додатковим способом отримання та оцінки криміналістично значущої інформації орієнтуючого характеру. Запропоновано внести зміни до чинного кримінального

процесуального законодавства та передбачити в главі 20 «Слідчі (розшукові) дії» КПК України нову слідчу (розшукову) дію за обов'язковою участю спеціаліста-поліграфолога – «перевірка свідчень на поліграфі». При цьому чіткої процесуальної регламентації потребують умови, порядок та морально-етичні норми проведення поліграфічного тестування, а також підстави заборони здійснення такого дослідження та положення щодо визначення ступеня об'єктивності висновку фахівця за результатами отриманих даних.

8. При розслідуванні терористичних актів найбільша результативність проведення обшуків може бути досягнута за рахунок професійних знань, а також умінь та навичок спеціалістів у галузі вибухотехніки, балістики, комп'ютерних мереж і технологій, психології, спеціаліста-криміналіста, спеціаліста-кінолога, а в разі необхідності й інших фахівців, з урахуванням способу вчиненого акту тероризму та конкретних обставин кримінального провадження (наприклад, спеціаліста-біолога, спеціаліста-автомеханіка, фахівця у галузі столярної справи та ін.). При цьому серед умов успішного проведення обшуку слід відзначити правильний підбір спеціалістів відповідного профілю та раціональний розподіл між ними виконуваних функцій, збір за участю фахівців орієнтовних відомостей про об'єкти майбутнього обшуку, їх відмінні ознаки та особливості, а також особу обшукуваного та її соціально-психологічний портрет з урахуванням конкретної слідчої ситуації, виходячи з наявних матеріалів кримінального провадження, а також переліку завдань, які повинні бути вирішені за допомогою фахівців у необхідній галузі знань.

9. Як показали результати аналізу емпіричного матеріалу, основною процесуальною формою використання спеціальних знань у процесі розслідування аналізованої групи злочинів є призначення та провадження судової експертизи. Судова експертиза у своїй сутності є важливим засобом доказування, що дозволяє отримати нові фактичні дані, встановлення яких можливе лише шляхом експертного дослідження, або перевірити відомості про обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження, які вже відомі слідству, але потребують додаткового,

кваліфікованого підтвердження. Процесуальною формою фіксації результатів експертного дослідження є висновок експерта, який визнається джерелом доказів у кримінальному провадженні.

Аналізуючи сутність судової експертизи, автор приходить до висновку, що дану категорію слід розглядати як комплексну процесуальну дію. У зв'язку з чим запропоновано закріпити в КПК України процесуальний статус судової експертизи як комплексної процесуальної дії та передбачити чіткий порядок, підстави її проведення, а також форми взаємодії слідчого (сторони захисту, суду) з працівниками експертних підрозділів в окремій, присвяченій цьому главі «Призначення та провадження судової експертизи». Для вирішення проблем процесуального характеру діяльності експерта в кримінальному судочинстві запропоновано низку рекомендацій та пропозицій, що стосуються: 1) забезпечення незалежності судових експертів; 2) усунення процесуальних недоліків щодо наданих законодавцем паритетних можливостей сторонам кримінального провадження у питанні використання спеціальних знань у формі судової експертизи; 3) врегулювання положень щодо можливості проведення допиту експерта на стадії досудового розслідування.

10. Підготовка матеріалів для призначення судової вибухотехнічної експертизи має низку особливостей, які залежать від об'єктів дослідження та питань, поставлених на вирішення експерту. Розв'язувані у межах експертних досліджень діагностичні завдання, зазвичай, пов'язані з розпізнаванням різних властивостей і характеристик вибухонебезпечних об'єктів, що надаються експерту на дослідження. За слідами вибухового впливу можна судити про природу вибуху, потужність вибухового пристрою, технічний стан та придатність вибухового пристрою або боєприпасу для виробництва вибуху тощо. Ідентифікаційне дослідження спрямовується насамперед на встановлення індивідуальної totoжності (подібності) вибухонебезпечного предмета, ідентифікацією властивостей порівнюваних вибухонебезпечних мас та встановлення на цій підставі їх належності до певного типу, марки тощо, а результати цієї експертизи можуть бути використані слідчим для виявлення

зв'язку такого об'єкту з обставинами розслідуваної події та доведення причетності підозрюваного до вчинення конкретного акту тероризму. На відміну від ідентифікаційних, класифікаційні дослідження включають завдання щодо встановлення групової належності досліджуваних об'єктів та їх відображень за різними підставами класифікації, за винятком питання про визначення тотожності. Ситуаційні дослідження проводяться з метою визначення епіцентру вибуху та його механізму за конкретних обставин, з'ясування характеру та радіусу вибухового впливу вражаючих факторів, місцезнаходження особи підричника, потерпілих та окремих предметів оточуючої обстановки в момент здійснення вибуху.

11. Можливості експертних судово-балістичних досліджень при розслідуванні терористичних актів та відповідно ступінь достовірності експертних висновків буде знаходитись в прямій залежності від якості вихідних даних, що надаються у розпорядження експерта. У цьому аспекті важливою складовою призначення експертизи є методично вірна підготовка необхідних матеріалів, яка вимагає від слідчого проведення ряду організаційно-тактичних дій та заходів із залученням профільних спеціалістів та включає в себе: оцінку зібраних у кримінальному провадженні речових доказів з урахуванням всіх обставин розслідуваної події, формулювання завдань (питань) експерту та кваліфіковану упаковку об'єктів для направлення на експертне дослідження – зброї, її частин та елементів, патронів та слідів їх дії. Висновок експертизи зброї та слідів і обставин її використання є ключовим доказом у кримінальному провадженні, який дозволяє визначити зв'язок між вогнепальною зброєю, кулями та гільзами з місцем вчинення терористичного акту та особою злочинця, вирішити питання про наявність у дії особи складу кримінального правопорушення та причетності її до вчинених терористичних дій.

12. У кримінальних провадженнях аналізованої категорії, окрім вибухотехнічних та судово-балістичних експертних досліджень, можуть призначатися інші різновиди судових експертиз, які вирішують питання, що безпосередньо виникають у ході досудового слідства та пов'язані з

розслідуваною подією. До таких судових експертиз варто віднести судово-психологічну, комплексну психолого-лінгвістичну, судово-портретну експертизи, судово-медичні експертизи трупа, потерпілих, що залишилися в живих, цитологічну, молекулярно-генетичну, трасологічні експертизи (слідів рук, взуття, одягу, інших слідів людини, слідів транспортних засобів), а також інші види експертиз, з урахуванням способу вчинення терористичного акту та конкретних обставин кримінального провадження, що підлягають з'ясуванню. Вибір та призначення конкретної експертизи залежить від специфіки об'єктів, що підлягають експертному дослідженню. Виходячи з особливостей вчинення кожного терористичного акту, зазначені експертні дослідження можуть бути призначені в комплексі один з одним або в комплексі з іншими видами судових експертиз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ризики тероризму та сепаратизму (2017) / Державна служба фінансового моніторингу України. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/> (Дата звернення: 03.11.2021).
2. Словник української мови: в 11 т.: Т. 10; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1979. 658 с. URL: <http://sum.in.ua/p/10/93/2> (дата звернення: 24.04.2022).
3. Бернарда А. Стратегія тероризму. Варшава, 1978. 221 с.
4. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти: навчальний посібник; за заг. ред. В.К. Грищука. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 328 с.
5. Вакулич В. М. Історичні виміри феномена тероризму. *Наукові записки*. 2005. № 30. С. 39–48.
6. Карделя О. В. Феномен тероризму в сучасних міжнародних відносинах: дипломна робота. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Київ, 2021. 79 с.
7. Мартинов А. Ю. Виклик з боку терористів. *Політика і час*. 2001. № 10. С. 23–24.
8. Маделик С.М. Історичні витоки та еволюція тероризму. *Проблеми міжнародних відносин*. 2010. № 1. С.327–339.
9. Гончаренко О. Превентивні асиметричні стратегії в регіональних конфліктах та боротьбі з міжнародним тероризмом. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ*. Серія: Економіка, право, політологія, туризм. 2012. Т. 1. № 1–2. С. 91–97.
10. Münkler H. Terrorism today. The war is becoming asymmetrical. *International Politic*. 2004. № 1. P. 27–31.
11. Insurgents, terrorists, and militants: The warriors of contemporary combat / [H. Shultz, Jr. Richard, J.A. Dew]. Columbia: Columbia University press, 2006. 328 p.

12. Мартусенко І. В., Світлак І. І., Світлак В. І. Глобальний тероризм як форма прояву асиметричних конфліктів у міжнародних відносинах. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 19. С. 33–39.
13. Hoffman B. *Inside Terrorism*. Columbia: Columbia University Press, 2006. 432 p.
14. Laqueur W. *The Age of Terrorism*. Boston: Little, Brown, 1987. 385 p.
15. *The Terrorism Reader: a Historical Anthology* / ed. by W. Laqueur; Temple University Press. Philadelphia, 1983. 405 p.
16. Hardman J. Terrorism. *Encyclopedias of the Social Sciences*. V 14. 1934.
17. Канцір В. С. Наукознавча інтерпретація тероризму як деструктивного системно-соціального явища. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 174–179.
18. Канцір В. С. Сутнісні характеристики сучасного тероризму. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3 (31). С. 184–189.
19. *Terrorism and National Liberation: Proceedings of the International conference on the questions on terrorism* / Н. Köchler. N. Y.: IPO, 1988. 318 p.
20. Wallerstein I. *After Liberalism*. New York: New Press, 1995. 288 p.
21. Вознюк В. С. Знаковий виклик цивілізаційному розвитку?: монографія. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. 104 с.
22. Collin B. The Future of Cyberterrorism. *Crime & Justice International Journal*. 1997. Vol. 13. P. 23–26.
23. Mark M. Pollitt. "A Cyberterrorism Fact or Fancy?", *Proceedings of the 20th National Information Systems Security Conference*, 1997, pp. 285–289.
24. Бова А. А., Литвенко В. І. Окремі аспекти проблеми визначення поняття “тероризм”. *Тероризм і боротьба з ним*. Київ, 2000. Т. 19. С. 92–117.
25. Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_331. (Дата звернення: 03.05.2022).
26. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180.

27. Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: монографія / В. С. Зеленецький, В. П. Ємельянов, В. Я. Настюк та ін.; за заг. ред. В. С. Зеленецького та В. П. Ємельянова. Харків: Право, 2008. 96 с.

28. Емельянов В. П., Иманлы М. Н. оглы. Понятие терроризма в уголовном законодательстве и уголовно-правовой науке. *Криминалист первопечатный*. 2012. №4. С. 74–83.

29. Ємельянов В. П. Антитерористичне законодавство: поняття, система, шляхи вдосконалення: монографія. Харків: Право, 2016. 88 с.

30. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. Киев: «Центр учебной литературы», 2021. 1080 с.

31. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.

32. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 92 с.

33. Волобуєв А. Ф. Загальні положення криміналістичної методики: лекція. Харків: Унів. внутр. справ, 1996. 36 с.

34. Криміналістика: підручник / В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.

35. Степанюк Р. Л. Сутність і практичне значення криміналістичної характеристики злочинів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 386–388.

36. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник у 2-х ч. Ч. 2. Харків: Консум, 2001. 528 с.

37. Криміналістика: підручник / В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 544 с.

38. Лук'янчиков Є. Щодо поняття криміналістичної характеристики злочинів. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 107–113.

39. Малярова В. О. Система елементів і сучасні підходи до аналізу криміналістичної характеристики злочинів. *Криміналістичний вісник*. 2012. № 2. С. 32–39.
40. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посіб. Київ: НВТ «Правник», 1997. 42 с.
41. Журавель В. А. Принципи формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1. С. 173–183
42. Колдин В. Я. Криміналістическое знание преступной деятельности: функция моделирования. *Советское государство и право*. 1987. № 2. С. 63–69.
43. Бахин В. П. Криміналістика. Проблемы и мнения (1962-2002гг.): монографія. Київ, 2002. 268 с.
44. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: монографія. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 412 с.
45. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2 / А.Ф. Волобуєв, О.В. Одерій, Р.Л. Степанюк та ін.; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярової. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 312 с.
46. Римарчук Р. М. Суб'єкти та криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми. *Боротьба з торгівлею людьми: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 21 черв. 2013 р.)*. Львів, 2013. С. 167–170.
47. Попов В. Ю. Методика розслідування терористичного акту: дис. ... доктора філософії: 081 – Право (Галузь знань – 08 Право). Харків, 2021. 255 с.
48. Савчук М. В. Організаційно-тактичне забезпечення розслідування терористичних актів, вчинених з використанням вибухових пристроїв: дис. ... канд. юрид. наук:12.00.09. Львів, 2019. 257 с.
49. Ленко М. О. Особливості початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09, Київ, 2014. 200 с.

50. Погорецький М. А., Ленко М. О., Сергєєва Д. Б. Процесуальні та криміналістичні засади початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою: монографія. Київ: Алерта: Правова єдність, 2015. 300 с.

51. Колесниченко А. Н., Суєтнов В. П., Хотенец В. М. Проблемы развития методики расследования преступлений (к вопросу о криминалистической характеристике преступлений). *Проблемы совершенствования тактики и методики расследования преступлений*. 1980. Вып.15. С. 40–49.

52. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т. В. Варфоломеєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 504 с.

53. Шевчук В. М. «Криміналістичний фантом» чи реальність (ще раз про криміналістичну характеристику злочинів). *Юридична Україна*. 2003. № 3. С. 17–21.

54. Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення: монографія / за ред. В.А. Журавля. Харків: Харків юридичний, 2005. 288 с.

55. Запотоцький А. П. Значення криміналістичної характеристики злочинів у сфері будівництва для формування методики їх розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 25–35

56. Старченко О. В., Бубела М. І. Сутність і значення криміналістичної характеристики та її елементів у розкритті й розслідуванні злочинів. *Форум права*. 2010. № 4. С. 853–858.

57. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. 512 с.

58. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан: монографія / Харків : Право, 2021. 448 с.

59. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: дис. ... канд. юрид. наук:12.00.09. Київ, 2005. 232 с.

60. Жордания И. Ш. Психолого-правовая структура способа совершения преступления. Тбилиси: Сабчота Сакартвело, 1977. 233 с.
61. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков: Вища школа, 1982. 214 с.
62. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці: навч. посіб. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. 116 с.
63. Коновалова В. Тероризм: проблеми методики розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2–3 (33–34). С. 721–732.
64. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2000. 19 с.
65. Даньшин М. В. Способи приховування злочинів терористичного спрямування. *Проблеми законності*. 2007. Вип. 85. С.144–150.
66. Кримінологія: Загальна та особлива частини: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд ; за заг. ред. І.М. Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с.
67. Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монография. Харьков: Прапор, 2005. 224 с.
68. Курс криминалистики: В 3 т. Т. 2.: Частные криминалистические теории / Белкин Р.С. М: Юристъ, 1997. 464 с.
69. Леонов Б. Д. Запобігання тероризму: кримінологічний аспект: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2015. 435 с.
70. Антонян Ю. М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. М: Щит-М, 1998. 305 с.
71. Полях А. М. Криміналістична характеристика та основи розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: монографія / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2010. 160 с.
72. Кузьмічов В. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 168 с.

73. Бондаренко О. О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. 260 с.

74. Іщенко А. В., Ієрусалимов І. О., Удовенко Ж. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 160 с.

75. Даніч О. Є. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту: автореф. дис. .... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 22 с.

76. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 253 с.

77. Козак О. В. Одержання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2011. 17 с.

78. Кравченко О. А. Застосування спеціальних знань під час збирання, дослідження та використання речових доказів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2012. 212 с.

79. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Використання спеціальних знань у слідчій і судовій практиці: навч. посібник. Київ: КГУ, 1987. 100 с.

80. Поляк Ю. П. Застосування технічних засобів при проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та використання його результатів під час досудового розслідування: дис. ... докт. філософії: 081 Право. Львів, 2022. 230 с.

81. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 20 с.

82. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 20 с.

83. Семенов В. В., Терешкевич А. І. Використання новітніх технологій та досягнень науки й техніки в кримінальному провадженні. *Криміналістика та судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 117–125.

84. Сідельніков А. В. Спеціальні знання в діяльності адвоката-захисника: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 271 с.

85. Юрчишин В. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний ун-т ім. В. Стефаника, 2007. 227 с.

86. Яремчук В. О. Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій (організація і тактика): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 20 с.

87. Торвальд Ю. Вік криміналістики. Київ: Центр навчальної літератури. 2020. 432 с.

88. Судово-медичне дослідження речових доказів / Г. Ф. Кривда, А. П. Дем'янчук, В. О. Котельникова, Р. О. Старовойтова, Р. Г. Кривда. Херсон: Наддніпряночка, 2014. 458 с.

89. Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства: навч. посіб. Київ: Аванпост-Прим, 2010. 303 с.

90. Судова експертологія: підруч. для підгот. здобувачів освіт. ступеня «магістр» за спец. 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність» / В. М. Тертишник, В. В. Варава, О. В. Сачко; за заг. ред. В. М. Тертишника. Харків: Право, 2021. 280 с.

91. Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності: монографія / за редакцією В. П. Хомутенко, О. Ю. Костіна. Одеса, 2017 р. 274 с.

92. Галкіна О. Деякі питання історії розвитку судово-експертних установ. Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Нац. наук. центру «Ін-т суд. експертиз

імені заслуж. проф. М. С. Бокаріуса» (м. Харків, 10 листоп. 2023 р.). Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 109–112.

93. Основи судової експертизи: навч. посібн. Автори-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків: «Право», 2016. 928 с.

94. Сегай М. Я. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність. *Вісн. Акад. прав, наук України*. № 2 (33). № 3 (34). 2003. С. 740–761.

95. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.

96. Мединська Л. В. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 2 (5). С. 278–286.

97. Криміналістика: підручник : у 2 т. Т. 1 / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 384 с.

98. Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. 78 с.

99. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. Київ: Ін Юре, 2001. 208 с.

100. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187–193.

101. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2016. 20 с.

102. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петряєв С. Ю. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *ВІСНИК НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. Випуск 4 (44). 2019. С. 125–130.

103. Соколовский З. М. Понятие специальных знаний. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1969. Вып. 6. С.113–125.

104. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 22–34.

105. Степанюк Р. Л. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Спецвип. С. 38–42.

106. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2005. 586 с.

107. Лисиченко В. К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике: учебное пособие. Киев: Вища школа, 1979. 88 с.

108. Щербаковський М. Г. Сутність, структура та цілі використання спеціальних знань в судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 184–193.

109. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (методологические вопросы). Киев: Вища школа, 1980. 157 с.

110. Косміна Н. М. Спеціальні знання обізнаних осіб під час розслідування незаконного обігу наркотиків та їх структура. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 23–30.

111. Бондар В. С. Проблеми теорії практики використання спеціальних знань в розслідуванні крадіжок з проникненням у житло : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 23 с.

112. Кобець М. В. Щодо специфіки огляду місця події та розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв. *Актуальні проблеми досудового розслідування: матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф. (Київ, 5 липн. 2017 р.)*: К. : Нац. Акад. внутр. справ, 2017. С. 123–127.

113. Ковальов Ю. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів: дис. ... докт. філософії. 081 Право. Харків, 2020. 244 с.

114. Когутич І. І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12, № 2. С. 112–123.

115. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посібник / І. В. Пиріг, Г. С. Бідняк. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.

116. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 р. № 1339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text>

117. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2013 р. № 4651-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

118. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

119. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: учеб. пособие / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль. Киев: Киевс. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко, 1987. 100 с.

120. Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/naukovodoslidnytskyi-instytut>.

121. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України: Наказ СБУ від 29.05.2015 р. № 371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0738-15#Text>

122. Лісовий В. С. Знання // Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. Т. 10. URL: <https://esu.com.ua/article-16856> (дата перегляду: 24.12.2022)

123. Савчин М. В. Педагогічна психологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2007. 422 с.

124. Словник української мови в 11 томах / укладений колективом працівників Інституту мовознавства АН УРСР під керівництвом академіка Івана Білодіда. Київ: Наукова думка. URL: <https://slovnyk.me/dict/sum>

125. Ott B. Grundlagen des beruflichen Lernens und Lehrens / Bernd Ott. – Berlin: Cornelsen Girardet, 1997. 997. 232 s.

126. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ, 1989. 608 с.

127. Судовий експерт: психологічні аспекти практичної діяльності: метод. посіб. / авт.-упоряд. С. О. Шевцов, С. М. Лозова. Київ: Держ. наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр МВС України, 2011. 332 с.

128. Клименко Н. І. Щодо питань про компетенцію судового експерта. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 2 (14). С. 19–23.

129. Ткаченко Н. М. Удосконалення професійної підготовки судового експерта – важливий фактор розвитку експертної дидактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 203–214.

130. Яремчук В. О. Участь спеціаліста при плануванні розслідування злочину. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 100–108.

131. Експертизи у судочинстві України: наук.-практ. посібник/ за заг. ред. В. Г. Гончаренка та І. В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.

132. Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій: монографія / В. О. Яремчук; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків: Апостіль, 2015. 228 с.

133. Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 152 с.

134. Кравченко О. А. Застосування спеціальних знань під час збирання, дослідження та використання речових доказів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2012. 212 с.

135. Семенов В. В. Спеціальні знання при розслідуванні злочинів (зміст, організація, використання): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 212 с.

136. Поляруш А. Участь спеціаліста в огляді місця події за злочинами, пов'язаними з незаконним обігом підакцизних товарів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 272–275.

137. Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. М.: Юрид. лит., 1964. 268 с.

138. Гайдаш В. Г., Новожилов С. Л. Технічні засоби організації інформування в процесі виявлення, розкриття і розслідування злочинів. Теорія та практика збирання доказової інформації технічними засобами на досудовому розслідуванні: Зб. наук. праць. Київ, 1980. С. 59–60.

139. Перлін С. І. Деякі напрями вдосконалення універсальних комплектів техніко-криміналістичних засобів, що застосовуються під час огляду місця події. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики*: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р.). Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 147–148.

140. Науково-технічні засоби в експертній практиці: концептуальні засади: метод. посіб. / авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов; МВС України; Держ. наук.-дослід. експерт.- криміналіст. центр. Харків: ФОП Чальцев О. В., 2009. 152 с.

141. Маланчук П. М., Мантула А. П. Перспективи розвитку криміналістичної техніки в розслідуванні, розкритті і попередженні злочинів. *Young Scientist*. 2017. № 11 (51). С. 914–919.

142. Герасимов І. Ф., Іщенко Є. П. Тактичні аспекти використання науково-технічних засобів при збиранні доказової інформації. *Теорія і практика збирання доказової інформації технічними засобами на досудовому розслідуванні*: Зб. наук. праць. Київ, 1980. С. 184–185.

143. Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 728 с.

144. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.; за ред. В. Ю. Шепітько. Харків: Право, 2019. 456 с.

145. Шепітько В. Ю. Тактика огляду місця події: конспект лекції. Харків: УДЮА, 1994. 20 с.

146. Ростомян Л. С. Особливості огляду місця події у справах про вандалізм. *Форум права*. 2008. № 1. С. 358–362.

147. Колесник В. А., Гора І. В. Криміналістика в протидії використанню вибухових пристроїв, вогнепальної зброї та обігу наркотиків: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 400 с.

148. Слідчий огляд: сутність, види, тактика проведення огляду місця події і тактика використання техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань: монографія / В. О. Комаха, Г. А. Каплан, О. В. Бадов та ін. Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2004. 396 с.

149. Корж В. П. Типові слідчі помилки при огляді місця події та криміналістичні засоби їх усунення. *Дізнання та досудове слідство в органах внутрішніх справ: сучасний стан та шляхи удосконалення*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 жовт. 2010 р.). Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. С. 11–15.

150. Григорян Г. М. Международно-правовые основы расследования военных преступлений (на материалах Нагорно-Карабахского вооруженного конфликта): монография. Ереван, 2018. 560 с.

151. Початковий етап розслідування злочинів проти безпеки виробництва: практичний посібник / уклад.: І. В. Кубарев, О. В. Одерій, О. Ю. Татаров, О. В. Меживой, Т. О. Лоскутов. Донецьк: ТОВ «ВПІ «ПРОМІНЬ», 2014. 64 с.

152. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с

153. Drones for good – using them to assist in serious and complex accident investigations. URL: <https://www.cranfield.ac.uk/case-studies/research-case-studies/uavs-for-accident-investigation> (дата звернення 30.05.2022 р.).

154. Мовчан А. В., Мовчан М. А. Використання безпілотних літальних апаратів у діяльності правоохоронних органів. Соціально-правові студії. 2020. Випуск 3 (9). С. 104–110.

155. How technology is helping in the fight against crime. URL : <https://www.orange-business.com/en/blogs/how-technology-helping-fight-against-crime> (дата звернення 30.05.2022 р.).

156. Штучний інтелект і робототехніка на службі поліції. URL: <https://matrix-info.com/shtuchnyj-intelekt-i-robototehnika-na-sluzhbi-politsiyi/> (дата звернення 30.05.2022 р.).

157. Спасенко К. О. Деякі напрями використання інноваційних технологій при розслідуванні злочинних порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 356–358.

158. Перлін С. І., Лозова С. М. Деякі напрями використання безпілотних літальних апаратів у слідчій та експертній практиці. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2020. № 1 (89). С. 269–279.

159. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2006. 416 с.

160. Голунский С. А. Допрос на предварительном следствии. Ашхабад: Военно-юридическая академия РККА, 1942. 120 с.

161. Бахін В. П. Тактика допиту: навчальний посібник. Київ: НВТ "Правник", 1997. 64 с.
162. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостіль, 2012. 304 с.
163. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 1999. 20 с.
164. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: учеб. пособие. Харьков: Консум, 1999. 157 с.
165. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
166. Шепітько В. Ю. Допит: наук.-практ. посібник. Харків: Вид-во «КримАрт», 1998. 35 с.
167. Ващук О. П. Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретикометодологічні основи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 430 с.
168. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.
169. Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2014. 380 с.
170. Мировська А. В. Тактика використання спеціальних знань під час проведення допиту при розслідуванні фальшивомонетництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 31. Т. 3. С. 89–92.
171. Коновалова В. О. Психология в расследовании преступлений. Харьков: Вища школа, 1978. 144 с.

172. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: Акад. курс: підручник. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 424 с.
173. Участь спеціаліста-криміналіста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій: навчальний посібник / Є. Ю. Свобода, А. В. Кофанов, А. В. Самодін та ін. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 432 с.
174. Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 13.11.2017 р. № 920. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17#Text>
175. Поліграф. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/> (дата звернення: 11.07.2022).
176. Янішевська К. Д., Прядко Г. С. Проблеми використання поліграфа під час розкриття злочинів. *Право і суспільство*. 2018. № 2 ч. 3. С. 213–219.
177. Пиріг І. В., Кайко В. І., Варданян Л. К. Можливості використання науково-технічних засобів при допиті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 126–131.
178. Муха Д. Поліграф в кримінальному провадженні: наскільки доцільно? *Юридична Газета online*. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/poligraf-v-kriminalnomu-provadhenni-naskilki-docilno.html>
179. Коробка О. С. Допит у конфліктній слідчій ситуації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 382–385.
180. Постанова Верховного Суду від 12 лютого 2020 року № 457/906/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87602624>.
181. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page> (дата звернення: 03.05.2023).
182. Процесуальний порядок та тактичні особливості здійснення слідчих (розшукових) дій: науково-методичні рекомендації / В. В. Кікінчук, К. Л. Бугайчук, В. О. Малярова, Т. П. Матюшкова. Харків: ХНУВС. 2018. 101 с.

183. Татаренко Г. В. Проблемні питання призначення обшуку згідно з новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 63–72.

184. Кривонос М. В. Особливості використання спеціальних знань при проведенні обшуку в провадженнях про кримінальні правопорушення в сфері незаконного обігу наркотичних засобів. *Митна справа*. 2013. № 6 (90). С. 70–76.

185. Циганенко О. В. Використання спеціальних психофізіологічних знань у вдосконаленні тактики проведення обшуку. *Митна справа*. 2014. № 2 (2.2). С. 82–86.

186. Яремчук В. О. Організаційні засади участі спеціаліста у проведенні обшуку. *Теорія і практика правознавства*. 2016. Вип. 2. (10). С. 1–9.

187. Хидояттов Б. С. Тактические особенности проведения следственных действий с участием специалиста: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ташкент, 1986. 22 с.

188. Ціркаль В. В. Тактика проведення обшуку з участю фахівців. *Вісник. Серія «Юридичні науки»*. 2002. Вип. 45–48. С. 59–61.

189. Чаплинський К. О. Організація і тактичні прийоми проведення одночасних обшуків. *Науковий вісник Юрид. академії Мін. внутр. справ.* : 2004. № 3 (17). С. 338–344.

190. Кулик С. С. Особливості обшуку під час досудового розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 232–240.

191. Разумова А. Е. Деякі аспекти застосування спеціальних знань при підготовці до обшуку. *Право і безпека*. 2005. Т. 4. № 4. С. 107–110.

192. Батюк О. В. Використання спеціальних знань при проведенні обшуку в процесі розслідування злочинів, вчинених в пенітенціарних установах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 25. С. 232–236.

193. Кримінальна справа №295/1336/17. 1-кп/295/242/20. Архів Богунського районного суду м. Житомира. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93214176>
194. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. Харків: Право, 2008. 240 с.
195. Криміналістика: навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ: КНТ, 2011. 504 с.
196. Ковтуненко Л. П. Ситуаційний підхід до тактики обшуку. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 118. С. 175–183.
197. Атаманчук В. М. Термінологія криміналістичних експертиз: сучасні проблеми вивчення та практичного використання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 16 с.
198. Біленчук П. Д., Курко М. Н., Стахівський С. М. Судові експертизи: довідник. Київ: Влад и Влада, 1997. 48 с.
199. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 388 с.
200. Джавадов Ф. М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ: НАВС України, 2000. 30 с.
201. Жеребко О. І. Судово-експертна діяльність: сутність, принципи, організаційні основи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2010. 236 с.
202. Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій: навч. посіб. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 521 с.
203. Ковальова В. В. Шляхи удосконалення організації діяльності експертно-криміналістичної служби МВС України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2001. 248 с.
204. Лапта С. П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 234 с.

205. Макаренко Є. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. Експертизи на досудовому слідстві: навчальний посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. юрид. ін-т МВС України, 2001. 204 с.
206. Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС. Ліра ЛТД, 2011. 312 с.
207. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика: монографія. Харків: Право, 2016. 456 с.
208. Особливості підготовки матеріалів для призначення судових експертиз: навч. наоч. посіб. для працівників правоохоронних органів / уклад. О. П. Угровецький, В. В. Аброськін, І. Р. Шинкаренко, та ін. Харків: ХНІСЕ. Промінь. 2019. 180 с.
209. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
210. Дуфенюк О. М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
211. Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Експертиза судова. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. Харків: Право, 2018. С. 256–257.
212. Снігерьев О. П., Андренко С. О. До питання з визначення поняття судової експертизи в адміністративному провадженні (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 231–240.
213. Грошевий Ю. М., Мирошніченко Т. М., Хоматов Ю. В. та ін. Кримінальний процес України: підруч.; за ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. Харків: Право, 2000. 496 с.
214. Пиріг І. В. Щодо питання віднесення судової експертизи до слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Випуск 64. С. 58–68.
215. Клименко Н. І., Біленчук П. Д. Судова експертиза в розслідуванні комп'ютерних злочинів як форма використання спеціальних знань. *Теорія та*

практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 2: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Харків: Право, 2002. С. 62–66.

216. Криміналістика: підручник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 948 с.

217. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за редакцією Ю. С. Шемшученка. Київ: Укр. Енцикл., 1998–2004. Т. 2. 1999. 744 с.

218. Шульженко А. В. Процесуальний статус і особливості процесуальної діяльності експерта й спеціаліста. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2016. № 19. С. 136–138.

219. Даньшин М. В. Актуальні питання забезпечення професійної діяльності судового експерта в Україні. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя: матеріали круглого столу* (м. Харків, 6–7 лютого 2020 р.). Харків, 2020. С. 50–53.

220. Криміналістика: криміналістична техніка: навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін. Харків: ХНУВС, 2023. 388 с.

221. Кобець М. В. Вибухові пристрої: вдосконалення тлумачення та класифікації у вибухотехнічній експертизі. *Криміналістичний вісник*. 2007. №1 (7). С. 139–144.

222. Засоби та способи протидії терористичним актам, учиненим із застосуванням вибухових пристроїв: навчально-практичний посібник / В. І. Пащенко, М. В. Кобець, А. В. Іщенко, А. С. Буханченко. Київ: КНУВС, 2010. 112 с.

223. Криміналістичне дослідження вибухових речовин: метод. рек. / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, О. О. Давидова. Київ : КИЙ, 2011. 48 с.

224. Бульба Т. М. Виявлення, попереднє дослідження та вилучення саморобних вибухових пристроїв: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 220 с.

225. Виявлення та розрядження радіокерованих саморобних вибухових пристроїв і проведення вибухотехнічних експертиз спеціалістами-

вибухотехніками: метод. рек. / В. І. Пащенко, В. М. Фатєєв, В. С. Борисов. Київ: МВС України, 1997. Вип. 1. 68 с.

226. Криміналістична техніка, тактика і методика: навчальний посібник / В. В. Копча, Н. В. Копча. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 286 с.

227. Підручник сержанта інженерних військ: навч. посібн. Кам'янець-Подільський: ФВП К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2007. 156 с.

228. Криміналістична вибухотехніка у боротьбі зі злочинами терористичної спрямованості: навчальний посібник / Басін К. В., Ізотов О. І., Семенюк О. Г. Київ, 2012. 194 с.

229. Бахін В. П., Михайлов М. А. Кримінальний вибух: поняття, характеристика, аналіз, розслідування; під ред. Я. Ю. Кондрат'єва. Київ: Вид. НАВСУ, 2001. 132 с.

230. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Каннон, А.С.К., 2001. 1104 с.

231. Івасишин Т. М., Остапюк Ю. М. Правове та судово-експертне підґрунтя встановлення належності речовин до вибухових. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 353–363.

232. Димний порох / Матеріал з Вікіпедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (Дата звернення: 23.09.2023).

233. Кузнецов П.В. Історичний аспект виробництва вибухових речовин. *Вісник Черкаського університету*. 2016. № 1. С. 91–96.

234. Горст А. Г. Химия и технология нитросоединений. М.: Гос. изд-во оборон. пром-сти, 1940. 450 с.

235. Іщенко А. В., Кобець М. В. Засоби і методи виявлення вибухових речовин та пристроїв у боротьбі з тероризмом: навч.-практ. посіб. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2005. 148 с.

236. Кримінальна справа № 635/1023/15-к. *Архів Харківського районного суду Харківської області*.

237. Кримінальна справа № 522/6456/16-к. *Архів Приморського районного суду м. Одеси.*

238. Криміналістика: питання і відповіді: навчальний посібник / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 279 с.

239. Влад С. Ф. Судово-балістична експертиза та її доказове значення для слідчого та прокурора в умовах нової редакції Кримінального процесуального кодексу України. *Часопис Київського університету права.* 2014. № 2. С. 307–310.

240. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів: навч. практ. посіб. / Б. І. Бараненко, В. С. Бондар, О. В. Бочковий, М. В. Кривонос та ін.; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Сєверодонецьк: ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2019. 797 с.

241. Арешонков В. В., Пілюков Ю. О., Голоботовський В. І., Богайчук В. І. Значення ситуаційних судово-балістичних досліджень для кваліфікації кримінальних правопорушень. *Криміналістичний вісник.* 2022. №1 (37). С.30–43.

242. Борисов С. Г. Використання спеціальних знань при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз імені М. С. Бокаріуса. Харків, 2020. 230 с.

243. Скуба Г. В. Особливості призначення та проведення судових експертиз при розслідуванні злочинів терористичного характеру. *Історико-правовий часопис.* 2017. № 1 (9). С. 185–191.

244. Скуба Г. В. Криміналістичне забезпечення досудового розслідування терористичних актів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 243 с.

245. Гора І., Ходанович В. Сучасні проблеми експертного дослідження мовленнєвих повідомлень, що містять інформацію екстремістського характеру. *Історико-правовий часопис.* 2015. № 2(6). С.108–113.

246. Гора І. В. Судово-лінгвістична експертиза в кримінальному судочинстві України. *Актуальні питання реформування правової системи*

України: зб. матеріалів XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 26-27 червня 2015 р.). Луцьк : Вежа-Друк, 2015. С. 175–177.

247. Старовойтова Р. О., Личман Т. В. Експертні можливості судово-цитологічних методів дослідження при виконанні судово-медичних експертиз речових доказів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. № 65. С. 738–744.

248. Гора І. В., Колесник В. А. Сучасні криміналістичні дослідження допомагають встановленню істини не лише в судочинстві. *Адвокат*. 2009. № 8 (107). С. 16–21.

249. Мировська А. В., Данильонук Н. Д. Фотопортретна експертиза та її значення для розслідування злочинів. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф.* (Київ, 22 листоп. 2018 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 265–268.

250. Лавріненко Д. В. Актуальні питання наукового забезпечення розслідування терористичних злочинів. *Актуальні питання функціонування системи кримінальної юстиції України: тези доп. учасників наук.-практ. семін.* (Харків, 16 трав. 2020 р.), С. 15–19. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20200516/article/view/lavrinenko (Дата звернення: 23.05.2020).

251. Лавріненко Д. В. Роль інституту спеціальних знань у забезпеченні розслідування терористичних злочинів. *Наше право*. 2021. № 4. С.108–113.

252. Лавріненко Д. В., Даньшин М. В., Опанасенко Н. О. Актуальні питання протидії тероризму як пріоритетний напрям забезпечення національної безпеки України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. №2. С. 176–181.

253. Лавріненко Д. В. Досвід та перспективи використання безпілотних літальних апаратів під час огляду місця події при розслідуванні терористичних актів. *Наукові перспективи*. 2024. № 6 (48). С. 660–668.

254. Лавріненко Д. В. Особливості залучення спеціалістів до проведення обшуку при розслідуванні терористичних актів. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 7 (35). С. 442–450.

255. Лавріненко Д. В. Щодо значення судово-балістичних досліджень при розслідуванні терористичних актів. Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану: тези доп. учасників наук.-практ. конференції (Київ, 03 липня 2024 р.). С. 105–107.

ДОДАТКИ

АНКЕТА

узагальнення результатів опитування
слідчих та оперативних працівників, які брали участь у
у виявленні та розслідуванні терористичних актів
(референтна група складає 74 особи)

1. Стаж Вашої роботи на посаді складає:

- 1) до 1-го року – 3%
- 2) 1-3 роки – 5%
- 3) 3-5 років – 26%
- 4) 5-10 років – 39%
- 5) понад 10 років – 27%

2. Чи є, на Вашу думку, необхідність у використанні спеціальних знань при розслідуванні терористичних актів?

- 1) Так – 100%
- 2) Ні – 0%

3. Спеціальні знання у якій галузі використовувалися Вами під час розслідування терористичних актів?

- 1) криміналістична вибухотехніка – 100%
- 2) судова балістика – 100 %
- 3) судова медицина та біологія – 94%
- 4) комп'ютерна техніка та технології – 32%
- 5) психологія – 23%
- 6) криміналістична техніка – 100%
- 7) інше (пожежна, техногенно-екологічна безпека, хімія, тощо) – 6%

4. Яких спеціалістів Ви найчастіше залучали до проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо вчинення терористичних актів?

- 1) спеціаліста-криміналіста – 100%
- 2) спеціаліста в галузі вибухотехніки – 100%
- 3) спеціаліста в галузі судової балістики – 42%
- 4) спеціаліста в галузі судової медицини – 43%
- 5) спеціаліста в галузі біології – 3%
- 6) спеціаліста в галузі інформаційних технологій – 15%
- 7) психолога – 3%
- 8) інших спеціалістів (лінгвіста, психолінгвіста, перекладача, релігієзнавця та ін.) – 9%

5. Якщо Ви не залучали спеціаліста у певній галузі, найчастіше це було обумовлено:

- 1) очевидністю, у зв'язку з чим і непотрібністю залучення фахівців – 3%
- 2) браком часу для пошуку та залучення спеціаліста у відповідній галузі – 38%
- 3) відсутністю вузькоспеціалізованих фахівців – 12%
- 4) недостатністю фінансування залучених фахівців – 32%
- 5) іншою обставиною (достатністю власних спеціальних знань) – 15%

6. Які непроцесуальні форми використання спеціальних знань Ви застосовуєте найчастіше в ході виявлення та розкриття злочинів даної категорії?

- 1) довідкова діяльність спеціаліста – 5%
- 2) попереднє дослідження – 23%
- 3) використання спеціальних знань спеціаліста зі «старих» справ, нерозкритих справ минулих років – 9 %
- 4) отримання усних консультацій – 34%

- 5) використання криміналістичних обліків (автоматизованих інформаційно-пошукових систем) – 22%
- 6) вивчення профільної літератури – 4%
- 7) інші – 3%

7. Які судові експертизи призначалися Вами при розслідуванні терористичних актів?

- 1) вибухово-технічна – 100%
- 2) експертиза зброї та слідів її використання – 100%
- 3) судово-психологічна – 23%
- 4) комплексна психолого-лінгвістична – 9%
- 5) судово-медичні – 95%
- 6) судово-портретна – 15%
- 7) трасологічні – 100%
- 8) матеріалів відео- та звукозапису – 28%
- 9) інші – 7%

8. Чи потребувалася Вам консультація спеціалістів перед призначенням судових експертиз у кримінальних провадженнях щодо вчинення терористичних актів?

- 1) Так – 68%
- 2) Ні – 32%

9. Чи вважаєте Ви задовільним сучасний стан техніко-криміналістичного забезпечення органів досудового розслідування?

- 1) Так – 30%
- 2) Ні – 70%

10. Якщо ні, які недоліки у техніко-криміналістичному забезпеченні слідчих розшукових (дій) Ви можете виділити?

- 1) недоукомплектованість універсальних криміналістичних комплектів, у тому числі новітніми науково-технічними розробками – 52%
- 2) недостатня кількість в таких комплектах окремих науково-технічних засобів – 38%
- 3) низька якість універсальних криміналістичних комплектів – 10%
- 4) інше – 0%

11. Чим обумовлені складності кримінальних проваджень щодо вчинення терористичних актів?

- 1) недосконалістю положень чинного антитерористичного законодавства – 15%
- 2) недосконалістю положень чинного КПК – 61%
- 3) відсутністю належного криміналістичного та іншого методичного забезпечення – 12%
- 4) труднощами у залученні спеціалістів – 34%
- 5) труднощами у залученні експертів – 5%
- 6) відсутність інформації про нові види експертиз та їх можливості – 5%
- 7) інше – 4%

12. При розслідуванні терористичних актів встановлення та доведення яких обставин викликає у вас найбільші труднощі?

- 1) мотив та мета вчинення злочину – 34%
- 2) спосіб учинення терористичного акту – 5%
- 3) кількість та роль співучасників – 95%
- 4) матеріальні збитки заподіяного злочину – 4%
- 5) знаряддя злочину – 3%
- 6) коло потерпілих та очевидців – 12%
- 7) яка саме подія має місце (терористичний акт, вбивство на замовлення, нещасний випадок, кримінальні «розборки» тощо) – 47%

13. У ході провадження якої процесуальної дії Ви найчастіше з'ясовували мотив вчинення терористичного акту?

- 1) допиту підозрюваного – 15%
- 2) допиту потерпілих та свідків – 11%

- 3) огляду місця події – 4%
- 4) обшуку – 34%
- 5) огляду персональних сторінок у соціальних мережах – 24%
- 6) призначення судової експертизи – 12%

14. Чи є, на Вашу думку, доцільність у розробленні окремих методичних рекомендацій щодо використання спеціальних знань при розслідуванні терористичних актів?

- 1) Так – 93%
- 2) Ні – 7%

Додаток Б

Зведені дані вивчення матеріалів кримінальних проваджень за ст. 258 (терористичний акт) КК України, досвіду антитерористичної діяльності правоохоронних органів зарубіжних держав щодо вирішення завдань розслідування за допомогою використання спеціальних знань

№	Досліджувані питання	%
1.	Спосіб вчинення терористичного акту:	
	1) мінування та здійснення підриву за допомогою дистанційних підричників суспільно значимих будівель, споруд, транспортних засобів, місць масового скупчення людей	40
	2) збройний напад з використанням вогнепальної зброї	20
	3) створення незаконних озброєних формувань, призначених для захоплення територій, установ, підприємств, здійснення обстрілів	30
	4) захоплення заручників, транспортних засобів з метою виконання державними органами політичних, економічних та інших вимог терористів	8
	5) інші	2
2.	Знаряддя вчинення терористичного акту	
	1) вибухові пристрої та речовини	50
	2) вогнепальна зброя	44
	3) інше	6
3.	Вік особи злочинця:	
	1) від 18 до 25 років	26
	2) від 25 до 40 років	52
	3) від 40 до 60 років	40
	4) від 60 і більше років	2
4.	Кількість учасників злочину:	
	1) одноособово	14
	2) у складі організованої групи (терористичної організації)	86
5.	Мотиви вчинення терористичного акту:	
	1) політичні	30
	2) ідеологічні, релігійні	26
	3) корисливі	26
	4) психологічні (мотиви самоствердження, відчуття влади над людьми, емоційної прихильності тощо)	18
6.	Джерело інформації про мотив:	
	1) свідчення підозрюваних	24
	2) свідчення потерпілих та свідків	8
	3) висновок експертизи	20
	4) листування в особистих повідомленнях та відвідування тематичних груп в мережі Internet	40
	5) відео-, фотоматеріали	8
7.	Слідчі (розшукові) дії, які проводились із залученням спеціаліста:	
	1) обшук	78
	2) огляд трупа	100

	3) огляд місця події	100
	4) допит	24
8.	До участі в огляді місця події залучались:	
	1) спеціаліст-вибухотехнік	98
	2) спеціаліст-криміналіст	100
	3) спеціаліст-баліст	48
	4) спеціалісти з інших галузей	14
9.	Об'єкти огляду:	
	1) місце події – місце вчинення терористичного акту	100
	2) місцевість і приміщення, що не є місцем події	34
	3) вибухові речовини та пристрої, зброя, боєприпаси	100
	4) транспортні засоби	22
	5) труп людини	54
10.	До участі в обшуку залучались:	
	1) спеціаліст-вибухотехнік	48
	2) спеціаліст-криміналіст	94
	3) спеціаліст-баліст	4
	4) спеціаліст з інформаційно-телекомунікаційних систем	12
	5) психолог	4
11.	Об'єкти, що вилучались у ході обшуку	
	1) саморобні вибухові пристрої	48
	2) вибухові речовини та пристрої заводського виготовлення (гранати, міни, шашки-детонатори, амоніт, тротил тощо)	60
	3) обладнання, інструменти, що використовувались для виготовлення зброї чи вибухових пристроїв	40
	4) вогнепальна зброя	62
	5) пакувальні матеріали та контейнери, які призначались для транспортування знарядь злочину до місця злочину	42
	6) агітаційні матеріали, символіка терористичного спрямування	64
	7) плани місцевості та будівель, аеро- та супутникові фото передбачуваних об'єктів терористичної атаки і прилеглих територій	14
	8) сліди комп'ютерної інформації	58
	9) інше	30
12.	Дії спеціалістів під час обшуку	
	1) застосування науково-технічних засобів для виявлення прихованих предметів	84
	2) визначення способу та можливих місць приховання об'єктів пошуку	30
	3) експрес-аналіз виявлених об'єктів	22
	4) пошук зразків для судово-експертних досліджень	20
	5) фото- та відео фіксація слідчої (розшукової) дії	96
13.	До участі в допиті залучались:	
	1) спеціаліст-криміналіст	54
	2) спеціаліст-вибухотехнік	22
	3) спеціаліст-психолог	4
	4) спеціалісти з інших галузей	2
14.	Проведені судові експертизи:	
	1) вибухотехнічна	76

2) експертиза зброї та слідів і обставин її використання	44
3) експертиза матеріалів відео- та звукозапису	26
4) судово-психологічна	22
5) комп'ютерної техніки і програмних продуктів	16
6) судово-медичні	68
7) портретна	10
8) лінгвістична	14
9) трасологічні	100

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Лавріненко Д. В. Роль інституту спеціальних знань у забезпеченні розслідування терористичних злочинів. *Наше право*. 2021. № 4. С. 108–113.

2. Даньшин М. В., Опанасенко Н. О., Лавріненко Д. В. Актуальні питання протидії тероризму як пріоритетний напрям забезпечення національної безпеки України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. №2. С. 176–181.

3. Лавріненко Д. В. Досвід та перспективи використання безпілотних літальних апаратів під час огляду місця події при розслідуванні терористичних актів. *Наукові перспективи*. 2024. № 6 (48). С. 660–668.

4. Лавріненко Д. В. Особливості залучення спеціалістів до проведення обшуку при розслідуванні терористичних актів. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 7 (35). С. 442–450.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Лавріненко Д. В. Актуальні питання наукового забезпечення розслідування терористичних злочинів. *Актуальні питання функціонування системи кримінальної юстиції України: тези доп. учасників наук.-практ. семін.* (Харків, 16 травня 2020 р.), С. 15–19.

6. Лавріненко Д. В. Щодо значення судово-балістичних досліджень при розслідуванні терористичних актів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану: тези доп. учасників наук.-практ. конференції* (Київ, 03 липня 2024 р.). С. 105–107.

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Перший заступник директора
 Національного наукового
 центру «Інститут судових експертиз
 ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
 Міністерства юстиції України

Ганна СПИЦИНА
 «13» жовтня 2024 року

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Лавріненка Дмитра Володимировича «Використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» у освітню Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

Комісія в складі:

1. Угровецького Олега Петровича, головного наукового співробітника Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», доктора юридичних наук;
2. Зайцевої Марини Сергіївни, наукового співробітника Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», доктора філософії з галузі право;
3. Михальського Олега Олександровича, завідувача лабораторії Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидата юридичних наук, старшого дослідника

— цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Лавріненка Дмитра Володимировича «Використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» використовуються у освітній діяльності установи.

Зокрема, при підготовці лекцій та методичних рекомендацій для здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії для дисципліни «Процесуальні проблеми експертного забезпечення правосуддя у кримінальному провадженні».

Впровадження результатів дисертаційного дослідження Лавріненка Дмитра Володимировича «Використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів» у освітню діяльність Національного

наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України забезпечило розширення науково-методичного інструментарію під час опрацювання предмету та сутності використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів. Отримані наукові результати мають необхідний теоретичний рівень та практичну спрямованість, що сприятиме підвищенню якості правового та організаційного забезпечення діяльності судово-експертних установ.

Голова

Олег УГРОВЕЦЬКИЙ

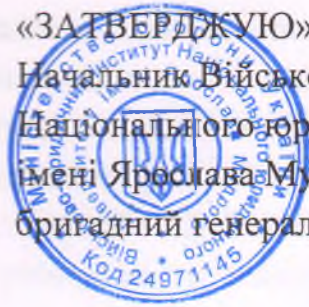
Члени комісії

Марина ЗАЙЦЕВА

Олег МИХАЛЬСЬКИЙ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Начальник Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
бригадний генерал юстиції

Сергій МЕЛЬНИК

«29» червня 2024 року

АКТ

впровадження в освітній процес результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право на тему «Використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів», виконаного ЛАВРІНЕНКОМ Дмитром Володимировичем

Комісія у складі:

голова комісії: начальник кафедри права Національної безпеки та правової роботи Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, полковник ФІВКІН Петро Миколайович;

члени комісії:

начальник кафедри загальновійськових дисциплін Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат історичних наук, доцент, полковник КОРОЛЬОВ Станіслав Сергійович;

старший викладач кафедри військового права Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор філософії, підполковник ПАЩЕНКО Євген Миколайович,

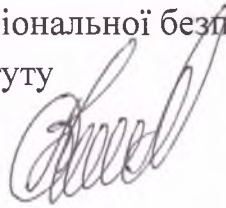
призначена наказом начальника Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (з адміністративно-господарської діяльності) від 29 червня 2024 року № 143 «Про створення комісії для впровадження в освітній процес результатів дисертаційного дослідження ЛАВРІНЕНКА Дмитра Володимировича», за результатами розгляду результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право на тему «Використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів», виконаного ЛАВРІНЕНКОМ Дмитром Володимировичем, дійшла висновку про:

1. Актуальність результатів даного дисертаційного дослідження ЛАВРІНЕНКА Дмитра Володимировича, практичну і методологічну значущість висновків дисертанта для впровадження в освітній процес.

2. Можливість використання результатів даного дисертаційного дослідження в освітньому процесі Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого при викладанні навчальних дисциплін «Правові засади протидії тероризму» та «Криміналістика».

Голова комісії:

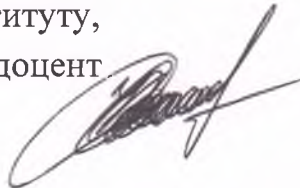
начальник кафедри права Національної безпеки та правової роботи
Військово-юридичного інституту
полковник

Петро ФІВКІН

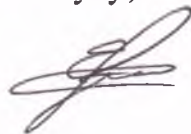
Члени комісії:

начальник кафедри загальновійськових дисциплін
Військово-юридичного інституту,
кандидат історичних наук, доцент
полковник

Станіслав КОРОЛЬОВ

старший викладач кафедри військового права
Військово-юридичного інституту,
доктор філософії,
підполковник

Євген ПАЩЕНКО